

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2006

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2006

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2006

REDAKTÖR
GUNNAR BROBERG
LUND

BITRÄDANDE REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*
ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Grahns Tryckeri AB, Lund 2006

INNEHÅLL

TOMAS TULLBERG, Sara Lisa von Linné. En biografisk studie	7
CHRISTINA BACKMAN, Sara Lisa skriver	69
ANN-MARI JÖNSSON, Retorik – inte erotik. Linné och Lady Monson	79
DAVID DUNÉR, Don Pedro – saknad i paradiset	113
PER STOBÆUS, Vad betyder Linnés orkidénamn Herminium?	127
HANS TYBJERG, Guld fiskens tidlige historie i Norden	135
<i>Smärre meddelanden</i>	155
GUNNAR BROBERG, DAVID DUNÉR, LARS BERGQUIST, GUNNAR ERIKSSON, EVA NYSTRÖM & INGVAR SVANBERG, Diverse notiser och meddelanden	155
<i>Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter</i>	195
EVA NYSTRÖM, Verksamhetsberättelse för 2005	195
Svenska Linnésällskapets styrelse 2006	197

*Brudporträttet av Sara Lisa von Linné, målat av Johan Henrik Scheffel hösten 1739.
Linnés Hammarby, UU 2915. Foto: Tommy Westberg.*

TOMAS TULLBERG

Sara Lisa von Linné

En biografisk studie

Det har skrivits ett stort antal biografier och andra verk över Carl von Linné och hans arbete, allt sedan 1700-talet. Även han själv hann med att skriva flera självbiografiska verk. Mycket litet har däremot skrivits om hans fru Sara Lisa (1716–1806), dotter till provinsialläkaren i Falun, Johannes Moraeus. Hon förekommer mest i randanmärkningar och när hon omtalas i lite längre sammanhang (med undantag för tiden kring förlovningen) så är det ofta med negativa förtecken. Hon beskrivs som burdus, obildad och sträng, samtidigt som hon hålls som ansvarig för försäljningen av Linnés samlingar till London. I denna studie vill jag lyfta fram kvinnan bakom den ryktbare vetenskapsmannen. Genom att gå till de källor som i dag finns bevarade har jag försökt att få fram en bild av henne som person och hur hennes livsvillkor såg ut.

Linnés efterlämnade brevsamling är mycket omfattande och är främst av vetenskaplig karaktär. Det finns dock undantag, i första hand gäller det de många breven till vännen och kollegan Abraham Bäck i Stockholm som innehåller en hel del personliga kommentarer. Också i en del av breven till de lärjungar som stod honom särskilt nära finns en del personliga notiser, såsom var fallet med Daniel Solander, av Linné en gång tilltänkt som sin efterträdare och som dessutom ville gifta sig med Linnés äldsta dotter.

När det gäller brev inom familjen så finns tyvärr väldigt få bevarade, trots att det måste ha funnits ett större antal. Exempelvis utsåg Linné, speciellt vännen Johan Browallius att förmedla korrespondensen till fästmän, när han 1735 begav sig ut på sin närmare fyra år långa utlandsresa. Jag hoppades att återfinna brev ifrån Sara Lisa eller ifrån hennes döttrar hos någon eller några av hennes ättlingar men efter ett större antal kontakter tvingades jag tyvärr inse att här fanns inga brev bevarade. De brev som jag kunnat arbeta med och som huvudsakligen återfinns på Uppsala universitetsbibliotek är endast ett tiotal: från Linné till sin fru, från Linné till sin svärmor, från Sara Lisa till sina döttrar och slutligen ett brev ifrån Elisabeth Moraea till sin dotter Sara Lisa. De mycket få brev som finns kvar gör det också viktigt att inte

läsa ut för mycket av enstaka brev. Om man vidgar cirklarna till de familjer som var besläktade med Sara Lisa, såsom lärdomssläktena Swedberg och Benzelstierna, så finns det där också flera brevsamlingar bevarade. Tyvärr finns mycket lite av personliga notiser även här och absolut ingenting om Sara Lisa i det material som jag gått igenom. Bättre lycka har jag haft med dagböcker, åtminstone vad gäller Falutiden, där jag stött på en verklig guldgruva i familjen Reuterholms dagböcker.

Många källor består av brev och dagböcker i manuskript och där finns en naturlig felkälla inbyggd, då det ibland kan vara svårt att tyda vad som egentligen står skrivet. I de fall som breven är tryckta är problemen mindre, men feltolkningar av breven kan ha gjorts även här och jag har själv konstaterat en del sådana under arbetets gång. En del brev är på latin och då har jag varit beroende av översättningar. Ett annat grundläggande problem är att mycket av informationen härstammar ifrån Linné själv, i brev till tredje person eller i annat material. Linnés höga uppfattning om sin egen storhet lyser igenom i mycket av det självbiografiska materialet och dessutom är han i detta material mycket opålitlig när det gäller årtal för inträffade händelser. Vad man samtidigt får på köpet är Linnés ofta mycket mustiga och målande språk som när professorskollegan i Uppsala, Samuel Klingenstierna, tillfrisknat efter en svår sjukdom, så beskrivs det som om han hade sluppit ut ur dödens käftar, eller när Linné efter en besvärlig jul med sjuk familj skriver: "den som har familia måste med wargarne tiuta, om han med dem skall lefwa."¹

Slutligen måste tidsaspekten beaktas. Exempelvis är Linnés självbiografier oftast skrivna många år i efterhand. När Linné skriver om förlovningen år 1735 är det viktigt att komma ihåg att hans självbiografi "Vita II" skrevs cirka 1750 och "Vita III" först år 1776, alltså cirka 15 respektive 40 efter de inträffade händelserna. Vid en rangordning av källorna sätter jag alltså Linnés brev till Abraham Bäck betydligt högre än Linnés självbiografier. Av Linnés brev till Abraham Bäck finns hela 524 stycken bevarade och publicerade av Thore Magnus Fries år 1910–1911. De täcker in åren 1741–1776 och utgör en unik källa vid studiet av Linné och hans familj. Det är i och för sig den vetenskapliga diskussionen som står i centrum i breven. Men familjen finns ofta med i marginalen, som när det talas om resor till Stockholm och Falun eller när sjukdomar drabbar de närstående. Breven, som kommer tätt, ger oss värdefulla ögonblicksbilder från familjelivet, även om det inte skildras ur Sara Lisas perspektiv. Visserligen var breven ifrån denna tid inte av så privat karaktär som i dag utan de lästes ofta av många, men

man får ändå ett intryck av att dessa brev präglas av sann uppriktighet och innerlighet.

Tidsaspekten blir ännu mer besvärande när jag refererar till Tycho Tullbergs skrift "Familjetraditioner om Linné" som nedtecknades så sent som år 1878. Här finns också ett beroendeförhållande då Tycho Tullberg var Linnéättling, härstammandes ifrån Linnés yngsta dotter Sophia. Lyckligtvis har en annan ättling, Ida Öhrn år 1919 också nedtecknat familjetraditioner om Linné. Hon härstammar ifrån den äldsta dottern Elisabeth Christina. Sannolikhetsgraden ökar när dessa två källor stämmer överens. Bägge var ättlingar till Sara Lisa i fjärde ledet. Som en sentida ättling till Sara Lisa, står också jag i ett visst beroendeförhållande till den jag skriver om, vilket gör att jag måste beakta att framställningen blir så opartisk som möjlig.

När det gäller egennamnen förekommer det flera varianter för de vanligaste personerna i framställningen. Till exempel undertecknar Sara Lisa själv ibland sina brev med Sara Lisa och ibland med Sara Elisabeth. Denna namnförbistring är genomgående i källorna. Jag kallar henne i möjligaste mån för Sara Lisa i hela framställningen, om det inte gäller ett citat som säger något annat. Hennes man Carl Linnaeus, adlad von Linné, kallar jag genomgående i framställningen för Linné.

Sara Lisa von Linnés långa liv kom att sträcka sig från den karolinska tiden till slutet av den gustavianska epoken. Den tid som hon växte upp i och i vilken hon levde större delen av sitt liv var dock frihetstiden. Hennes liv låter sig relativt lätt indelas i tre delar, nämligen hennes tid som ogift, gift och änka. Detta medför dock inte automatiskt att det blir en balans i det framlagda materialet då det finns avgjort mest bevarat ifrån hennes gifta tid. Så länge strålglansen ifrån Carl von Linné varar, finns det en hel del spår av henne än i dag, men så snart han dör, träder hon tillbaka in i historiens dunkel, där spåren är få, trots att hon kom att leva närmare 30 år som änka.

Härkomst

Sara Lisa föddes på Svedens gård utanför Falun den 26 april 1716, som äldsta barn till stadsläkaren i Falun, Johannes Moraeus (1672–1742) och Elisabeth Hansdotter (1691–1769). Modern var äldsta dotter till bergsrådmannen Hans Israelsson på Korsnäs (1655–1732) (av Stierna och Swinhufwudsläkterna) och Sara Danielsdotter (1668–1742). Fadern Johannes

Moreaus kom ifrån en familj med många präster och hans farfar, Petrus Jonae Helsingius (1592–1663) hade varit kyrkoherde först i Mora och sedan i Falun (1641–1663). Denna kyrkoherde var gift med kyrkoherdedottern Catharina Henricsdotter Svedviensis (1605–1678) och av deras barn antog sju stycken namnet Moraeus efter Mora socken.²

Johannes Moraeus far, Johan Moraeus (född i Mora och död i Falun 1678), var kronobefallningsman i Sätters län, gift med Barbro Swedberg (död i Falun 1706) som var dotter till bergsmannen på Sveden, Daniel Isaksson (1610–1680) och kyrkoherdedottern Anna Bullernaesia. Barbro Swedberg liksom alla hennes syskon, varav den mest kände var biskopen Jesper Swedberg, antog namnet Swedberg, efter gården Sveden. När det gäller Johan Moraeus, så var han länge sjuklig och avled efter 18 års äktenskap, efterlämnade en änka och sju barn uti ”ganska ringa villkor.”³

Johannes Moraeus, Sara Lisas far, blev alltså faderlös redan vid sex års ålder och fick en svår uppväxt. Han fick dock gå i skola i Falun och blev vid 16 års ålder praktikant på apoteket Svanen i Stockholm. Efter åtta års hårt slit i Stockholm fick han komma till Uppsala tack vare sin morbror Jesper Swedberg, då pastor primarius. Han blev informator för morbroderns barn samtidigt som han fick tillfälle att läsa medicin. Han disputerade 1703 och åkte strax efteråt till Holland för att slutföra sina studier i medicin i Leiden och Amsterdam.⁴ Studierna utomlands genomfördes tack vare hjälp ifrån morbrodern, men också andra i moderns familj bidrog. I ett brev från januari 1704 till Eric Benzeliuss d.y., sedermera biskop och ärkebiskop och gift med en dotter till Jesper Swedberg (således en kusin till Johannes), skriver han att han väntar på pengar både ifrån sin moder och ”syster Schönström”, vilken var en annan kusin, sedan 1697 gift med Olof Rudbeck d.y.⁵ Före hemfärden besökte Johannes Moraeus Frankrike, där han i Reims, i januari 1705 promoverades till medicine doktor. Året därpå lyckades morbrodern Jesper Swedberg, numera biskop i Skara, få till stånd en provinsialläkartjänst åt sin systerson i samma stad. År 1708 sökte Johannes Moraeus tjänsten som provinsialläkare i Falun, som han också erhöll året därpå, vilket gjorde att han återvände till sin födelsestad, för att där, intill sin död 33 år senare, uträtta sitt egentliga livsverk.⁶

Provinsialläkartjänsterna i Sverige uppgick år 1700 till endast nio stycken i hela landet. År 1738 hade antalet växt till tolv stycken. Utöver läkarna fanns ”bardskärare”, ”chijmister”, ”occulister”, ”badare” med flera som kunde utföra enklare ingrepp. Bardskärarna hade rätt att utföra åderlåtningar, tandutdragningar och andra mindre operationer under det att badarna fick

Johannes Moraeus, oljemålning tillskriven Johan Henrik Scheffel. Linnés Hammarby, UU 2909.

åderlåta och lägga om sår. Även diverse charlataner ifrån utlandet verkade inom detta område, tyvärr ofta med olyckligt resultat för patienten.⁷ Johannes Moraeus fick arbeta hårt då han var både gruv- och stadsläkare samtidigt som han hade en anseelig privatpraktik med många ansträngande sjukresor vilket framgår i ett brev till Bergsrätten i Falun den 24 december 1722.⁸

År 1739 fick Johannes Moraeus hjälp i sitt betungande arbete då den nypromoverade läkaren Olof Kalmeter anslöt sig till honom.⁹ Kalmeter skulle sedermera efterträda honom på posten som provinsialläkare och gifta sig med hans andra dotter Anna Christina. Johannes Moraeus avgår med döden på Sveden 29 november 1742. Linné skriver om dödsfallet i sin *Nemesis Divina*:

Aftonen för än min swärfader dör, hörde 2 fruentimber i camaren, huru liksom likkistor tillpickades i salen brede wid, kommo in förskräck[t]e, sade att han snart dör.

Min hustru sitter om natten jämte honom, ett hwitt kläde faller neder utan för fönstret, såsom nedfallit af taket. Hon blifwer rädd, går in i nästa camare, där en annor war, och sitter lika förskräkt, ty det nedfallit och för hennes fönster. De gå in och gubben utblåser sista anden.¹⁰

Angående Johannes Moraeus karaktärsdrag skriver Linné i sin korta biografi över sin svärfar bland annat att han var religiös, allvarsam, höll ord och avtal som heliga, tålde ingen flyktighet eller nyfikenhet, ägde största förtroende i sin medicinpraktik och att han med stort intresse läste lärda skrifter och arbeten.¹¹ Det sista förstår man när man studerar förteckningen över Johannes Moraeus bibliotek, vilket omfattade över 450 volymer. Här finns bland annat böcker i medicin, anatomi, kirurgi, farmakologi, filosofi och teologi. Det finns här också klassiker av grekiska och romerska författare som Aristoteles, Cicero, Demosthenes, Horatius och Seneca. Det finns också många språkböcker vilket tyder på att Johannes Moraeus hade vissa språkkunskaper. Den allra största delen av samlingen tycks ha inköpts av Johannes Moraeus under hans studietid utomlands och hur som helst innan han flyttade till Falun då endast ett tiotal böcker är utgivna efter 1710. Bibliotekets roll för Sara Lisa, med sina ringa språkkunskaper, har sannolikt varit mycket litet då endast ett tjugotal böcker är på svenska varav de flesta är vetenskapliga verk.¹²

Falun

Staden Falun, i vars omedelbara närhet Sara Lisa växte upp, beskrivs i början av 1700-talet av Olof Naucner:

Staden är även rätt stor och en av de förnämsta i Sverige näst efter Stockholm, visserligen icke på grund av sina dyrbara och lysande byggnader men på grund av sin ryktbarhet och talrika befolkning. [- - -] Staden omgives nästan runt om av eldar, som under natten sprida ett klart sken, så att man kunde tro att husen brinna, och för dem, som i nattens mörker nalkas staden, liknar denna ett rikt upplyst läger, en underbar och skön syn.¹³

Även Linné beskriver Falun under sin Dalaresa 1734, *Iter Darlekarlicum*: ”Folket och staden, som i Sverige är den största näst Stockholm, dependerar af grufwan äller grufwefolket till sina mästa reveueurer”. När Linné närmar sig staden kände han den ”starka swafvelluchten, som änteligen sågs upstiga wid wästra sidan af Fahlu stad och blef wid stadssidan så stark, att han nästan motte förwärfja den här wid owane.”¹⁴

I Falun bröt man kopparmalm redan på 1200-talet, men det var först i början på 1600-talet som staden erhöll sina stadsrättigheter. Vid Sara Lisas födelse hade Falun en befolkning på cirka 6 500 personer. Falun var långt före industrialismens genombrott en riktig arbetarstad och omkring 40 % av befolkningen utgjordes vid den här tiden av gruv- och hyttarbetare. Befolkningen i hela Kopparbergs län uppgick vid mitten av 1700-talet till cirka 100 000 personer. Adeln i Dalarna var, liksom i Norrland, ytterst fåtalig under det att de ofrälse ståndspersonerna var flera, beroende på det relativt stora behovet av ämbetsmän – ett behov som endast till mycket liten del kunde täckas av adelsmän. I Falun bestod adeln år 1749 av en grupp på endast sju personer vilka utgjorde landshövdingens familj. De ofrälse ståndspersonerna var något fler och utgjorde en grupp på 226 personer (som var över 15 år) av en befolkning på cirka 6 800 personer.¹⁵

Sveden

Bergsmansgården Sveden, där Sara Lisa växte upp, ligger cirka en halvmil från Falun, på vägen mot Svärdsjö. Gården omtalas för första gången år 1542. Den hade år 1640 köpts av Daniel Isaksson, morfar till Sara Lisas far

Sara Lisas födelsehem, gården Sveden utanför Falun, målat på hofmålaren Asplinds verkstad i Falun 1819, Linnémuseet, Uppsala. Målningen är beskuren.

Johannes Moraeus. Gården ägdes sedan av flera barn till Daniel Isaksson och bland andra så växte biskop Jesper Swedberg upp på gården. Johannes Moraeus blev herre till gården genom att i två omgångar, 1716 och 1721, köpa ut sina medarvingar. Gården gick efter hans död över till sonen Pehr Moraeus och gården förblev en släktgård fram till 1909.¹⁶

De äldsta uppgifterna om hur gården såg ut finns i ett häradsprotokoll ifrån 1780, då Sara Lisas bror Pehr hade tagit över Sveden. Protokollet, som är mycket detaljerat, tar upp såväl hus som jord, beteshagar och trädgård. Huvudbyggnaderna var två: ”en stor Charactersbyggnad” bestående av en sal med sex fönster och tre kammare samt på övre botten två vindskammare, ”rummen i nedre våningen försedda med vackra tapeter målade på väf”. Där fanns inget kök och huset tycks ha använts mest för gäster och vid gillen, därav benämningen ”gäststugan”. Enligt traditionen var det i detta hus

Miniatyrbyrå i fanerad alrot som tillhört Sara Lisa von Linné. Linnés Hammarby, UU 5203. Foto: Teddy Thörnlund.

som Sara Lisa och Linné gifte sig och det finns bevarat än i dag. Det finns inga ursprungliga möbler kvar. Man kan dock ännu beskåda de fina tapeterna. Den andra huvudbyggnaden, som tyvärr revs i slutet av 1800-talet, bestod av ”fyra tapetserade rum samt kakelugnar, så ock et stort kök och et skafferit”. Sedan fanns ett 30-tal andra byggnader på gården som båthus, badstuga, gås- och kalkonhus, två fähus för 28 boskapsdjur, fem hölador och sex trösklador.¹⁷

Barndomen

Det finns så gott som inga spår bevarade ifrån denna tid i Sara Lisas liv. Hon var äldst i syskonskaran och föddes drygt ett år efter föräldrarnas giftermål. Sammanlagt var de sju syskon varav fyra stycken skulle komma att leva till vuxen ålder:

Sara Lisa, 1716–1806.

Johan, 1717–1720.

Daniel, född och död 1717.

Barbara, 1718–1730.

Johan, 1719–1773, medföljde Linné på Ölands- och Gotlandsresan 1741 som mineralog, sedermera bergsfiskal i Falun, gift med Anna Christina Swedberg.

Anna-Christina, 1721–1790, gift 1745 med Olof Kalmeter, faderns efterträdare.

Pehr (Petrus), 1726–1793, sedermera bergsrådman och ägare till Sveden. Gift med:

1. Sara Hellström, och 2. Anna Christina Körsner.¹⁸

Familjen måste med åren ha fått det relativt gott ställt då fadern räknades till en av de mer besuttna i Dalarna vid denna tid.¹⁹ Hur många anställda som fanns på familjens gård Sveden är dock omöjligt att veta i dag då kyrkböckerna för dessa år är förstörda. Från 1770-talet kan man, via husförhörlängder, konstatera att gården oftast hade två pigor och två drängar samt att några äldre släktingar brukade bo på gården.²⁰ Sara Lisa måste ha fått arva en hel del bohag ifrån sitt föräldrahem men på dagens Hammarby och på Linnémuseet i Uppsala kan man med bestämdhet bara utpeka en enda möbel ifrån henne: en miniatyrbyrå i fanerad almrot med förgyllda beslag i senbarock. Skivan är märkt S. E. Moraea, Sveden.

När det gäller flickornas undervisning på 1700-talet så vet man i dag ganska lite. Det stadgades i 1686 års kyrkolag att alla skulle lära sig läsa och skriva, men om det stora flertalet fick lära sig något mer än enbart läsning är ovisst. Utöver folkundervisningen av klockare och kaplaner²¹ så fanns det för flickor vissa pensioner och i en del familjer användes privatlärare. Vissa skolor tog emot både pojkar och flickor, men om de undervisades tillsammans framgår oftast icke. Utöver modersmålsundervisningen och studiet av främst religiösa och moraliska skrifter skulle undervisningen också ge viss allmänbildning och en del teoretiska och praktiska kunskaper, inte minst i medicin för att förbereda kvinnan i rollen som vårdare av sjuka.²² Familjen Moraeus måste ha ordnat med skolundervisning i hemmet då inget av barnen finns med i matrikeln över elever i Falu trivialskola för de aktuella åren. Skolans elever bestod mest av pojkar men den tog tydligen också in ett mindre antal flickor.²³ Varför fick inte syskonen Moraeus gå i skolan, som deras far hade gjort och som senare Sara Lisas syskonbarn Kalmeter skulle göra på 1740- och 1750-talen?²⁴ En anledning kan ha varit att Svedens gård låg en halv mil utanför Falun, en annan kan ha varit skolans dåliga standard. Redan Jesper Swedberg, som gick i Falu trivialskola på 1660-talet, klagade över dess hårda behandling och skrala undervisning, teman som

gick igen, när elever som gått i skolan i början av 1800-talet beskrev sin skolmiljö.²⁵

När det gäller familjen Moraeus umgänge i Falun så framgår det klart i familjen Reuterholms dagböcker (se nedan under avsnittet förlovningstiden) att de umgicks intensivt med de andra borgerliga familjerna i Falun, vilka härstammade ifrån samhällsklassen ofrälse ståndspersoner. Sara Lisas familj var sedan länge väl etablerad i staden och hon hade många jämnåriga kusiner Moraeus (barn till hennes farbröder, bergsrådmännen Daniel 1677–1748 och Isac 1675–1752). Familjen tog också på sig officiella plikter i staden, båda farbröderna liksom hennes morfar satt exempelvis i kyrkorådet. År 1742, alltså ett par år efter det att Sara Lisa lämnat staden, tillhörde tre av kyrkorådets sex ledamöter familjen Moraeus.²⁶

Sara Lisas familj tillhörde alltså klassen ofrälse ståndspersoner vilka utgjorde en grupp på 2 % av befolkningen vid mitten av 1700-talet, vilket var fler än adel och präster tillsammans. Till denna grupp hörde tjänstemän, läkare, officerare, inspektorer med flera. Gruppen var inte homogen och det kan ofta vara svårt att avgöra vilka som ska höra dit. I Stockholm hörde cirka 9 % av befolkningen till denna grupp. Som helhet vann denna grupp terräng under 1700-talet, på adelns och prästernas bekostnad. Detta gällde inom såväl civilförvaltningen och kulturen som storjordbruket och järnhanteringen.²⁷

Förlovningen med Linné

I och med att Sara Lisa möter sin blivande man så ökar högst väsentligt antalet användbara källor. Linné själv har beskrivit deras förlovning i flera olika dokument. Linné hade första gången lärt känna Falun under julferierna 1733–1734 då han följde med sin yngre studentkamrat Clas Sohlberg för att fira jul hos dennes familj. Han tycks ha uppskattat sin vistelse i den gästfria gruvsocieteten då han till sin vän Carl Fredrik Mennander skriver: ”Da[[]arnas Sirener hafwa emot förmodan låkat mig förglömma både wänner, omsorg, eftertanka, förtret, hem, studier och tiden, jag kan inte få öppna öronen för deras sång, de siunga att bekymmer kommer tids nog ändock jag ej så skyn-dar.”²⁸ Han använder också tiden på det nya året att studera gruvor och hyttor i Dalarna och Västmanland. Den avgjort nyttigaste kontakten han gjorde i Falun var den med landshövdingen över Kopparbergs län Nils Reuterholm, som följande sommar skulle komma att finansiera Linnés Dalaresa.

Efter återkomsten ifrån sin Dalaresa sommaren 1734 stannade han i Falun under ett par månader under hösten, bland annat för att bearbeta sitt insamlade material. Där klarnade också hans framtidsplaner, nämligen att studera i utlandet. I första hand gällde det att avlägga medicine doktorsgraden, som man ännu inte kunde göra i Sverige, men ett kanske lika stort skäl var att Linné ville söka förläggare för de många vetenskapliga arbeten han redan hunnit slutföra i Uppsala och som ingen ännu velat trycka. Resan skulle delvis finansieras av Eric Sohlberg, vars son Clas också skulle med på resan och som skulle stå under Linnés beskydd.²⁹ Linné uppskattade även denna andra Faluvistelse och skriver i sin självbiografi "Vita III": "Emedlertid tyckte Linnaeus sig i Fahlun kommit i en ny verld, där alla älskade ock gynnade honom". Här knöt också Linné vänskapsband med Johan Bro-wallius, då huspräst och informator hos landshövdingen. Denne insåg att det fodrades ytterligare medel för Linnés utlandsvistelse och gav rådet att "Linnaeus borde engagera sig hos någon rik Flicka, som först kunde göra honom lycklig och han sedan henne."³⁰

Innan utlandsresan skulle anträdas ville Linné ännu en gång till Falun, för att där deltaga i julfirandet 1734–1735, ett besök som skulle bli avgörande för både honom och Sara Lisa, som han antagligen redan träffat under de två tidigare besöken då han skriver i "Vita II" att Sara Elisabeth var en jungfru på 17 år när de träffades första gången.³¹ Linné anlände den 23 december 1734 och kom sedan att stanna till mitten av februari. Linné skriver i sin *Iter ad Exteros*:

Hela julhölgen gik med största nöje och conversie, så hoos högre som sämbre, alla dagar war man någorståds inviterad intill dagen äfter 13:dagen [...] Under den tiden man här war upletade man sig en flicka, med hwilken man hade lust lefwa och döo, fick af henne ja den 16 Jan.³²

I ett brev till Albert Haller år 1739 får man veta fler detaljer om besöket (i översättning ifrån latin):

Där fanns en läkare, som folk icke torde tvekat att kalla förmögen. Ja, han var i denna mycket fattiga bygd verkligen den rikaste av alla. Hans namn var Moraeus. Bland svenska läkare var han – om man ser till lärdomen – väl den främste [...] Han hade en vacker dotter – jämte en annan yngre. En viss baron sökte få henne, men förgäves. Jag såg henne, häpen kände jag hjärtat fyllas av sällsamma känslor. Jag var kär, hon, äntligen besegrad av mina uppvaktningar, böner och så vidare, älskade också mig, lovade och sade: må det ske! Jag blygdes att vända mig till hennes

fader på grund av min fattigdom, men talade dock ut med honom. Han både ville och ville icke. Han tyckte om mig som en far, men gillade icke min ställning. Han förklarade: hon skall få förbliva ogift i tre år. Först då, när förhållandena ha ordnat sig, skall jag ge besked.³³

Brevet till Haller är skrivet cirka fyra år efter det att händelserna ägt rum. Lite fler ögonblicksbilder dag för dag får man om man går till Linnés almanacksanteckningar för 1735, några utdrag får visa på stilen:

Januarius

1. i juhlgjästabud hoos Rådm. *Daniel Moraeus*.
2. hälsade på *Sara Lisa* i lappkläder.
3. likaledes *absentibus parentibus*. (i föräldrars frånvaro)
10. hälsade på *Sara Lisa* med liten lek.
13. hälsade på hoos *Sara Lisa Moraea* och [på] *Kongsgården* och hoos mig Asses.

Moraeus

15. [...] Probstén i Fahlun med *Sara Lisa Moraea*
16. [...] N.B. en odödelig hugkommelse dag af godt slut [hoos] *Sara Lisa Moraea*.
20. skref till J. *Moraeo S.S.* om *Sara Lisa Moraea*. Klart begiärte [henne].
21. skref till *Sara Lisa Moraea*.
22. hälsade på [...] gaf annulum. (Linné ger henne ringen = annulum)
27. fick af J. *Moraeo Responsio* om 3 år *secundum abitum*.
29. hälsade på *Sara Lisa Moraea*. fulskref *Floram Dalekarlicam*.

Februarius

3. på *kongsgården* och [hoos] *Sara Lisa Moraea*. gaf *obligatio scripta fidei*.
8. [...] aftonen hos *Sara Lisa Moraea*.
9. war äftermiddagen på lek i morbygden.
10. [...] aftonen [hoos] *Sara Lisa Moraea*.
11. war hoos *Sara Lisa Moraea* till kl. X om aftonen.
18. tog afsked af Swärfar.
19. tog afsked af *Sara Lisa Moraea*, som skref eden.
20. kl. 10 reste från Fahlun med Claes Sohlberg.³⁴

Som framgår av denna källa, liksom i *Iter ad Exteros* (se ovan), så friade alltså Linné till Sara Lisa den 16 januari 1735 och han tycks samtidigt ha fått ett jakande svar. Fyra dagar senare ansöker Linné hos fadern om hennes hand. Beskedet ifrån Johannes Moraeus dröjer en vecka och när det jakande svaret väl kommer så är det villkorat så att Linné först skall trygga sin ställning och i utlandet avlägga medicine doktorsgraden. Hans tillkommande skulle vänta på honom i tre år. Den 3 februari ger Linné Sara Lisa sin skriftliga trohetsförsäkran och dagen innan Linnés avfärd så är det Sara Lisas tur att skriva

sin ed till Linné. Det är svårt att i efterhand veta till vilken grad detta kommande äktenskap var ett resonemangsparti eller om det byggde mer på äkta känslor. Dessutom är det ju bara Linné själv som kommer till tals i källorna. Det är uppenbart att ett giftermål med en dotter till en av Dalarnas rikaste män och som dessutom var släkt med flera betydande lärdomssläkter skulle vara bra för hans karriär. Å andra sidan tycks hans intensiva uppvaktning av Sara Lisa tyda på att äkta känslor är med i spelet, i annat fall skulle det bara vara resultatet av en extrem målmedvetenhet ifrån hans sida.

Sara Lisa var endast 18 år gammal, vilket ur dagens perspektiv synes mycket ungt för att förlova sig. Linné själv var tio år äldre, alltså 28 år. Det saknas officiell statistik vad gäller giftermålsåldern på 1700-talet så jag har fått gå till Sara Lisas egen släktkrets för att se om detta var extremt eller inte. Jag har valt ut den med henne befryndade familjen Benzeliuss (adlad Benzelstierna), på grund utav att det här finns ett rikt material att hämta data ifrån.³⁵ Jag har utgått ifrån alla dess kvinnliga medlemmar, inklusive ingifta hustrur, som föddes under 60-årsperioden 1680–1739. Jag har bara tagit med personer som ingått sitt första äktenskap, både för män och kvinnor, och då fått fram följande genomsnitt: gruppen som består av totalt 16 kvinnor hade en genomsnittlig giftasålder när de ingick sitt första äktenskap på 20,4 år (median: 18,5 år) och deras makar var i genomsnitt 12,7 år äldre. Dessa siffror bekräftas av en undersökning som har gjorts av Västerås befolkning i slutet 1600-talet, där det framkommer att giftermålsåldern för döttrarna till dem som var i ”god social och ekonomisk ställning” uppgick till 19–22 år när det gäller första äktenskapet. Genomgående för männen var att de var äldre än sina hustrur då giftermål först ingicks sedan de erhållit en tjänst eller arbete så att de kunde försörja en familj.³⁶

Som avslutning på detta avsnitt om förlovningen så citerar jag några strofer ur en dikt som Linné skrev till sin älskade, daterat den 20 februari 1735, den dag han lämnade Falun för att sedan fortsätta ut på sin stora utlandsresa. Bägge visste att det skulle ta lång tid innan de skulle ses igen, men de anade kanske inte att det skulle komma att dröja närmare fyra år:

O mächtige Gud
ett qwidande liud
nu ropar min siähl,
som måste bortresa och biuda farvälh
af den, som är min
och hela mitt hierta har uti sitt sinn.
[- - -]

Moraea min vän
Linnaeus Ehr dräng
 Ehr biuder god dag
 och önskar alt nöje må gå till behag
 tills des han igen
 får komma och fågna sin sötaste vän³⁷

Förlovningstiden

Från denna tid i Sara Lisa liv, emellan hennes 18:e och 23:e levnadsår, kan man få inblick i hennes liv tack vare några bevarade dagböcker som skrevs av de unga bröderna Axel (1714–1763) och Gustaf Reuterholm (1721–1803), söner till landshövdingen Nils Reuterholm. De var jämnåriga med Sara Lisa och de tycks ha tillhört en sammansvetsad grupp ungdomar som träffades ofta och som roade sig efter bästa förmåga. Första gången familjen Moraeus dyker upp i dagböckerna tycks vara den 17 januari 1734, då Axel Reuterholm skriver:

Var jag med min far och mor och syster Dygdig til middagen hos Medecinae provincial doctoren här i Fahlun, Assessor Moraeus, en man som är til åren, skall äga stor kunskap i sin métier och är ganska rik, men därjämte har namn för att vara girig. Han är annars i sitt väsende en god, höfvlig och ärlig man. Hans fru, en god borgarkvinna. Hennes far var bergsmannen Hans Israelsson i Korsnäs, den rikaste i sin tid. Hennes mor är en god gumma. Doctorens dotter Sara Elisabet Moraea är ej synnerligen vacker, mindre qwick och belevad. peut passer.³⁸

Ungdomarna ifrån Faluns borgerliga familjer träffades under denna tid intensivt. Det är visiter på dagarna och många kvällar rör det sig om danser, ”masquerades” och ”divertissements”. I slutet på Gustaf Reuterholms dagbok finns en förteckning med sällskapets cirka 30 medlemmar där alla har fått andra namn hämtade ur bland annat den antika mytologin. Här finns till exempel Diana (Märta Lotta Christiernin), Celadon (Anton Brandberg), Arlequin (Axel Reuterholm) och Cupido (Nils Jacob Reuterholm). Systrarna Moraeus hade fått namnen Sabina (Sara Lisa) och Amaryllis (Anna Stina) Många äldre personer, utöver familjen Reuterholm, förekommer också i umgänget, såsom exempelvis biskopinnan Swedberg och biskopinnan Benzelius.³⁹

Även den yngre brodern Gustaf har flera beskrivningar av Sara Lisa. Den 6 april 1735 skriver han att hon är ”temlig wacker; har varit dum förr, men nu temlig artig, tycks ha samma sinne som Nycops änka fast ej alldeles så

malitieux". Gustaf Reuterholm var cirka 5 år yngre än Sara Lisa men detta tycks inte ha hindrat honom att hysa varma känslor för henne vilket han bland annat visar den 14 februari 1736: "Kl. 4 följde jag systrarna till fots till doctor Moraeus; han sielf war ej hemma, hans fru är en god och temlig behaglig menniska. Sara Lisa Moraea kommer jag wähl öfverens med, och Jan Moraeus kan jag väl tåhla." Den 28 mars skriver han: "Jag gick till Sabina, efftersom jag wiste att hennes far och mor ej war i staden. jag wore kiär i Sabina om hon ej skulle ha Linnaeus, om jag ej hölt mer af Philis och om Sabina wore mindre coquett". På Gustaf Reuterholms 15-årsdag, den 29 september samma år, så gick han till Sabina (Sara Lisa) som gav honom ett band av många färger vilket han senare har klistrat upp sin dagbok, åtminstone en del av bandet.⁴⁰

Sara Lisas omtalade intresse för att spela kort senare i livet, tycks ha grundlagts under denna tid, det finns många noteringar som visar på detta. Den 14 december 1735 spelar man pock hemma hos familjen Moraeus. Den 1 februari 1736 for Gustaf Reuterholm med sina syskon till familjen Kalmeters: "ther war doctorinnan med sina 2 döttrar Moraea och mamsel Lagerblad; man spelte lotterij, l'ombre." Den 21 februari slutligen så spelade man åter pock: "Kl. 4 gick jag med bror Nils till Jan Moraeus, satt i hans kammar, drack thee och spelte pock med Sara Lisa Moraea, Jan Moraeus, fru Nycop eller moster Lisa Ahlström."⁴¹

Utöver kortspelet tycks dansen ha varit ett uppskattat tidsfördriv vilket följande nedslag i Gustaf Reuterholms dagbok får visa, den 18 februari 1736: "Till middagen war Sara Lisa Moraea här, efter middagen kom Johan Moraeus hit till mig effter Sara Lisa. Hon war här uppe med syster Hedwig [och] dansade med bror Axel en menuet; the åto aftonmåltid här." Några veckor senare på fastlagssöndagen den 7 mars låter det så här:

Effter middagen följde jag systrarna, Sara Lisa Moraea och mag. Brov. till Korsnäs, hwaräst Hans Israelssons änka, doctor Moraei swärmoder bor. Hon är en gammal god käring. Effter kom b. Axel, fru Nycop, Benzel och hans fru, Sara Sohlberg [...] Wi spelte först pock. Sedan gingo wi in i Sahlen, dansade menuet, polska, långdans, contra danser. N.B. Anna Stina Moraea war med. Thet blir mag. Brov. gramse [öfver] i alla sina dage. Sedan lektes en liten comoedie, acteurer woro bror Axel Arlequin, fru Nycop Herr Hermidorus; mams. S. Lisa Moraea Sabina, Hermidori hustru, Hans Phil. Urlander, Colombina, Hermidori dotter, Arlequins amante.⁴²

Danser återkommer alltså ofta som inslag i detta glada umgängesliv, det var heller inga tidiga tillställningar vilket ett nedslag den 16 januari 1737 kan

visa: efter middagen for man till bergsfogde Benzel där man återfann bland andra borgmästarens och doktor Moraeus familjer. ”Dantz och glädje stod up i tak och continuerade allting til klockan 4 då var och en for til sitt.”⁴³ Januari och februari tycks varit speciellt intensiva månader ty mönstret går igen år 1738: den 10 januari var ett 30-tal inbjudna hos Bentzels på middag, inklusive Sara Lisa med syster. ”Välfägnad vankades öfverflödigt på alt sätt och sedan måltiden var lyckligen utgårdad infunno sig 4 eller 5 musicanter, däraf uppkom en gudelig dans som varade til 2 på natten.”⁴⁴ Från Linné bör Sara Lisa under den här tiden regelbundet fått brev, inga av dem finns tyvärr bevarade. I Linnés ovan citerade *Almanacksanteckningar för år 1735* ser man att han skrivit till henne flera gånger. Likaledes borde Linné ha fått brev ifrån Sara Lisa, och även ifrån de vänner han lämnat kvar i Falun.

Under våren 1738 tycktes Linné ha fått underrättelser hemifrån att hans vän Browallius uppvaktade Sara Lisa, som inte längre skulle vara bunden av deras ed då den fastställda tiden på tre år, på grund av Linnés vistelse utomlands, sedan länge gått ut. Detta framgår i Linnés brev till Albert Haller där han skriver att Browallius förklarat att Linné inte skulle komma hem mera. ”Han försökte vinna min fästmö och hade så när lyckats, om icke en annan hade kommit emellan och avslöjat hans falskhet.”⁴⁵ Om det ligger någon sanning bakom detta är svårt att säga då det inte nämns i de Falukällor jag har använt och att Browallius redan var gift sig med den ovan nämnda Nycops änka, Elisabeth Ernholm. Dessutom behöll Linné vänskapen med Browallius som redan 1737 flyttat till Åbo, där han sedermera blev biskop. Denna incident fick dock till följd att Linné skyndade på sin hemresa. Han anlände sommaren 1738 med båt till Helsingborg och for direkt till sin gamle far i Stenbrohult i Småland. Efter att ha vilat där några dagar (enligt ”Vita III”) eller ett par veckor (enligt ”Vita II”) så fortsatte han ”directe till Fahlun at hälsa på sin käresta, som snart 4 åhr wäntat på sin kiäre Ulyses. I Fahlun skedde då strax en formell trolovning med vår Linnaeus och des kiära brud; Linnaeus gaf sig knapt en månads tid, för än han reste till Stockholm i mening at där sig nedsätta, lefwa och dö.”⁴⁶

Bröllopet

Visserligen var Linné återkommen till Sverige och de unga två hade blivit formellt trolovade, men Sara Lisa skulle få vänta ytterligare ett år på att giftermålet skulle äga rum. Linné behövde detta år för att skapa sig en ställning

i Stockholm, dit han kom relativt okänd och med få vänner och kontakter, efter sin långa utlandsvistelse. På detta år hann Linné bygga upp en praktik och han fick ett rykte om sig som en skicklig läkare. Han fick som beskyddare greve Carl Gustaf Tessin, som bland annat såg till att Linné fick en bostad hos honom i det Tessinska palatset. Månaden före sitt bröllop hade Linné en verklig högkonjunktur då han blev utnämnd till amiralitetsmedicus, höll sina första offentliga föreläsningar på Riddarhuset och blev, vid endast 32 års ålder, en av de sex stiftarna av Kungliga Vetenskapsakademien.⁴⁷

I fråga om Sara Lisa vet vi i stort sett ingenting från detta år. De dagboksskrivande bröderna Reuterholm hade flyttat till Stockholm och några andra källor finns inte att tillgå. Några besök i Falun lär inte Linné haft tid till under detta för honom ytterst intensiva år. Julaftonen 1738 firade han för övrigt hemma hos Axel Reuterholm som skriver: "Till middagen voro mina goda vänner Baron Leijonhufvud og Doctor Linnaeus hos mig."⁴⁸ I juni 1739 hade Linnés arbete gett sådana inkomster att han nu var redo att gifta sig och hans svärfar tycks inte längre ha haft några invändningar. Vigseln ägde rum på Svedens gård den 26 juni och Linné fick nu "äga sin länge efterlängtade Brud."⁴⁹ Det enda minne som finns bevarat ifrån bröllopet är ett bröllopspoem i sex strofer: "Till Herr Doctor Linnaeus och jungfrun Sara Lisa Moraea, Uppå deras Bröllopsdag", där Sara Lisa omtalas som en "monandrisk lilja."⁵⁰ Smekmånaden varar i en månad, varefter Linné måste återvända till Stockholm.

Stockholmstiden

Den stad där Sara Lisa kom att stanna i två år hade långt ifrån någon stadsprägel, men var med sina cirka 52 000 invånare år 1739 i alla fall tio gånger större än Faluns. Stockholms centrum utgjordes ännu av staden mellan broarna och bygget av det nya Kungliga slottet var i full gång. Den kungliga familjen bodde under denna tid i det Wrangelska palatset på Riddarhuset.⁵¹

I samband med sitt giftermål fick Linné lämna sin bostad i det Tessinska palatset, som för övrigt skulle stängas då greve Tessin fått ett uppdrag som svensk ambassadör i Paris. Paret bosatte sig i det så kallade Ränthästarhuset vid Slussen, emellan Skeppsbron och Järntorgsgatan. Fastigheten ägdes av assessorn Olof Ahlöf och där bodde ett stort antal hyresgäster, både medelklass och folk med enklare bakgrund, med yrken som handelsman,

kanslist, magister, askultant, packhuskarl och kaffekokare. Linné själv står i mantalslängden uppsatt som: "Medecine doctoren N. Lennaeus med sin fru" samt på raden under med "pigan Barbro".⁵² Man får förmoda att deras piga kom ifrån Falutrakten då det var brukligt att pigan hämtades ifrån fruns hemtrakter. Linnés namn är felstavat men det är med all sannolikhet inte någon förväxling då det inte fanns någon doktor med namnet Lennaeus på den tiden i Stockholm.

Det var i hemmet i Räntmästarhuset som Linnés unga hustru för första gången fick ansvara för ett hushåll. Nu gällde det att omsätta i praktiken allt hon fått lära sig hemifrån. Som hjälp hade hon alltså pigan Barbro. Antagligen hade Sara Lisa också till sin hjälp någon eller några hushållsböcker. Några av Sara Lisas hushållsböcker tycks ha behållits av hennes ättlingar och jag har lyckats spåra en av dessa. Det är en liten volym på 24 sidor som utöver matrecept också innehåller några råd om hur man bevarar några grönsaker över vintern samt några sidor om färgning av garn.⁵³

När det gäller umgänget så vet vi att de umgicks med vänner ifrån Falun. I Axel Reuterholms dagbok för år 1740, som endast täcker en del av året finns ett antal besök hos Linné registrerade. Den 12 februari var han "hos Linnaeus, där ock camrer Schultze voro med". Även Schultze var en bekant ifrån Falun. Den 18 februari var Reuterholm "efter middagen hos Linnaeus, som fådt främmande ifrån Fahlun, nemligen sin svägerska assessor Moraei dotter och en jungfru Titze". Den 24 samma månad var han åter "hos Linnaeus". I mars var Reuterholm "hos Doctor Linnaeus" den 13 för att sedan återkomma den 16, då han var "på eftermiddagen en stund hos Linnaei fruntimmer."⁵⁴ Bland deras andra vänner så nämns familjen Rudenskiöld flera gånger: både i Linnés brev med anledning av sonens födelse och som en notering rörande en middag i Linnés almanacka för år 1741.⁵⁵ Det rör sig om Bengt Rudenskiöld, som vid den här tiden var sekreterare vid statskontoret och hans fru Brita, född Kolthoff.⁵⁶ Sara Lisa skulle några år senare välja en syster till Bengt Rudenskiöld, Emerentia, gift med ärkebiskopen Henrik Benzelius, som gudmor åt sin dotter Lovisa.

Under Stockholmstiden, antagligen redan på hösten 1739, målades de kända, så kallade brud- och brudgumsporträtten av de nygifta makarna. Det var Johan Henrik Scheffel, en på den närliggande Prästgatan bosatt tyskfödd målare, som stod bakom verken.⁵⁷ Målningen av Sara Lisa visar henne i en röd sammetsklänning med en silkessjal och med några blommor i håret där man kan urskilja en linnea. Detta är det första kända porträttet av Sara Lisa och den enda oljemålning som finns bevarad av henne. Porträttet visar på

en reserverad kvinna, med en värdig hållning och med relativt kraftiga drag. För en nutida betraktare verkar hon äldre än sina 23 år. En viss stelhet i dragen går dock igen i många av Scheffels porträtt i hans stora produktion.⁵⁸

Tiden i Stockholm sammanfaller med bildandet av Vetenskapsakademien och dess första verksamhetsår där Linné tog en mycket aktiv del. Man träffades minst en gång varje vecka och akademien växte snabbt genom de många invalen. Linné gynnade Sara Lisas familj då han personligen såg till att hans svärfar blev invald redan på sommaren 1739 och något år senare svärfaderns kusin Emanuel Swedenborg. Även andra delar av Sara Lisas familj blev invalda under dessa år nämligen ärkebiskopen Eric Benzeliuss och dennes bror Lars Benzelstierna. Bägge var gifta med döttrar till Jesper Swedberg.⁵⁹

Under de två år som makarna var bosatta i Stockholm tillbringade Sara Lisa en del tid hos sina föräldrar i Falun och det var också där hon den 20 januari 1741 födde deras första barn, en son som fick namnet Carl, liksom sin far. Dopet skedde endast tre dagar senare och då Linné fortfarande var kvar i Stockholm kan man anta att det var Sara Lisa som utsåg barnets faddrar, åtminstone valdes de alla på hennes sida av släkten: Sara Lisas bägge föräldrar, hennes farbror, rådmannen Daniel Moraeus, hennes bror Johan, hennes syster Anna Christina och hennes mormor, salige rådmannen Hans Israelssons änka Sara.⁶⁰ Själv nåddes Linné av nyheten den 26 januari då han omgående skriver till sin maka. Av detta brev framgår att förlossningen varit svår:

Ehuru hårt det går mig till hiertat, att ditt arbete, Min kiäraste Mor varit så mycket swårt, kysser jag doch den högstes Nådiga hand, som ej varit swårare, som förundt mig doch äga dig wid lifwet, som wåhlsignat oss med en wälskapad och utan lyte född son; Den Nådige Guden bönfaller jag, han täcktes förläna dig kraffter och hälsan igen, och låta vår son ock lefwa till glädie och här i werlden, så är doch all denna swårighet oss bägge en winst.

Hoppas och att Min vän förlåter, som måste bekiänna mig, wara skyldig till all din wända, fast ej af ondska. Då qwinnan föder barn hafwer hon sorg och smärta, ty hennes tijd är kommen, men när det är förbij, hoppas jag du förgiäter din smärta och glädies att en meniska är född i werlden.⁶¹

Vidare ber Linné om att genom Sara Lisas bror Johannes få brev varje postdag för att få veta hur hans älskade mår. Tyvärr finns dock inga fler brev bevarade emellan makarna ifrån denna tid. Det är också oklart när Linné först fick se sin förstfödde.

En annan gång då man kan anta att Sara Lisa återvände till Falun, nu med sin lille son, bör ha varit sommaren 1741, då Linné under tiden emellan den 15 maj och 28 juli genomförde sina landskapsresor till Öland och Gotland. Efter återkomsten ifrån denna resa återstod endast sex veckor innan familjen den 6 oktober flyttade till Uppsala.⁶² Där hade Linné till slut fått den professur som han så länge eftersträvat. Till kollegan François Boissier de Sauvages i Montpellier skriver han:

Genom Guds nåd är jag nu befriad från det eländiga släpgörat som praktiserande läkare i Stockholm. Jag har fått den position jag så länge åstundat: Konungen har utnämnt mig till professor i medicin och botanik vid Uppsala universitet och sålunda skänkt mig tillbaka botaniken, från vilken jag varit skild alla dessa tre år, medan jag ägnade min tid åt att vårda de sjuka i Stockholm.⁶³

Uppsala

Efter sommaren 1741 flyttade familjen till Uppsala, en lärdomsstad med cirka 3 500 invånare. Vid mitten av 1700-talet gav staden ett mycket lantligt intryck på den utländske besökaren. En engelsman på besök gav följande beskrivning: "Upsal has hardly one inducement to draw a man of taste to visite it, unless from being the residence of Linnaeus [- - -] The houses are mostly of wood, nor is there one public or private edifice of stone in the city."⁶⁴ På grund av att staden var både residens och universitetsstad utgjorde ståndspersonerna en stor del av befolkningen, eller cirka 13 %. Borgerskapet utgjorde cirka 30 % av befolkningen och de resterande 57 % bestod av arbetarklass (inklusive soldater och tjänstefolk). Universitetet har alltid utgjort en stad i staden och under denna tid var gränserna emellan borgerskapet och universitet knivskarpa. Striderna emellan de båda grupperna var många och intensiva. Borgerskapet var missnöjt med den privilegierade minoritetens maktställning. Bland de många klagomålen kan nämnas missnöjet med att akademiens ståndspersoner hellre gjorde sina uppköp i Stockholm än i Uppsala. Även studenternas naturhushållning och vana att få med sig stora mängder mat hemifrån klagades det på. Studenterna var en viktig del av stadslivet, men deras antal sjönk under större delen av 1700-talet (från cirka 1 000 år 1730 till cirka 500 år 1781).⁶⁵ Skolans roll i Uppsala hamnade helt i skuggan av universitetet. Många barn undervisades i hemmet av informatorer, som i de flesta fall var studenter. Varken borgerskapet eller

”den akademiska societeten” visade något intresse för skolan. År 1748 hade skolan endast 93 elever. Av de 43 eleverna i den egentliga katedralskolan var endast sex från Uppsala och av dessa blott fyra borgarebarn.⁶⁶

Fortfarande präglades under 1700-talet de svenska städerna av deras stora beroende av jordbruket och många ämbetsmän och hantverkare drev åkerbruk vid sidan om sin egentliga verksamhet. Därför kom gårdarna i städerna ofta att se ut som ladugårdar med uthus för kreatur, hästar, foder och spannmål. Varje gård skulle också lagra stora mängder ved då det i stort sett var det enda bränslet som användes och det gick åt i stora kvantiteter. Veden skulle huggas och bäras ut till de olika eldstäderna varje dag och de öppna eldstäderna krävde dessutom ständig passning. De sanitära förhållandena var primitiva. Vatten fick hämtas vid någon kommunal brunn då egen brunn var ovanligt. Sopor och latrin fick bäras för hand ut ur husen och transporterades vidare ut till landet för att användas som gödsel på åkrarna. Belysningen på gator och torg var i det närmaste obefintlig. Rörde man sig ute efter mörkrets inbrott så fick man ha med sig facklor eller lyktor, vilka ofta bars av tjänstefolket. Generellt var förutsättningen för ett bekvämt liv att man hade tillräckligt med tjänare. Även uppköp, lagring och tillagning av livsmedel var krävande uppgifter. Det fanns inga affärer för färskvaror utan man köpte det man behövde på torgen eller direkt av någon producent som förde in sina varor i staden.⁶⁷

Familjens bostad blev en tjänstebostad på Svartbäcksgatan i anslutning till den Botaniska trädgården. Där hade tidigare både Olof Rudbeck den äldre och den yngre bott. Huset var dock i så uselt skick att det krävdes en så omfattande renovering att man endast behöll grunden och byggde nytt resten. Var familjen Linné bodde under byggtiden är inte känt. Även trädgården var oerhört eftersatt och här krävdes flera års arbete av Linné för att sätta den i stånd, den kompletterades också 1743 med ett orangeri, ritat av Carl Hårleman. År 1744 tycks familjen ha kommit sig väl tillrätta då Linné skriver följande: ”Nu hade Linnaeus heder, den dienst han war född till; tillräckelige pgr, de han ock dels fått med sitt gifte; en kiär hustru, wackra barn och heders namn, bodde uti ett palais till honom bygd ganska täckt af academien, och trädgården want nu sin fulkomlighet. Hwad mehr kunne då en man sig önska.”⁶⁸

Familjen – rollen som maka och mor

När familjen hade flyttat till Uppsala utökades den snart. Liksom sin mor skulle Sara Lisa komma att få sju barn, varav fem nådde vuxen ålder:

Carl, 1741–1783, sin fars efterträdare, ogift.

Elisabeth Christina, 1743–1782, gift 1764 med major C.-F. Bergencrantz.

Sara Magdalena, född 8 september 1744 och avliden två veckor senare.

Lovisa, 1749–1839, ogift.

Sara Christina, 1751–1835, gift 1794 med kapten H.-H. Duse, barnlös.

Johan, 1754–1757, avliden vid 3 års ålder.

Sophia, 1757–1830, gift 1781 med akademiombudsmannen S.-C. Duse.⁶⁹

De sju barnen var åldersmässigt relativt utspridda och Sara Lisa kom att föda dem från 25 till 41 års ålder, vilket innebar att hon under cirka 20 års tid hade små barn i huset. Födslarna var alltid riskfyllda vid den här tiden, både för mor och för barn. Vi har ovan sett att den äldste sonens födelse var svår, så var fallet även när det yngsta barnet, Sophia föddes. Linné skriver till vännen Bäck tre dagar efter födseln:

I tisdags afton födde min Hustru mig en dotter, med ganska swår förlösning; flickan var dödfödd eller död i födslen, men erhuru wij pustade och med insufflatoria medicina angrepo henne, begynte hon äfter ¼ timma at wisa litet anda, änteligen dragas liksom med sista andedräkten, och änteligen at andas, wisa mera tekn till lif, och nu tyckes må rämmeligen wähl. Min hustru är nog swag. Gud hielpe henne.⁷⁰

Lilla Sophia, som alltså räddades till världen genom vad vi i dag kallar mun-mot-munmetoden, kom att leva i 73 år. Hennes liv tycks dock ha varit skört den första tiden, då det ordnades ett nöddop för henne dagen efter födseln. Sämre gick det för två av de andra barnen, dottern Sara Lena som bara fick leva i två veckor (i september 1744) och den efterlängtrade sonen Johannes som föddes den 7 april 1754, men dog knappt tre år senare. Linné ”notificera” dagen efter dödsfallet sin vän Bäck som var gudfar till den lille och han begråter förlusten av sin ”i lifstiden liufwa son Johannes Linnæus.” I sin självbiografi skriver han om den 8 mars 1757: ”Min lilla son Johannis, som nys begynt tala några ord, får tussim epidemice grassantem et in Triteum cum aphtis degeneratam, och äfter 8 dagars siukdom i natt kl. emällan 12 och 1 biuder detta werdsliga farwähl, som ännu ej fyllt sina 3 åhr.”⁷¹

Även om Linnés kommentar i sin självbiografi är hållen i en saklig ton lyser i alla fall föräldrarnas sorg igenom över att se en liten son gå bort. Till skillnad från den vanliga spädbarnsdöden, så handlade det ju här om en familjemedlem på tre år som man hunnit fästa sig vid. Även lärjungen Solander skriver i ett brev om familjens sorg då "Deras yngsta Son, Johan Linnaeus inemot 3 år gammal, afled utaf den så kallade Upsala febern, hvar-til vid slutet stötter en star(k?) Törst. Herr Archiatern och Frun hafva rätt mycket oroat sig häröfver, ty de buro nästan för mykken kärlek til honom. Han var ei sjuk i stort öfver en vekka."⁷² Vi vet inte mer om hur Sara Lisas reaktion blev eller huvudtaget hur hon såg på de många havandeskapen och barnafödslarna. Det var något som hon hur som helst borde ha varit väl förberedd på, genom sin uppfostran och sin långa förlovningstid. Linné, som var 50 år när dottern Sophia föddes, ville inte ha några fler barn, vilket framgår av ett av hans brev till Bäck året därpå (1758), då han tror att hustrun åter är havande: "Jag är olyckans barn; hade jag haft rep och ängelskt couragie, hade jag länge sedan hängt mig. jag fruktar min hustru är åter hafwande; jag gammal, grå, utmärglad och förut stugan full med barn; hwem skall föda dem?"⁷³ Vad Sara Lisa, som var 10 år yngre, tyckte om saken vet vi inget.

Av de smittsamma sjukdomar som härjade under 1700-talet anses smittkopporna ha varit den mest farliga. I hela Europa beräknas att över 45 miljoner människor hade dukat under för sjukdomen under 1700-talet.⁷⁴ På våren 1753 när smittkopporna härjar i Uppsala bjuder Bäck ner Linné till Stockholm. Linné svarar honom: "kopporna grassera här grymeligen, och mine små barn med tårar bedia mig wänta, tills jag får se deras öde. alla grannar omkring i staden hafwa koppor; ännu äro ej mine rörde".⁷⁵ Man förstår när man läser dessa rader vilken ångest sjukdomen framkallade. Redan år 1749 hade äldsta flickan Elisabeth Christina varit nära att duka under i kopporna. Linné själv hade då rest iväg på sin Skåneresa, så barnet kom att vårdas av Linnés vän, läkaren Nils Rosén von Rosenstein. En mycket noggrann journal fördes över det 15 dagar långa sjukdomsförloppet av Linnélärjungen Pehr Löfling. Anledningen till att man skrev en så noggrann journal (som finns bevarad än i dag) kan ha varit att man fruktade att sjukdomen skulle få en dödlig utgång och att man då i efterhand för Linné skulle kunna visa att man gjort allt som stod i ens makt för att rädda flickebarnet.⁷⁶

Andra sjukdomar som drabbade familjen var febersjukdomar, som gick under olika beteckningar i Linnés brev till Bäck: "Upsala febern", "maligna

Sara Lisa von Linné. Porträtt i pastell från 1760-talet, utfört av Sven Nicolas Höök. Privat ägo.

febern” och ”fula febern”. I januari 1754 insjuknande hela familjen i en sådan feber och så här beskrev Linné situationen:

jag är i ett bedröfwat hushåld; min son siuknade först; där på 2 mine döttrar; i går min 3:die dotter och 2 pigor, och min hustru som wakat några nätter går och klinkar; jag har kient något ont i stortåen. [...] Det kostar nu på att wara pater familias. en feber, som exacerberas 3 à 4 gånger om dygnet, med mycket litet remission. den minsta flickan är redan utmattad.⁷⁷

Det blev den då minsta flickan, Sara Christina, född 1751, som råkade värst ut. Linné berättar för Bäck att hennes tillstånd så förvärrats att han måste sitta och vaka hela natten då han var övertygad om att hon skulle dö.⁷⁸ Några dagar senare var krisen över. Den lilla flickan blev på ett nästan mirakulöst sätt räddad tillbaka till livet:

Tänk jag fick min Dotter upp utur grafwen, sedan bägge fötterne woro nedre till knäss. bröstet häfde sig med rosslande nedre uti, ryckningar i ansichtet, stragilectio, papillerne i ögnenästet nedfallne, kall som is till mitt på låret, hörsel, syn och smak förswunne, så att alla hollo tyst att ej brå henne i döden. Under hela sjukdomen hade hon intet ätit, allenast druckit kiöldsagit swagdricka, och ingen kunne bedraga henne med minsta medicament på smaken.⁷⁹

När Sara Lisa själv blev liggande sjuk, vilket inte verkade vara ofta, så blev hela hemmet upp- och nedvänt. På själva julafton 1754 insjuknande Sara Lisa i Uppsalafebern som så när kostade henne livet. Linné skriver uppgivet till vännen Bäck på nyårsafton:

Jag har haft en bedröfwelig juhl, ty juhlafton siuknande min hustru i denna gångbara maligne febrén och är rätt hårt ansatt. Det kostar på att wara gift, med siuk hustru och många små barn. få se om jag slipper siukdomen, som ej tohl swåra stötar.⁸⁰

Sara Lisas prekära läge skulle komma att vara en månad. Linné slets emellan hopp och fruktan och flera oroliga brev avgick till Bäck om hur man skulle kunna råda bot på sjukdomen. Linné som var utom sig på grund av hustruns jämmer och suckar och barnens gråt, undrade vad det skall bli av honom om Sara Lisa skulle dö, hon som ansvarar för barnens uppfostran och hela hushållet.⁸¹ När krisen var över efter en månad, kände sig Linné ”som utsläppt från ett fängelse och börjar kunna andas fritt igen.”⁸²

I augusti år 1773 ligger Sara Lisa åter sjuk. Det är då typiskt att Linné i första hand tycker synd om sig själv när hustrun hade blivit sjuk, men man

får förmoda att hushållet än en gång råkat i oordning och det var långt ifrån något som Linné ville eller kunde ta hand om: ”jag har uti 16 dagar varit ganska illa utsatt, då M. Hustru haft Dysenterie, och är ännu ej i salvo; då jag curerat åtskillige, har aldrig någon varit så swår som hon.”⁸³ Den sista anteckningen av Linné rörande familjens sjukdomar är ifrån mars 1776 då frun ”ligger för ankar af Hysterie.”⁸⁴ De gånger som Sara Lisa blir sjuk visar alltså Linné mycket klart hur pass beroende av Sara Lisa han var, både vad gäller hushållet och vad gäller barnen.

Inget av barnen tycks ha gått i skolan, utan de fick sin undervisning i hemmet. Uppsala katedralskola, som i och för sig bara tog in pojkar, har en matrikel för de aktuella åren, men där återfinner man inte Linné d.y.⁸⁵ Han blev alltså som sina systrar undervisad hemma. Redan tidigt tycks det ha blivit bestämt att han skulle slå in på samma bana som sin far. Vid nio års ålder skrivs han in som student vid universitetet den 28 januari 1750, för övrigt samtidigt som professor Johan Ihres son, Johan Ihre d.y. vilken var tio år gammal.⁸⁶

Hur var Sara Lisas relationer till sina barn, när dessa var små? Om detta finns det inte mycket att gå efter i de befintliga källorna. I Tycho Tullbergs ”Familjetraditioner om Linné” finns det dock en del att hämta. Här framgår det att Sara Lisa var relativt sträng mot barnen och att det snarare var Linné själv som skämde bort dem och av honom fick de det mesta de begärde. En gång råkade hans yngsta dotter Sophia tappa en trave med porslin när hon skulle gå uppför trappan. Linné tröstade henne och gick omgående ut och köpte nytt porslin. Sara Lisa måste ha blivit överraskad när hon senare vid middagen fick höra att Linné tyckt det gamla porslinet varit så fult att han slagit sönder det och köpt ett nytt. Linné tycks ha varit speciellt svag för den yngsta dottern som han ofta tog med sig på föreläsningarna, där hon fick stå emellan hans knän och lyssna. Det var Linné själv som bestämde att döttrarna skulle uppfostras till ”dugliga husmödrar och ej i flärd och fåfänga”. Vidare blev studenter som åt middag hos familjen uttryckligen tillsagda att inte låna ut böcker till döttrarna, med vars hjälp de skulle kunna lära sig franska eller dylikt. Det var för övrigt också Linné som avlog drottning Lovisa Ulrikas förslag om att en av döttrarna skulle vistas vid hovet.⁸⁷

När barnen blir äldre ger inte de få brev som finns bevarade ifrån Sara Lisa några uttryck för varmare känslor, utan det rör sig mest om praktiska ting. Breven avslutas på ett relativt kortfattat sätt: ”jag lofvar Din hulda Moder, Sara E Linnea.”⁸⁸ Under 1760-talet studerade Linnés systerson Sven Nicolas Höök under flera år i Uppsala och vistades då mycket hos familjen

Linné. Det gick inte speciellt bra med studierna utan i stället var han selsatt med målning. Han var mycket ute på Hammarby och där porträtterade han av alla barnen och även Sara Lisa. Porträtten, i pastell, hänger på Hammarby än i dag och av döttrarna är det de enda kända porträtten som finns. Det berättas att den yngsta dottern Sophia, som var cirka tio år när hennes porträtt målades, grät bittert då hennes hår skulle sättas upp på samma sätt som hennes systrars.⁸⁹ Om henne säger för övrigt studenten Carl Fredrik Fredenheim efter ett besök hos Linné i mars 1776: "Hans yngsta dotter är rätt vacker och tycks alldeles icke vara av samma genus som de andra döttrarna."⁹⁰ Det porträtt av Sara Lisa som i dag hänger i anslutning till barnens porträtt är utfört i svart krita under det att porträttet i pastell som Höök också målade av Sara Lisa ännu tillhör en av ättlingarna.

När det gäller Sara Lisas relation till sonen tycks den ha blivit allt sämre med åren, i synnerhet i samband med Linnés död och det efterföljande arvskiftet är detta välbelagt. Flera källor nämner detta men orsaken till denna missämja är inte klarlagd. Linné d.y. hade ingen lätt roll att leva upp till då han redan tidigt av sin far blev utsedd till dennes efterträdare och därför fick många belackare inom den akademiska världen i Uppsala. Den dåliga relationen till sin mor måtte ytterligare ha tyngt honom. Linnés tyske lärjunge Johann Beckmann, som kom att tillbringa mycket tid med familjen Linné både i Uppsala och ute på Hammarby, skriver följande om Linné d.y.:

Sonen fruktar sin föräldrar mer än han älskar dem, och hans moder har alltid avskytt honom intensivt. Vid ett tillfälle, när han redan var professor, gav hon honom en örfil: och när hans fader tillsade henne att betänka att han var professor, svarade hon: "Jag skulle slå honom om han så vore arkiater." Detta var orsaken till att fadern hade hyrt ett rum åt honom i det hus jag bodde, och till att sonen så ogärna ville vara tillsammans med föräldrarna.⁹¹

Liknande tongångar går igen hos den danske lärjungen Johann Christian Fabricius som skriver angående Sara Lisa att "Det var särskilt påfallande att hon hatade sin ende son. Han kan inte haft någon större fiende i världen än sin mor". Däremot tycks Fabricius själv ha uppskattat den så ofta kritiserade sonen som "visserligen inte ärvt sin faders livfulla sätt men den stora kunskap som han förvärvat genom ständig övning i botanik, och hans faders många och utmärkta observationer, vilka han måste ha funnit i dennes handskrifter, kommer att göra honom till en utmärkt lärare vid Akademien."⁹² Inte bara hos utländska lärjungar och inte bara på 1760-talet kommer denna fråga upp. Så här skriver Adolf Murray till sin bror Johan

Andreas, professor i Göttingen, i april 1778: "Är gåssen stursk så har han ock fan till kärring at göra med, som förföljer och hatar honom excessivt."⁹³ Då ska man samtidigt veta att Adolf Murray i övrigt inte var någon vän av Linné d.y., utan i stället dennes hårdaste kritiker och samtidigt konkurrent på universitetet.

När det gäller rollen som maka så har vi ovan sett de kärleksfulla känslor som Linné uttryckte i samband med förlovningen och äldste sonens födelse. I korrespondensen med Abraham Bäck lyser det också igenom en slags kärvänlighet emellan makarna även om den mer intensiva delen av deras förhållande, liksom i många andra äktenskap, klingade av allt eftersom åren gick. När Linné kommer hem efter ett Stockholmsbesök hos Bäck hösten 1758 skriver han i sitt tackbrev: "jag kom hem i mörkningen och fant mina i sält och förnödgt tillstånd; och fick hugna mig åt min gumma, fast än icke så många possar, som Min Broder fick af sin."⁹⁴ Man kan då konstatera att vännen Bäck var relativt nygift med en fru som endast var 21 år gammal under det att makarna Linné hade varit gifta i närmare 20 år, under vilka Sara Lisa fött sju barn. Det finns också några brev bevarade från 1772 där Linné skriver till sin fru från Stockholm. Här rör det sig mest om praktiska göromål och breven avslutas ganska kort, som den 27 mars: "må wäll, min k. Hustru, Carl Linné."⁹⁵

Ansvarig för hushållet, hemmen i Uppsala och på Hammarby

Hushållsplikterna måste för Sara Lisa blivit allt mer omfattande i takt med den växande barnaskaran. Hon var ansvarig för både deras uppfostran och deras undervisning. Gästfriheten tycks ha varit stor i huset, många studenter och kolleger blev utspisade av Sara Lisa och en del fick stanna över natten. Det framgår också i breven till Abraham Bäck att huset var fullt av folk i samband med de stora årsmarknaderna, vilka inföll två gånger per år. Släktingar kom på kortare och längre besök ifrån Falun och ibland också ifrån Småland (Linnés bror Samuel och hans systerson S. N. Höök).

När viktigt främmande som Carl Hårleman (oktober 1750) eller Charles De Geer med fru (augusti 1753) kommer på besök och stannar över natten bör det ha inneburit en hel del extraarbete för Sara Lisa.⁹⁶ När Linné bjuder in sina vänner låter det dock ganska så lättsamt. Vännen Carl Fredrik Men-

nader, biskop i Åbo och sedermera ärkebiskop bjuds år 1761 in så här: ”gör mig den ähran och lef hos mig. Respirera ifrån Stockholms öfwerflöd, håll till godo en liten kammar och lätt oss lefwa som studerande och roa oss emedlertid med wettenskaperne.”⁹⁷ Fem år senare vill Linné se Mennander ute på Hammarby: ”Ingenting kunne wara mig kiärare än att få se min H:r Broder några dagar på min lilla landgård, 3 quardt från Upsala, och språkas än en gång.”⁹⁸ 1758 bjuder Linné till och med in Carl Gustaf Tessin, att komma och bli hans gäst:

Som återresan ifrån Giefle till Stockholm ej kan undvika Upsala, blefwo mitt ringa hus helgat, om det under sitt tak fingo hysa den, som gifwit det lius och värma, och min Hustru finge sin långvariga önskan en gång upfylld att någonsin få se den, som henne varit mer än fader och moder.⁹⁹

I de svarsbrev från Tessin som finns kvar, finns det emellertid inga tecken på att han accepterade Linnés inbjudan. Det är i sammanhanget anmärkningsvärt att Sara Lisa, efter närmare 20 års äktenskap, år 1758 fortfarande aldrig träffat sin mans store välgörare.¹⁰⁰

Till raden av besökare sällade sig också Gustav III som redan som kronprins besökte Linné på Hammarby 1769.¹⁰¹ Han återkom senare som kung och gjorde ett besök hos familjen Linné i Uppsala den 12 augusti 1775. Tycho Tullberg berättar så i sina ”Familjetraditioner om Linné” om kungens ridbetjäning, som under besöket i hållande regn fick sitta kvar på sina hästar ute på gården. När kungen så frågade Sara Lisa om hon hade någon önskan han kunde uppfylla, fick han till svar att hon önskade att kungen lät sitt folk sitta av, torka sina kläder och inta förfriskningar. Kungen stod vid sitt ord. Hans män fick sitta av och torka sina genomvåta kläder vid en sprakande eld och inta mat och öl.¹⁰² Händelsen visar både på Sara Lisas oräddhet och på hennes praktiska sinnelag.

Många som besökte Uppsala kände sig välkomna hos familjen Linné, vilket visar att det måste ha varit ett mycket gästfritt hem. Sommaren 1744 kommer bergsråddinnan Christina Charlotta Hiärne dit: ”besökte idag Linei där jag var mycke välkommen och di förde mig i akademi-trädgården orangeri, ville äntelig behålla mig till middagen män jag for till min syster igen”. Då hon var dotter till Linnés företrädare Olof Rudbeck d.y. var det egentligen sitt barndomshem hon besökte. Året därpå var hon tillbaka igen: ”besökte sen Linaues, spatserade i akademi-trädgården, besåg orangerit, hans bokkamare och Naturalier, blef kvarbundna till kvällen.”¹⁰³

Sara Lisa måste ha fått vänja sig tidigt vid att ha ett myller av folk omkring sig och sin familj, vilket måste ha varit en stor skillnad mot hennes uppväxt på gården Sveden. Många studenter hade lektioner på övre botten i familjens hus i Uppsala, men också i den anslutande trädgården. I maj 1754 skriver Linné till Bäck om att studenterna ”översvämma dagligen trädgården” och att de där en dag haft så många som 250 studenter.¹⁰⁴ Även professorerna kom på besök. Under pingsten 1766 är många av dem ute på Hammarby. Den som dokumenterade händelsen var lärjungen Beckmann som kände sig smickrad av att få vara med i detta sällskap.¹⁰⁵

Redan under Stockholmstiden fick Sara Lisa vänja sig vid att maken var borta under längre tider och detta skulle sedan komma att fortsätta under Uppsalatiden. Större delen av sommaren 1746 (12 juni–11 augusti) är Linné borta på sin resa till Västergötland och sommaren 1749 hade turen kommit till Skåne. Då lämnade Linné Uppsala redan den 29 april för att inte komma tillbaka förrän den 13 augusti. De långa landskapsresorna skulle sedan komma att ersättas av de många Stockholmsresorna. Besöken hos Bäck var något han verkligen såg fram emot under det att han mer såg vistelserna vid hovet i Stockholm, på Drottningholm eller på Ulriksdal, som rena kommenderingar. Han beklagar ofta Bäck, för att denne som kungens livmedikus, konstant måste vistas vid hovet och själv liknar han en gång en vistelse på Drottningholm som att sitta på Marstrands fästning.¹⁰⁶ Kallelserna till hovet kom ofta olägligt för Linné, som till exempel under den ljuva sommartiden då han ville njuta av att vara fri ifrån universitetet. En gång fick han till och med tillbringa julen på Drottningholm, vilket skedde år 1752, då han hade med sig Solander som sin assistent.¹⁰⁷ Hemma i Uppsala bör Sara Lisa samma jul ha suttit ensam med barnen, elva, åtta, tre och ett år gamla, alternativt skulle hon själv ha tagit med sig barnen upp till Falun.

Hösten 1758 köpte Linné gården Hammarby och det intilliggande Sävja för sammanlagt 80 000 daler, för att hans änka och barn skulle ha någonstans att bo vid hans frånfalle. Samtidigt innebar det en möjlighet för familjen att under sommarmånaderna komma ifrån den osunda luften inne i Uppsala där ofta Uppsalafebern grasserade. För Sara Lisa innebar det samtidigt att hon fick ansvar även för ett lantushåll. I början bodde man i en liten träbyggnad (den nuvarande västra flygeln på Hammarby), men redan år 1762 bygger man ut, då den nuvarande mangårdsbyggnaden uppförs.¹⁰⁸ Familjen kom gradvis att bo allt längre perioder ute på Hammarby och efter den stora branden i Uppsala på våren 1766, som varit nära att också förstöra Linnés tjänstebostad, fann han det för gott att också flytta ut sina

samlingar till Hammarby. För dem lät han 1769 bygga ett litet museum på höjden bakom huvudbyggnaden.¹⁰⁹

Det var Sara Lisa som fick ta hand om de anställda, både i Uppsala och på Hammarby. I september 1774 skriver Linné till Bäck att han snart flyttar in till Uppsala under det att han lämnar resten av sitt hushåll på Hammarby ”för omskifte af tjenstfolk och höstsysslorne.”¹¹⁰ Det berättas också (av Tycho Tullberg) att då Linné en gång blev hämtad av en dräng med häst och släde så frågade han denne: ”Vem ä’ I?” och fick då till svar att han var Linnés egen dräng. För tjänstefolket hade Sara Lisa gjort upp en matordning för veckans alla dagar: frukost, middag och kväll. Menyn bestod huvudsakligen av soppa, bröd och kött. Potatis förekom tre gånger i veckan. Tycho Tullberg skriver att det var bestämt hur många marker kött varje person skulle få och att ”portionerna lära ej hava varit knappt tilltagna”.¹¹¹

I bouppteckningarna efter både Linné och Sara Lisa kan man se att hemmet hade ett stort linneförråd. Tre hela sidor i Linnés bouppteckning upptas av numrerade sängkläder, dukar, servetter och lakan. Endast antalet servetter i Linnés bouppteckning uppgick till 283 stycken.¹¹² I Linnémuseet i Uppsala (som är inrymt i den tjänstebostad som familjen bodde i under Uppsalaåren) finns för övrigt i Sara Lisas förmak en linnepress för dukar och servetter. Det var en typisk kvinnomöbel och detta fina exemplar är gjort i barockstil. Man förmodar att den kommer ifrån Sara Lisas barndomshem. På Linnémuseet kan man också se flera av familjens vävredskap, flera vävskyttlar är märkta med döttrarnas initialer och en är märkt ”Mors 1805”, vilket innebär att Sara Lisa måste ha varit aktiv på detta område fram till året före sin död. Flera broderbågar och en magnifik knyppeldyna visar också att man höll på med finarbeten.

För att sätta Sara Lisas hushållsuppgifter i perspektiv till vad som förväntades av henne, kan man få vissa indikationer om man går till Schering Rosenhanes bok om lanthushållning. Den är visserligen skriven på 1660-talet med främsta syfte att tjäna som stöd till stormaktstidens nya godsägande adelsmän, men mycket har bäring också för denna studie. Förändringar i utbildnings- och moralfrågor förändrades endast långsamt och i mångt och mycket bör Sara Lisa ha fått en karolinsk uppfostran (hennes far var född 1672).

En god och förnuftig matmoder är det bästa en hushållare kan önska sig enligt Rosenhane. Han inser att det är ett ”swärt och widlyfftigt wärk som intet lærer sig i frustun” och vikten av att matmodern ”måtte haffwa lust och behag till hushålls sysslor, och icke räkna sig thet för en last eller börda”.

Köksinteriör ifrån hemmet i Uppsala. Foto: Tomas Tullberg, 2006.

Rosenhane listar sedan en god matmoders egenskaper där den viktigaste av alla är gudfruktighet, inte minst med tanke på hennes inflytande över barn och tjänstefolk. Därefter kommer rollen som moder i huset, när det gäller uppfostran av barn och att som maka kunna vara sin man till hjälp så att ordning och reda regerar. För att kunna uträtta detta måste hon ”beflita sig om sparsamhet” och ta väl hand om vad man producerar så att var och en får sin beskärda del och att det även räcker till att ”undfåga sine grannar, wänner och förwanter.”¹¹³

Till hennes ämbete hörde också omvårdnaden om gårdens folk, att de fick mat i rätt tid och att de hade tillräckligt med kläder och sängkläder. Vidare skulle hon ha vissa kunskaper om sjukdomar då det var till henne gårdens folk vände sig när de blev sjuka. Hon skulle på somrarna samla in gräs och rötter samt tillreda pulver för att ha ett tillräckligt förråd för gårdens ”fålk och boskap” så ”att man icke behöffwer löpa till Staden däråffter när nöden ähr på färde”. För att klara av detta borde en matmoder vänja sig vid att själv hålla räkenskaper och uppföra inventarieförteckningar på allt som

finns på en gård, allt ifrån boskap till källarförråd. Dessa borde förnyas en gång per år vid Mickelsmäss.¹¹⁴

Som man kan konstatera så levde Sara Lisa upp till de krav som samtiden ställde och det är nog ingen överdrift att påstå att Sara Lisas totalansvar för både barn och de båda hushållen i Uppsala och på Hammarby var en bidragande orsak till att Linné kunde fortsätta sin intensiva vetenskapsgärning upp i hög ålder. En konklusion som delades av Linné, som skriver i sin självbiografi från 1776 att Gud "gifwit honom den Hustru han mäst önskade sig, och som hushållade medan han arbetade." Samma tankar går igen i den latinska versionen skriven samma år. "Skötte sitt och lämnade husliga omsorger åt sin hustru".¹¹⁵

Kontakter med familjen i Falun

Resorna till familjen i Falun blev många genom åren och åtminstone nio jul- och nyårshelger firades där.¹¹⁶ Oftast reste hela familjen dit, men under senare år stannade Linné allt oftare själv kvar i Uppsala. Några av de tidiga besöken rör Sara Lisas fars bortgång hösten 1742. Hela familjen var där när han avled den 29 november och sommaren därpå åkte Linné själv tillbaka dit för "att emottaga sin Hustrus arf efter dess Fader, som vid slutet af förra året afsomnade, men lemnar det till swärmodren största delen."¹¹⁷ Även om Linné, som han skriver, lämnade en del av hustruns lott till sin svärmor så erhöll han antagligen ett betydande belopp ifrån svärfadern, vilket framgår då han några år senare skriver till sin höga beskyddare Tessin: "Jag är nu i Fahlun at bevaka min lilla oeconomie och at hvila mig öfwer ferierne".¹¹⁸

Till Falun var det bara cirka 20 svenska mil, men resorna dit kunde vara nog så besvärliga speciellt under vår och höst, vilket följande utdrag visar. I november 1742 skriver Linné ifrån Falun till Mennander:

Jag kom hit uti en bedröfwelig tijd. Äfter 4 hela dagars resa, och sedan jag måste gå mehr än halfwa vägen för mehnføre, ty slädarna gingo mäst i bara sanden, här och där låg snödrifwor at ej heller med wagn någon resa kunne fortsättas. Min swärfar förmätte knapt tahla första dagen med mig ett par ord, nu sedan ej et ord, wij väntar med önskan den sista hans lefnad. Min swärmoder af ängslan går liksom ifrån sig, et bedröweligare Fahlun visite har jag ej haft.¹¹⁹

Resorna för Sara Lisa med alla barnen hade säkert sina svårigheter. Vid resan till Falun i augusti 1751 var till exempel de två äldre barnen tio respektive

åtta år gamla under det att de två yngre endast var ett och ett halvt respektive ett halvår gamla. Några år senare tackar Linné nej till en inbjudan att närvara vid sin svåger Petrus bröllop just med tanke på barnen: "Ty att draga så många små barn med en så lång väg och vintertiden, är ej så lätt; att lemna dem hemma i pigors våld, är lika betänksamt."¹²⁰ Resorna gick också åt andra hållet, som året efter svärfaderns död då Linné bjuder sin svärmor till sig:

Jag hoppas K: Mor håller sitt lofwen och kommer till oss till den lofwade tiden, älliast gifwer min hustru sig aldeles öfwer. K: Mor har ju ännu en hehl månad att styra om sitt hushåld på. Ty kommer K: Mor fremst till d:10 junii är det wähl, då är wackraste sommaren. Då blifwer promotionen utaf magesterne. Då kan man [...] sleppa undan. Ty våren är förbij, alt går an, allenast K: Mor behagas giöra oss den gunsten.¹²¹

I samma brev visar en annan passage hur långt ifrån varandra Uppsala och Falun kunde ligga i oroliga tider. Det rör sig om maj 1743, då Sveriges sista bondeuppror startade i Dalarna. Det var den "Stora daldansen" som skulle få sin blodiga upplösning i slutet av juni samma år. Linné undrar oroligt: "Kiäara lat oss wetta hur står till i Dalarne. Här sägs at Dalkarlerna fått till sig 3000 danskar". I juni 1752 åtföljdes svärmodern av sina barn Per med hustrun Sara, född Hellström, och Anna Christina med maken Olof Kalmeter.¹²² År 1761, då Linnés "svärmoder och alla slächtingarne" kom för att stanna i tre veckor över midsommar, utbröt en stor brand i Falun som lade större delen av staden i ruiner, dock skonades svärmoderns hus och hon kunde efter Uppsalavistelsen i säkerhet återvända hem.¹²³

De återkommande resorna upp till Falun ända fram till moderns död kan tyda på att Sara Lisa stod sin mor nära. En viss distans kan man dock också uttyda, vilket ett brev ifrån modern till Sara Lisa daterat den 15 mars 1751 visar. Sara Lisa hade fött parets fjärde barn, dottern Sara Christina, den 24 januari, men det dröjer hela åtta veckor innan modern gratulerar henne: "min penna har warit ganska sen med lyckönskan iag håppas det ei alltför illa uttydes". Utöver några inledande lyckönskingsfraser så innehåller brevet annars mest praktisk information, bland annat om moderns hummelgård och om några spinnerskor. Modern ber också Linné, att genom sina vänner, hjälpa hennes son Johannes som har ansökt om en tjänst.¹²⁴ Som en jämförelse till Sara Lisas relativt frekventa resor till Falun kan ställas Linnés egna till sin släkt i Småland. Under Uppsalaåren blev det endast ett enda besök för honom i Småland och det skedde i samband med Skåneresan år 1749. Under de sista 30 åren av sitt liv skulle han alltså aldrig komma att

återse sin hembygd eller sina syskon, något som för tanken till senare tiders Amerikafärder. I detta perspektiv var Sara Lisa lyckligt lottad.

Liksom Linné själv var hon den enda i sin syskonskara som brutit upp ifrån sin hembygd och hon måste ha saknat de sina under alla åren i Uppsala. Förhållandet till modern och till sina syskon bör också ha präglats av att hon var äldst i syskonskaran och att hon genom sitt giftermål nått en samhällsställning som väsentligt översteg de andra syskonens. Sara Lisa och hennes man tycks ha hjälpt familjen i Falun med lån vilket framgår av deras respektive bouppteckningar: i Linnés ifrån 1778 finns en fordran på Petter Moraeus och i Sara Lisas ifrån 1806 finns en fordran på Jesper Moraeus, hennes brorson, på hela 800 riksdaler.¹²⁵

Förhållandet till familjen i Falun tycks ha försämrats efter moderns död och osämjan tycks ha orsakats av tvister om arvet. En glimt av dessa tvister kan man få i ett brev som Uppsalastudenten Carl Jacob Lundström skriver hem till sin far år 1773. Fadern var bergmästare i Falun och bodde alldeles i närheten av Sveden:

Änteligen kom jag så wida, at Archiatern och Professorn Linnée fingo upwaktnings besök af mig d: 9 sidstl: Octobr: – mot min föresats råkade jag äfven samme gång Fru Linnée samt 2ne fröknar. Fru Linnée var alldeles icke nögd hvarken med sin broder eller sin nya Svägerska. Hon sade sig aldrig skola våga eller vilja kalla den stora Frun Svägerska. Af sin Broder har hon hvarken fått ut sin Fjerdeparts Revenuer eller betalning för dess Hyttedelar alt sedan Asserorskan Moraeae död. Det är derföre, som hon anmodade mig, at hos k:ste Fader anhålla om Förteckning på hvad 1. Fjerdepart årl:n kastat af sig dessa sista åren, samt, huru mycket 1 Hyttedel har kunnat profitera årl. i dessa tider. Jag hoppas at komma dit välkommen, om jag kan skänka bem:te Fru underrättelse härom. Icke långt till torde hon vilja befullmäktiga k:ste Fader at höra efter några saker på Sveden, hvilka Pehr Moraeus skulle bortauktionera, men som ej skedt; utan lära de där vråkas under bar himmel. Hon trodde at, Brodern tagit sin Brodersdel. Hon behöfver ej skänka honom mera.¹²⁶

Det är i dag omöjligt att fastställa hur stort fog Sara Lisa har haft för sina anklagelser. Man kan dock konstatera att brevskrivaren själv inte på något sätt verkar upprörd över det som berättas och som han sedan skrivit ner. Han tycks också ha hjälpt till i frågan då han den 31 oktober samma år åter skriver till sin far: ”För förteckningen på Fierdeparts Revenuen tackar jag på det högsta. Jag skall nog lemna det i Fruns egna händer. För Löftet om Förteckningen öfwer Hytte-arrendet tackar jag äfven. Den bistra Frun måste skola vara nögd, när hon ock får den.”¹²⁷ Vad beträffar de fjärdeparter (andelar) i Falu gruva som Sara Lisa ärvde så gav det Linné, såsom varande

Sällskapsspel ifrån det Linnéska hemmet i Uppsala. Foto: Tomas Tullberg, 2006.

hennes man, rätt att ansöka om egen koppartillverkning i Falun. Denna rätt arrenderade emellertid Linné ut till lokala bergsmän vilket genererade en icke oansenlig biinkomst till hushållet. Linnés fem fjärdeparter hölls ihop av Sara Lisa fram till hennes död 1806 då de delades av hennes arvingar.¹²⁸

Breven ifrån Carl Jacob Lundström 1773 är några av de sista spåren av familjen Moraeus i Sara Lisas liv och resorna till Falun tycks ha klingat av efter moderns död år 1769. Den sista resan som finns dokumenterad äger rum på hösten 1770, under vilken Linné så kraftigt förkyler sig att det tog en hel månad för honom att återhämta sig.¹²⁹ På fädernegården hade annars på 1770-talet de flesta av Sara Lisas närmsta släktingar samlats. Utöver den yngre brodern Pehr (som tagit över gården) med familj, så fanns här också änkan efter den äldre brodern, bergsfiskalen Johan Moraeus, med sina barn och systern Anna Christina Kalmeter (änka efter stadsläkaren Olof Kalmeter) med sina barn.¹³⁰ Två av systemens barn tycks ha kommit på besök till Uppsala år 1773 och systersonen Kalmeter som var anställd vid amiralitetet levererade vinbuteljer till Linné från Stockholm.¹³¹ Trots att Sara Lisa var

äldst så kom hon att med råge överleva alla sina syskon. Den siste av dem, den tio år yngre brodern Pehr, gick bort 1793.

Vänkretsen

Ett sätt att försöka kartlägga Sara Lisas vänkrets i Uppsala har varit att gå till dopböckerna i Uppsala. Där finns uppgifter om tre av barnen bevarade: dottern Elisabeth, döpt den 15 juni 1742, dottern Lovisa, döpt den 14 december 1749, och slutligen dottern Sophia som döptes den 10 november 1757. De gudmödrar som Sara Lisa valde till dessa döttrar, totalt åtta stycken, kom ifrån samma miljö som hon själv. Flera av dessa var dessutom släkt med henne vilket var fallet med professorskan Benzelstierna, född Schönström, dennas syster Beata Schönström och ärkebiskopinnan Benzelius, född Rudenskiöld. Andra var, som Sara Lisa, gifta med framstående vetenskapsmän, såsom Ulrika Klingensstierna (gift med matematikern Samuel Klingensstierna) och Anna Christina Rosén von Rosenstein (gift med medicine professor Nils Rosén von Rosenstein). De övriga gudmödrarna var Eva von Groth (gift med landshövdingen), mamsell Cajsa Halenius (dotter till professorn, sedermera biskopen Erik Halenius) och Magdalena Katarina Böttiger (gift med akademiapotekaren Daniel Wilhem Böttiger). Den som förrättade dottern Lovisas dop var för övrigt domprosten Olof Celsius, som tidigare stått fadder åt dottern Elisabeth Christina.¹³²

I vilken mån Sara Lisa stod nära de ovan nämnda kvinnorna går inte att fastställa, men man kan konstatera, genom dopboken, att Sara Lisa i sin tur ofta blev anförtrödd rollen som gudmor, både ifrån kretsen ovan och ifrån andra familjer. En av dessa var familjen Floderus där Sara Lisa år 1768 blev gudmor åt sonen Petrus. Familjen Floderus tycks under senare år ha stått familjen nära. Professor Johan Floderus var en av de två som bevittnade makarnas testamente den 4 augusti 1776, och han kom sedan efter Linnés bortgång att bli förmyndare för de yngre, omyndiga barnen.¹³³ Johan Floderus, som var professor i grekiska, gick bort år 1789, men Sara Lisa tycks ha fortsatt att umgås med hans änka, då hon finns med i bouppteckningen 1806 med en fodran på 116 riksdaler.¹³⁴

Andra familjer man umgicks med var familjen Böttiger, hos vilken man firar Abraham Bäckes bröllop. Även familjen Ihre tycks ha hört till de närmaste vännerna. Professor Johan Ihre, som har betecknats som sin tids största språkgeni, var född samma år som Linné.¹³⁵ Den unge studenten

Gustaf Adolf Reuterholm ser hur de bägge familjerna umgås tillsammans på flera tillställningar under hösten 1773 då han låg i Uppsala. Den 17 november beskriver han i sin dagbok en bal ”där allt var i största glädje och full dans [...] Cancellie R. Ihre med sin fru, fru Mellander, fru Linné med sina döttrar voro alla där.” Två veckor senare den 5 december var det en fest på Uppsala slott där ”hela Archiatern Linnés hus var, både med hustru och barn samt äfven Cancelli Rådet Ihre med dess fru.”¹³⁶ Även under tillställningen på slottet tycks stämningen varit den bästa och ungdomarna roade sig med både lekar och dans, vilket borde ha påmint Sara Lisa om det liv hon förde i Falun under sin förlovningstid. Den som håller i pennan är dock inte längre bröderna Axel och Gustaf Reuterholm utan deras 17-årige brorson.

Ett av Sara Lisas stora nöjen var kortspel, vilket framgår av flera källor inte minst i Linnés brev till Abraham Bäck. I hennes vanliga spelkoteri ingick professorskan Klingenstierna och universitetsbibliotekarien Berge Frondin.¹³⁷ Den senare uppskattades tydligen också av Linné själv, vilket framgår av ett brev från 1745 där Linné ber Frondin (som är på tillfälligt Stockholmsbesök) att uträtta en mängd ärenden åt honom. Brevet avslutas med följande rader: ”Sij så törs man tillita sine wänner, at det knakar i ryggen på dem, och de blifwa ändoch ej onda. Välkommen till Upsala, Wij wänta Eder med åtrå.”¹³⁸ I Linnémuseet i Uppsala finns ännu i dag, i Sara Lisas kabinett, ett antal kortspel och marker samt ett damspel. I Linnés bouppteckning återfinner man för övrigt både brädspel och spelbord, så visst måste det ha spelats hemma hos familjen Linné.¹³⁹

Stockholmsbesök. Umgänge med Abraham Bäck

Det är tack vare att en stor del av Linnés korrespondens till sin vän Abraham Bäck finns bevarad än i dag, som det är möjligt att följa livets olika växlingar hos familjen Linné under 35 års tid. Abraham Bäck (1713–1795) studerade medicin i Uppsala under 1730-talet och avslutade sina studier utomlands 1741–1745, bland annat i Leiden. Han kom sedan att utföra sin livsgärning i Stockholm där han blev stadsläkare och livmedikus. Bäck är en av centralgestalterna i den svenska medicinalhistorien. Han är en av grundarna av landets första sjukhus, Serafimerlasarettet, och var under mer än 40 år preses i Collegium medicum.¹⁴⁰

Korrespondensen liknar ofta dagboksutdrag och är skriven utan större tid till eftertanke, som Linné skriver till Bäck 1749: ”Ursächta mig som skrif-

wer så hastigt, ty timmarne äro oss korte och många.”¹⁴¹ Vänskapen mellan Bäck och Linné var stark och Linné kallade honom i ett brev ”den enda trogna vän jag har här i världen” och skriver i ett annat att ”allas vänskap här i werlden bygd på lös grund, endast M.K. brs på en klippa.”¹⁴² Varje år besökte Linné Bäck i Stockholm eller på Drottningholm eller Ulriksdal, där Bäck tjänstgjorde som kunglig livmedikus. Linné såg alltid mycket fram emot besöken. Att åka till Stockholm utan att besöka Bäck, liknade han med att det var som att ”gå till siös utan att få någon fisk.”¹⁴³ Även Sara Lisa uppskattade umgänget med Bäck. I breven hälsar hon ofta ”tusendefält” till honom och för att Bäck skall komma och besöka dem i Uppsala säger hon sig i två brev till och med vara redo att upphöra med sitt kortspel bara Bäck vill komma.¹⁴⁴ Sara Lisas besök i Stockholm hos Bäck var dock inte så frekventa som Linnés. I det bevarade brevmaterialet finns ett tiotal sådana besök dokumenterade, från 1748 till 1775, under några av dem var faktiskt också barnen med. Linné föredrog dock besöken han gjorde själv då han och Bäck fick tid till egna diskussioner i lugn och ro, vilket följande brevcitat får utvisa:

Redan hade jag öwertalt Min Hustru att bliwa hemma; men hon ref ifrån mig M.K. Brs bref, och då sade [hon], att hon skulle föllia med, äfter M.K. Br. så gunstigt inviterar henne; men att jag skall i dag taga parolle af M.K.B., att nästa sommar, om wij lefwa, hälsa på oss igien. Råder jag, så komma wij till Stockholm tisdags afton; råder hon, om onsdags afton. få se hwem som råder mäst. Min hustru och jag få altid rum i en säng, men aftnorne willa wij språka allena.¹⁴⁵

En stor upplevelse för Sara Lisa och hennes döttrar tycks resan till Stockholm i maj-juni år 1772 varit, i samband med Gustav III:s kröning. Vilka som skulle resa tycks ha varit föremål för diskussioner:

Här har varit 100:de resolutioner om resan till Croningen, nu med, nu mot. Nu hafwa alla mine flickor åstundat att resa, nu ingenthera. I går blef resolution att de måste resa. Har min H.Bror åstundat inquartering, så kommer den nu; näml. 1. Fru Linné. 2. Mademoisell Lovisa. Mademoisell Sara stina. 4. Mademoisell Sophia.

Själv så föredrog Linné att stanna hemma i Uppsala, liksom hans äldsta dotter Elisabeth Christina, gift Bergencrantz, ”som sedt Stockholm för ut”.¹⁴⁶ När alla väl hade farit skriver Linné åter till sin vän: ”Hela Upsala har rest till stockholm. jag undrar huru alla där kunna få tak öfwer sig.” Vidare så hade det börjat att regna: ”Våra stockholms pullor med flere lära ej tycka

om detta regnet i deras puder. *sed Dii meliora*. jag tycker mig se min Hustru på vägen i öpen wagn ångra sin resa, till des hon kommer fram.”¹⁴⁷ Några dagar senare är familjen tillbaka efter festligheterna:

Nu för en timma sedan hemkommo mina, hustru och döttrar, som så många, så länge, så beswärligt giästet M. K. B. De tala intet om annat än huru mycket beswär de giort hos M. H. B., och bedia mig 1000falt aflägga sin tacksamhet och wördnad. [...] Tack än en gång för långsamma giästningen, mycket beswär och kostnad. De glömma det aldrig i sin tid.¹⁴⁸

Stockholmsbesöken var viktiga för Sara Lisa också vad det gällde klädköp till henne och resten av familjen samt andra förnödenheter som det inte gick att få tag på i Uppsala. Flera brev handlar om att Sara Lisa i Stockholm ska skaffa kläder till barnen.¹⁴⁹ Ibland får man dock intrycket av att Linné tycker att det går för långt med inköpen vilket följande brev från 1754 visar:

Tyst för Gud skull, tala ej om någon stockholms resa. Min Hustru har handlat upp mer än ett par tusende daler på marknaden i lin och lentyg, kläder för sig, barn och alt folket. Komma till stockholm med tom pung, och stanna i slottscancelliet woro miserabelt nog för en riddare.¹⁵⁰

Abraham Bäck var länge ogift något som makarna Linné fann onaturligt. Linné frågar i sitt nyårsbrev från 1751: ”hwarföre M. Br. går längre ogift, och förnåkar sig sielf och sin kiäresta maka fruchten af sin söta lefnad”. Linné vill heller inte längre acceptera att bo över hos vännen innan denne gift sig och Sara Lisa hälsar i nyårsbrevet 1754 till Bäck att han under det nya året skulle finna ”en kiär maka.”¹⁵¹ En sådan tycks till slut dyka upp då Bäck i mars 1755, vid 41 års ålder, gifter sig med Anna Charlotta Adlerberg, blott 17 år gammal.¹⁵² Makarna Linné var inte med på bröllopet, men firar ändå i Uppsala den stora händelsen hos akademiapotekaren Daniel Wilhem Böttiger:

wij där dricka skålarne stäteligen; och jag slog mig lös, att jag på många åhr ej warit så nögd, och swor på at jag ej reste hem för än Brudgumen reste med sin brud, at min hustru trodde jag ej wille resa hem om natten med henne, som doch skedde kl.1.¹⁵³

Bäcks äktenskap välsignas med många barn, men tyvärr dör de flesta efter bara några månader. År 1760 får Bäck en efterlängtd son, Carl Abraham,

som kom att leva till sitt artonde år. Sonens hälsa är svag under många år och Linné bjuder honom ett antal gånger till Uppsala och Hammarby för att han skall få andas frisk luft, speciellt efter det att Bäckers fru också gått bort år 1767, endast 30 år gammal. I ett brev heter det att "Min Sophia längtar efter sin fästman", vilket är Linnés yngsta dotter som vill se Bäckers son komma på besök. Även Bäckers döttrar uppmuntras i samma brev att komma med ut på landet: "Lätt dem, stackars små, som hawa ingen moder, få roa sig med mine flickor öfwer den wackrasta sommaren."¹⁵⁴ I juni 1771 får Linné själv ha hand om Bäckers elvaårige son. De får leva som studenter och äta ute då frun och barnen är på Hammarby och det finns då ingen som lagar någon mat åt dem.¹⁵⁵

Många är breven till Bäck som innehåller Linnés och även Sara Lisas vädjan om att vännen skall komma på besök till dem. Bäckers arbete som kunglig livmedikus gjorde det dock svårt för honom att komma ifrån och därför blev de inte många besök för honom i Uppsala, men de var desto mer uppskattade. Sommaren 1750 var ett sådant tillfälle:

Nu går rötämnan in, och blomstren begynna komma i sin fågning. När kommer min k. Broder ifrån himlen neder till oss som bo på jorden? Men då måste M. Br. icke taga Gudamagen med sig, utan lewa tarfweligit med strömming och wälling. jag väntar med nästa post få wetta, när M. k. Br kommer.¹⁵⁶

Breven innehåller flera kommentarer av detta slag angående den enkla maten som Bäck kunde få vänta sig Uppsala. Detta tyder på, å ena sidan, att det var husmanskost som Sara Lisa serverade sin gäst under de somrar han var på besök. Å andra sidan måste Bäck när det gäller mathållningen varit oerhört bortskämd då han som livmedikus fick intaga sina måltider vid hovet.

Barnens giftermål

Den äldsta dottern Elisabeth Christina var den som först skulle komma att gifta sig. Hon var först menad att gifta sig med Daniel Solander, som Linné också gärna skulle ha velat se som sin efterträdare.¹⁵⁷ Solander lämnade Uppsala hösten 1759 för en studieresa till England, ifrån vilken han aldrig skulle komma att återvända till Sverige. I de 24 brev han skrev till Linné, fram till och med 1762, finns det mycket ofta speciella hälsningar till Elisabeth Christina som "min sötaste Mamselle" och "Min och de öfrige

Mademoisellerna".¹⁵⁸ Linné i sin tur lät dottern hälsa tillbaks i många brev, som i augusti 1760 då "min Hustru och dotter hälsar 1000de falt."¹⁵⁹ Någonting gjorde emellertid att något bröllop aldrig kom till stånd. Solander blev kvar i England och korrespondensen med familjen Linné dog ut. Åren 1768–1771 följde Solander med James Cook på en vetenskaplig expedition jorden runt och ifrån skeppet the Endeavour i Rio de Janeiros hamn skriver Solander i december 1768 åter till Linné. Han konstaterar bittert att han aldrig kommer att få Elisabeth Christina och han förmår inte längre att skriva ut hennes namn:

Jag beder at min ödmjuka hälsning må anmälas hos Nådiga Frun och den öfriga Hr Archiaterns familie; huru rätt nämna den älskansvärda Hr Archs äldsta Dotter, är mer än jag nu kan göra, när mina sinnen knapt kunna göra sin syssla, och hvilket mer än ofta har händt när jag tänker på den, som jag trodde skulle göra mig lycklig.¹⁶⁰

När Solander skrev dessa rader var för övrigt hans tilltänkta sedan fyra år gift med löjtnanten, sedermera majoren Carl Fredrik Bergencrantz. Bröllopet ägde rum på Hammarby den 12 juli 1764, tre dagar efter att makarna Linné firat sitt eget silverbröllop.¹⁶¹ Det var det enda bröllop som Linné fick hålla för något av sina barn och det tycktes ha firats ordentligt i närvaro av många tillresta släktingar.¹⁶² Brudgummen var barnbarn till Olof Rudbeck d.y. och kom från en släkt som var befryndad med Sara Lisas. Enligt lärjungen Fabricius, som vistades på Hammarby denna sommar, så var det också Sara Lisa som tillstyrkte detta äktenskap som tyvärr skulle bli mycket olyckligt.¹⁶³

Två barn föddes i detta äktenskap: sonen Carl Fredrik 1765 och dottern Sara Elisabeth 1766. Sonen dog dock samma år som han föddes, under det att dottern kom att överleva bägge sina föräldrar. Major Bergencrantz behandlade sin unga, 18 år yngre fru, så illa att makarna Linné blev tvungna att ta tillbaka sin dotter (och dotterdotter), som i fortsättningen fick bo i föräldrahemmet. I en gemensam skrift till sin måg förklarar makarna för majoren Bergencrantz att denne inte kommer att få arva dem. De kritiserar sin måg i skarpa ordalag och fördömer hans förhållande med sin jungfru Maja med vilken han också hade ett barn. De fortsätter: "Af sådant H. Capitainens infama upförande mot sin trogna Fru, har hon redan af sorg, fått en sådan knäck på sin hälsa, att hennes dagar blifwa få och hon måste dö ifrån sin dotter."¹⁶⁴ Detta var en profetia som tyvärr skulle gå i uppfyllelse, då Christina Elisabeth skulle komma att dö endast 39 år gammal, till

skillnad från sina tre systrar som alla skulle komma att uppnå hög ålder; 72, 84 och 90 år gamla.

Sonen Linné d.y. kom aldrig att gifta sig, men det finns flera källor som menar att det fanns tilltänkta kandidater. Lärjungen Beckmann skriver att Linné d.y. älskade dottern till ärkebiskop Samuel Troilius men att Linné av-slog äktenskapet då hon var medellös.¹⁶⁵ Dotter nummer två, Lovisa, skulle heller aldrig komma att gifta sig. Hon blev hemmadottern och bodde kvar med sin mor till dennas död. Hon uppnådde samma höga ålder som sin mor och var när hon dog som 90-åring, år 1839, den sista med namnet Linné. De andra två döttrarna gifte sig efter Linnés död. Ett samtida vittne, Adolf Murray hävdar i ett brev år 1777 att två av döttrarna redan är "förlovade, en med Academie Secreteraren Flygare och en med Ombudsmannen Duse."¹⁶⁶ Det framgår på andra ställen att Gustaf Flygare umgicks med familjen, men ingen annanstans finns denna förlovning omnämnd. Däremot skulle den yngsta dottern Sophia år 1781 gifta sig med akademiombudsmannen Samuel Christoffer Duse. Enligt Adam Afzelius (en av Linnés sista lärjungar, som studerade i Uppsala från 1768 och framåt och som 1823 gav ut *Linnæus egenhändiga anteckningar* med sina egna kommentarer) var denne Christoffer Duse med vid Linnés dödsbädd, tillsammans med den engelske lärjungen Rotherham.¹⁶⁷ Sophias sju år äldre syster, Sara Christina, skulle tretton år efter sin syster också gifta sig med en Duse. Hon gifte sig nämligen år 1794 med sin svägers yngre bror, kaptenen Hans Henrik Duse.¹⁶⁸ Det finns dock inget bevarat om dessa två bröllop, var de ägde rum eller om Sara Lisa spelade någon roll för att giftermålen skulle komma till stånd.

Kontakter med den vetenskapliga världen och Linnés lärjungar

Sara Lisa hade inte fått studera och kunde inte latin vilket gjorde att hon inte hade möjlighet att delta i några vetenskapliga diskussioner med sin man eller hans kolleger eller lärjungar. Detta hindrade henne dock inte ifrån att på vänskaplig fot umgås med många av de elever eller kolleger som kom på besök eller som kom för att bo över kortare eller längre tider. Vissa kom att stå speciellt nära, som Daniel Solander, som till och med följde med familjen på julferie till Falun och som i Uppsala tillbragte mer tid i familjen Linnés hus än i sitt eget hem.¹⁶⁹ Många av lärjungarna låter hälsa till Sara

Lisa i sina brev till Linné. Pehr Osbeck avslutar ofta sina brev med att sända sin "ödmjuka Respect till Höggunstiga Frun", Peter Hernquist sänder sin "ödmjukast Wördnads anmälan til Nådig Frun" och slutligen Henric Gahn sänder sin "ödmjukasta vördnads anmälande til Hennes Nåd."¹⁷⁰

Lärjungarna fick även tid till att umgås med barnen och hälsar ibland också till dem. Ibland sker det på ett skämtsamt sätt som då Pehr Löfving i en speciell nyårshälsning 1752 till Christina Elisabeth (endast nio år gammal) kallar sig för "hennes lilla fästman."¹⁷¹ Samma uttryck, hennes lilla fästman, använder även Erik Gustaf Lidbeck 1747 när han skriver till den då fyraåriga Christina Elisabeth. Linné tycks delta i skämtet då han i dotterns namn svarar Lidbeck i ett brev som bland annat räknar upp ett antal föremål som Christina Elisabeth förväntar att hon ska få av sin fästman.¹⁷² Även Lidbeck tycks under sin Uppsalatid ha vistats mycket hemma hos familjen och många är de noteringar i hans dagbok för år 1747 som rör middagar där. Den 17 juni samma år skriver Lidbeck om en exkursion där även några damer tog del: "sista gången ute med Linnaeus, då med oss fölgeaktiga woro Fru Schönström, Fru Feman, Landtberg, Linnaea; Mad. Elvira d:n D:o följde Linnaeus hem med Walthorn."¹⁷³ Uppgiften är intressant då det ingen annanstans finns något noterat om att Sara Lisa deltog i någon av makens exkursioner.

Linné var under många år en mycket uppskattad inspektor för Smålands nation. Sara Lisa tycks dock inte ha deltagit i många aktiviteter på nationen, men det finns undantag. Ett sådant tillfälle var den 2 april 1747 när man firade att arvprinsen Adolf Fredrik hade utsetts till ny kansler för universitetet och då "Fru Linnaea med åhtskilliga flera förnäma fruentimber gjorde Nationen heder af sitt besök."¹⁷⁴

Senare kom lärjungarna, speciellt några utländska sådana, såsom Fabricius, Kuhn, Zoega och Beckman, att på Hammarby under somrarna flitigt umgås med familjen Linné. Dansken Fabricius skriver om hur lärjungarna var inhysta i bondgårdar i grannskapet och att de på förmiddagarna hade föreläsningar för Linné.

På eftermiddagen gingo vi till honom i hans trädgård, och på kvällen brukade vi spela triset med hans hustru. Söndagarna var hela familjen mesta tiden hos oss, och då kallade vi stundom till oss en bonde med ett instrument, som såg ut som en violin, varefter vi dansade på logen i bondgården, så att det var en riktig lust åt det. Visserligen voro våra baler ej synnerligen glänsande, sällskapet ej talrikt, musiken under all kritik, danserna föga omväxlande, beständigt menuett och polska, men vi hade ändå mycket roligt.¹⁷⁵

Karaktärsdrag. Bilden av Linnés hustru

De två vanligaste omdömena om Sara Lisa, som citeras i de flesta böcker om Linné, kommer från två av Linnés utländska lärjungar, nämligen dansken Johan Christian Fabricius som tillbringade åren 1762–1764 i Uppsala och tysken Johann Beckmann som besökte Uppsala 1765–1766. När dessa besök infaller är Sara Lisa närmare 50 år gammal och cirka dubbelt så gammal som Beckmann. Fabricius var ännu yngre. Han var i Uppsala emellan sitt sjuttonde och nittonde levnadsår. Sara Lisa hade vid det laget tagit emot lärjungar i sitt hem i cirka 25 år, så man kan förstå om hon började uppleva en viss tröttnad i umgänget med dessa. I synnerhet med de utländska, med vilka hon inte kunde kommunicera och som ofta fick bo och äta gratis hos Linné. Fabricius skriver följande om Sara Lisa:

Hon var en stor, stark kvinna, härsklysten, egennyttig och helt utan kultur; hon fördrev ofta glädjen från våra sammankomster. Eftersom hon inte kunde delta i våra samtal så uppskattade hon inte heller vårt sällskap. Barnens uppfostran kunde under sådana förhållanden bara bli dålig. De äro alla snälla men råa naturbarn, utan det fina sätt som en uppfostran skulle ha förlänt dem.¹⁷⁶

Beckmann skriver följande om Sara Lisa:

Arkiaterns fru är en dotter till den framlidne bergsläkaren Moraei i Falun och mot främlingar är hon inte lika artig som sin gemål. Hennes borgerliga kläder giver henne ett ganska enkelt utseende. När vi sutto till bords sade Linné skämtsamt. Jag har ännu en tysk här, Du måste lära Dig tyska så att Du kan tala med honom, så svarade hon att det vore inte värt mödan att lära sig tyska *För herrens skull*. Jag svarade på min brutna svenska, att hon hade rätt, *men jag skall lera Svenska för Fruens skull*. Detta fick Linné att skratta och hädanefter blev hon betydligt vänligare.¹⁷⁷

Fabricius och Beckmanns omdömen om Sara Lisa sammanfaller till viss del, men de två källorna tycks inte stå i beroendeförhållande till varandra. Fabricius publicerade sina minnen ifrån Uppsala redan år 1780, under det att Beckmanns dagbok publicerades för första gången år 1911. När Beckmann egentligen skrev ner sin dagbok är dock inte klarlagt. Bägge förvånas över Sara Lisas enkla framtoning. Hon saknade kultur och talade inte främmande språk. En förklaring till detta kan vara att Sara Lisa var uppfostrad i en annan tid, då rollen som husmor var den avgjort viktigaste för en flicka och inte konversation och utländska språk. Fabricius och Beckmann till-

Sara Lisa von Linné. Medaljong i gips av Gustaf Ljungberger, daterad till slutet av 1760-talet. Privat ägo. Foto: Tomas Tullberg.

hörde bägge en yngre generation och hade vuxit upp i Kontinentaleuropa. Fabricius var verksam vid universiteten i Köpenhamn och Kiel och Beckmann vid universitetet i Göttingen. Kvinnoidealet de där mött bör ha varit väsentligt annorlunda än det de träffade på i Uppsala och i mötet med Sara Lisa. Åldersaspekten bör också vägas in. Beckmann, den äldre av de två, tycks ju också senare ha kommit bra överens med Sara Lisa.

En annan ung man som hade svårt för Sara Lisa var den sjuttonårige Uppsalastudenten Gustaf Adolf Reuterholm som den 21 november 1773 antecknar i sin dagbok:

Jag gick bordt till Archiatern v. Linné, men fann honom ej hemma, utan fick i dess ställe hålla den allra torraste och osmakeligaste entretien vid makt med dess gamla tvåra fru, emedan ingen av hans döttrar voro hemma.¹⁷⁸

Detta visar återigen att Sara Lisa på äldre dar hade svårt med yngre studenter och alltså inte bara sådana med utländsk härkomst. Studenten Carl Johan Lundström uppfattar Sara Lisa på samma sätt då hon beskrivs som "Den Bistra Frun". Att hon var bestämd och relativt barsk på äldre dagar framgår alltså på flera ställen och någon motbild kan jag inte visa upp. Utöver Linnés egna uppskattande ord om sin hustru finns det inga andra källor, från

1750-talet och framåt, som i positiva ordalag beskriver Sara Lisa. Den enda motbild som jag kan finna skulle i så fall finnas i de två ättlingarna Tycho Tullbergs och Ida Öhrns nedtecknade familjetraditioner. Ida Öhrn hävdar att Sara Lisa var "aktad och vördad av ortsbefolkningen kring Hammarby. Även de rika bondgummorna i trakten tävlade om att få sina döttrar i tjänst hos henne. Hon var sträng och häftig men omfattade sina tjänare med stor välvilja". Hon var också intresserad av att gifta bort dem och lät dem ofta få överta arrenden på billiga villkor.¹⁷⁹ Denna bild kan kompletteras med utdrag ur dopböckerna i Danmarks församling (dit gården Hammarby hörde) som visar att Sara Lisa och även andra medlemmar av familjen relativt ofta anlätades som faddrar av både underlydande och andra församlingsbor. Tycho Tullberg, som redan är citerad flera gånger, menar att Sara Lisa på senare år visserligen var "något sträng i sitt sätt men i botten god och vänlig" och att han aldrig hört något annat än att förhållandet emellan makarna var gott. En liten händelse som visar på Sara Lisas något tvära sinnelag finns återberättad av bägge ättlingarna: en gång när en dotterdotter höll på att stöka ute i köket på Hammarby råkade hon tappa en stekpanna i golvet så att den sprack. Bävande gick hon in till sin mormor för att berätta vad som hade hänt. Sara Lisa tycks ha tagit det lugnt och endast svarat: "jaså, hennes mor skall få den där pannan på sin lott i mitt testamente". Det visade sig sedan att hon höll ord.¹⁸⁰

Linnés bortgång

Linné hade levt ett oerhört aktivt liv, men på 1770-talet började åldern ta ut sin rätt och han var ofta sjuk. Under året 1774 fick han ett slaganfall och från 1776 försämrades hans tillstånd stadigt. Detta år skriver Linné om sig själv att han "haltar, kan knappt gå, talar oredigt. knapt kan skrifwa."¹⁸¹ Även breven till Bäck upphör detta år och redan samma höst befarar Menander för Linnés liv: "Mit sinne nedslås därunder mycket af Archiat. v. Linnés tilstånd, som, ehuru han ibland syntes något qwickna wid, begynner blifwa så svag, at man despererar om hans restitution, och fruktar, at hans dagar torde snart ändas."¹⁸²

Under våren 1777 skriver Adolf Murray: "Gubben lefver än samma usla lif. Minnet är borta all tankekraft är förlorat och icke kan han gå heller".¹⁸³ Linné blir alltså helt beroende av sina närmastes omvårdnad och denna tycker Murray inte fungerar tillfredsställande då han beskriver hur Linné

”skötes av sin kärring och sina barn så wäl at han nästan hvar dag tumlar öfver ända på golfvet.”¹⁸⁴ Några andra källor till denna misskötsel har jag inte påträffat. Den 10 januari 1778 tar Linnés långa lidande slut och hans begravning äger under högtidliga former rum i domkyrkan den 22 januari. Om man sedan återgår till det kritiska vittnet Adolf Murray så får man bilden av den snåla änkan fullständigt klart för sig då han skriver att ”grafölet var pitoiabelt”.¹⁸⁵ Bilden blir en helt annan då man tar del av studenten Samuel Hjelmérs dagbok som dagen efter begravningen antecknar:

Vi voro alle landsmännen i dag till middag hos Archiatriinnan Linné: Vi hade pep-parrotskött och skinka, bouillon, färsk fisk, hummer, budding, köttpastej, kalkon och tjäderstek, spansk torta med säckerglacing, säcker kaka, glacerad spritbakelse; en myckenhet desärer, portugisvin, franskt och pontak, samt bischoff och pounsche. Après avoir bû du Caffé, allions nous¹⁸⁶

I denna källa kan vi alltså se att Sara Lisa inte sparade på någonting när hon tog emot Smålands nation i sitt hem efter Linnés död. Det är för övrigt den enda gången vi har tillgång till en meny ifrån en av Sara Lisas middagar.

Arvskifte och försäljning av Linnés samlingar

Trots att Linné och Sara Lisa gemensamt hade upprättat ett testamente skulle arvskiftet komma att bli turbulent. Det var först Sara Lisas måg som ställde till besvär. Linné d.y. skriver till Bäck i Stockholm: ”Min sväger Capt: Bergencrantz är här och gör ett faseligt väsende angående dess pretention i huset, at återfå sin hustru och få ärfva med”. Mågens krav ledde dock ingen vart för honom, trots att han sysselsatte ”Sterbhuset med processer och led-samheter”, vilket också inkluderade inlagor till landshövdingen.¹⁸⁷

När det gäller Linnés samlingar och i första hand hans herbarium, så hade Linné i ett tidigt testamente skrivet cirka 1763 förordat att dessa skulle tillfalla sonen.¹⁸⁸ Detta bekräftas också i ett brev till brodern Samuel och i ett brev som Linné författade till universitetskanslern 1763.¹⁸⁹ Där anhåller han om att sonen ska bli utsedd till hans efterträdare på professuren i botanik och medicin.¹⁹⁰ Som en av fördelarna med att utse sonen, framförde Linné att sonen skulle ärva både biblioteket och herbariet, vilka var nödvändiga för att upprätthålla denna post. Linné d.y. måste därför ha blivit förvånad när testamentet öppnades och det visade sig att Linné i senare versioner av

sitt testamente ändrat vissa punkter och att herbarierna nu skulle ärvas av döttrarna och säljas till högstbjudande.¹⁹¹ Linné d.y. skriver till Bäck om sin besvikelse:

ännu är för mig hopp at det kunna få, det är lyckligt att mina systrar fådt tvenne förmyndare som äro litterate (Prof: Floderus och Ekman), de äro aldeles emot at Herbarium skall gå ifrån mig, och finna äfven at en sådan dispositions värkstäl-
lande skulle vanrykta huset; min tillkommande svåger, som har Fruntimbrens för-
troende, tyckes icke heller vara mycket deremot.¹⁹²

Det hela slutar med en uppgörelse sommaren 1778, då Linné d.y. får köpa ut herbariet av sina systrar för 333 riksdaler samt sin del av det så kallade Hubbyarrendet.¹⁹³ Skyndsamt för Linné d.y. herbariet till Uppsala, då det under de sista åren på Hammarby blivit illa skadat av angrepp av både fukt och råttor.¹⁹⁴ Skulden till systrarna skulle Linné d.y. aldrig komma att betala utan den återfinns i sin helhet i hans egen bouppteckning sex år senare.¹⁹⁵ Med tanke på att Linné d.y. fick ära faderns tjänst så fick han ingen del i föräldrarnas fastigheter, utan de gick till döttrarna. Däremot fick han del av lösöret, dock "lika lott med sina systrar", vilket också innebar ett avsteg mot den gällande arvsrätten för adeln där söner skulle få dubbel lott. I testamentet reglerades också Sara Lisas rätt att under sin livstid bebo och bruka Hammarby och andra egendomar. Skulle hon dock gifta om sig, så skulle hon få lämna de flesta av fastigheterna till döttrarna och endast behålla någon mindre del.¹⁹⁶

Samlingarna gick alltså över till Linné d.y., men frågan aktualiserades igen vid dennes död hösten 1783. Tjänstebostaden i Uppsala skulle utrymmas och att föra tillbaka samlingarna ut till Hammarby var egentligen inget alternativ då det där inte fanns någon som kunde ta hand om dem. Dessutom hade de där tidigare blivit illa medfarna. Familjens gode vän, Johan Gustaf Acrel, åtog sig att sköta förhandlingarna. Han vände sig till England, där Sir Joseph Banks, redan vid Linnés död sex år tidigare, visat ett stort intresse för att förvärva samlingarna. När Banks tog emot Acrels brev råkade han ha en ung naturforskare, James Edward Smith, på frukost. När denne Smith, son till en rik fabriksägare ifrån Norwich, fick höra talas om erbjudandet, blev han så entusiastisk så att det blev han själv som blev huvudintressent till att förvärva samlingarna, understödd av Banks. Acrel vände sig också till potentiella köpare i Sverige som Claes Alströmer och statssekreterare Elis Schröderheim. Den senare kontaktades för att utröna

om kungen skulle vara intresserad av att förvärva samlingarna. Men då Gustav III var på resa i Italien är det osäkert om han kontaktades. I maj 1784 hade Smith och familjen kommit överens om villkoren för försäljningen och i slutet av september samma år fraktades samlingarna över till England. Nu först vaknade man i Sverige och insåg vilken förlust man gjort, men då var det för sent.¹⁹⁷

Många har lastat Sara Lisa för att hon lät sälja samlingarna, men hon följde egentligen bara Linnés instruktioner i testamentet att sälja dem till högstbjudande. Dessutom gavs det tillfälle för svenskar att köpa samlingen, men detta utnyttjades inte. Tidigare har det dock antytts på flera håll, bland annat av Ewald Ährling år 1878, att Sara Lisa stod bakom 1776 års testamente och att hon då skulle ha utnyttjat Linnés svaga tillstånd för att föra över herbariet från sonen till döttrarna.¹⁹⁸ Sedan dess har man dock fått tillgång till Linnés testamente av år 1769 och då kommer frågan i en annan dager. Det visar sig att redan i testamentet från år 1769, som hade upprättats då Linné får anses ha varit vid full mental hälsa, har herbariet överförs från sonen till döttrarna för att säljas till högstbjudande.¹⁹⁹

Familjen under änketiden

I och med Linnés död flyttade Sara Lisa och döttrarna samt dotterdottern ut till Hammarby under det att sonen ensam fick bo kvar i den gamla tjänstebostaden i Uppsala. Sonen har en svår tid då han motarbetas av sina universitetskolleger och han tycks inte heller besöka Hammarby för att vila upp sig. Hela sommaren 1779 är han till exempel ständigt kvar i Uppsala och jämt i sina rum.²⁰⁰ Han sammanfattar sin situation till Bäck på följande sätt:

Här har iag alt emot mig; ett svårt climat af den stora slätten kring Upsala; en sidlant platz till trädgård; eländiga orangerier som ligga ner i jorden; litet folk och de uselt lönte; ingen hielp, intet en styfver at köpa en växt eller djur före; och cameraters afvund, när man ändå bjuder till.²⁰¹

Sonens ekonomiska situation försvårades i början högst väsentligt av att Sara Lisa, efter Linnés död, begärde och även fick ett så kallat dubbelt nådeår. Detta innebar samtidigt en fördröjning med två år för Linné d.y. att som efterträdare få ut sin egen professorslön. Detta gjorde det i stort sett

omöjligt för sonen att hålla den botaniska trädgården i stand. Nådeåren var instiftade för att hjälpa änkor till universitetets professorer som råkat i verkligt trångmål i samband med makens död. I Linnés fall yttrade sig konsistoriet om att omständigheterna i detta fall inte var sådana som lagen förutsatte, men att man ändå beviljade Sara Lisa dessa nådeår ”med hänsyn till Linnés utmärkta förtjänster om fäderneslandet och universitetet.”²⁰²

Linné d.y. ville bort ifrån Uppsala där så många plikter tyngde honom. Han ville göra den studieresa som han aldrig hade fått göra när han var yngre. Han ville till England där han hoppades bli bedömd mer rättvist än i sitt eget land.²⁰³ Till slut kom han iväg i april 1781 och han skulle inte återvända förrän efter närmare två år. Hans förhoppningar skulle komma att infrias till fullo och hans många brev till Bäck visar att han i London fick leva friare än han någonsin gjort tidigare.

Ett brev från Linné d.y. till Sara Lisa ifrån denna tid finns bevarat. Brevet är daterat den 4 december 1781, alltså cirka nio månader efter att Linné d.y. lämnat Sverige. Det framgår klart att detta är hans första brev till de sina då han beskriver sin stormiga överresa och ”lyckliga framkomst till ängland”. Han är nöjd med livet i England, ja han kan aldrig hoppas på att någonsin få leva så bra i Sverige och han känner inga ovänner. Dock säger han sig längta hem och vill ha nyheter ifrån modern och systrarna. Linné d.y. hade lånat pengar av Claes Alströmer för resan, men dessa medel räckte tydligen inte långt då Linné d.y. beskriver London som kanske den dyraste platsen i världen.²⁰⁴ Han vill därför hyra ut sina rum i Uppsala till modern så att hon kan disponera dem när hon är i staden. Varken modern eller någon annan tycks dock nappa på detta erbjudande som framförs via vännen till familjen, Gustaf Flygare, med vilken Linné d.y. också korresponderar ifrån England. Då han säger sig ha svårt att finna ett ämne som kan roa hans mor och systrar så avslutas brevet med en lång och rörande beskrivning av hur engelskorna ser ut och hur de är klädda.²⁰⁵

Sonen kommer slutligen hem ifrån sin stora utlandsresa mot slutet av året 1782. Han återfinner tyvärr i Uppsala samma liv som tidigare. Våren 1783 skriver han till Bäck: ”Alldrig har iag varit så ledsen i Upsala” och lite längre ner i brevet kommenterar han professor Adolf Murrays lysning med professor Aurivillius dotter: ”Ach den som hade hopp, at lefva en så glad dag.”²⁰⁶ Redan i England tycks han ha dragit på sig gulsot och hösten 1783 blev han sjuk i gallfeber, i vilken han avled den 1 november 1783.²⁰⁷

För Sara Lisa innebar åren efter makens död att familjekretsen krympte. Äldsta dottern Elisabeth Christina dog redan 1782 och sonen följde henne

alltså i graven året därpå. Lyckligtvis fanns det också glädjeämnen, såsom yngsta dottern Sophias bröllop år 1781. Året därpå födde hon dottern Johanna Elisabeth som i dopet fick tre gudmödrar: Sara Lisa med sina döttrar Lovisa och Sara Christina.²⁰⁸ Hemmet fortsatte sedan att krympa. Dotterdottern Sara Elisabeth Bergencrantz gifte sig som 20-åring 1786 och 1794 hade turen kommit till den 44-åriga dottern Sara Christina att gå i brudstol. Kvar på Hammarby under de sista tolv åren av Sara Lisas liv hade hon så endast dottern Lovisa.²⁰⁹

Rollen som jordbrukare på Hammarby

Sara Lisa skulle komma att driva Hammarby själv i närmare 30 år jämfört med Linnés cirka 20 år. Redan under makens tid tycks Sara Lisa ha fått sköta en hel del av gården själv. I och med makens död blev Sara Lisa myndig och fullt rättskapabel att driva gården. Men redan under Linnés sista sjukdomstid fick Sara Lisa ta hand om både drift och formalia. Detta framgår om man studerar kvittensböckerna från Hammarby och de underliggande gårdarna Vallby och Edby.²¹⁰ Dessa böcker, som rör betalning av arrenden, kvitteras av Linné fram till 1775–1776 och sedan är det Sara Lisa som tar över. Längst går kvittensboken för Edeby (fram till 1812) och i den finner man Sara Lisas tydliga namnteckning varje år fram till och med 1806, vilket kan visa på att hon höll kvar kontrollen över gårdens ekonomi ända fram till sin död. Den sista namnteckningen är daterad den 1 april och hon går bort den 20 i samma månad.

Hur effektivt gården drevs under dessa år kan man få en uppfattning om när man jämför respektive bouppteckningar för Linné 1778 och för Sara Lisa 1806.²¹¹ Först kan man konstatera att det inte finns några jordbruksredskap i Linnés bouppteckning under det att det i Sara Lisas finns i mängder. Karin Hallgren, adjunkt på Sveriges Lantbruksuniversitet, har i en kommande artikel för Upplandsmuseets årsbok 2007, tagit upp lantbruket på Hammarby under både Linnés och hans änkas tid. I denna uppsats visar hon bland annat att det under Linnés tid fanns två frälsebönder på Hammarby, som i sin tur hade egna drängar och pigor, under det att Sara Lisa mestadels drev gården själv med hjälp av en rättare, tre till fyra drängar, fem till åtta pigor, en torpare och en dagkarl. Därför fanns också behovet av jordbruksredskap och dragdjur. Ibland jordbruksredskapen, som upptar flera sidor i Sara Lisas bouppteckning, finner man ett tiotal vagnar, ett tiotal

harvar, fem höskrindor och en stor mängd plöjningsredskap. Dragdjuren består av tio stycken hästar och fyra oxar.

Jämförelsen blir mer meningsfull när man kommer in på förteckningen över övriga djur då det även under Linnés tid bland annat fanns kor, grisar och fjäderfä.

Djurbestånd på Hammarby vid Linnés respektive Sara Lisas död:

	1778	1806
Kor	14	20
Får och lamm	18	38
Svin	7	17
Höns	20	30
Ankor	–	2
Kalkoner	8	–
Gäss	7	9
Bikupor	–	9

Här ser man alltså att gårdens kreatur väsentligt hade ökat under Sara Lisas tid. Driften bedrevs tydligen med framgång. Man kan också notera att Sara Lisa, liksom sin mor, drev en biodling. När det gäller korna så är de upptagna med egennamn som exempelvis Fagerling, Sommarros, Grefvinnan och Frökenstjärna.

Sammanfattning

Någon helhetsbild av Sara Lisa och hennes liv har tyvärr inte gått att få fram, däremot fragment ur hennes liv. Läget skulle ha varit annorlunda om det funnits brev till och från hennes vänner, dagböcker eller fler bevarade brev inom familjen. Nu finns så få brev kvar att det blir mycket slumpmässigt vad som kommer i dagen. Vad skiner då igenom i det material som finns? Här framstår Sara Lisa som en mycket duglig om än barsk husmor som Linné kunde stödja sig emot fullständigt när det gällde barn och hushåll. Linné bjuder in sina vänner och studenter, men Sara Lisa får stå för ”markservicen”. Samtidigt är Sara Lisa en person som uppskattar kortspel och ännu i relativt hög ålder tar med sina döttrar till baler på slottet. En del av hennes och döttrarnas festkläder finns i dag bevarade i Linnémuseet i Uppsala och genom den elegans de utstrålar så förstår man att Sara Lisa kunde skilja or-

dentligt på vardag och fest. Även middagen för Smålands nation efter Linnés begravning bekräftar detta. Slutligen blir Sara Lisa en riktig "krutgumma" som uppnår den höga åldern av 90 år och som fram till slutet är ansvarig för driften av gården Hammarby.

Hur kunde Linné vara så produktiv och framgångsrik samtidigt som han hade en stor familj och dubbla hushåll? Svaret är förstås hans hustru Sara Lisa. Utan hennes totalansvar för hem och barn skulle denna skapargärning inte ha varit möjlig. Däremot synes inte Sara Lisa ha kunnat stötta sin man på det naturvetenskapliga området. Vi vet inte något om hennes intresse för blommor och trädgård, men vi vet att hon inte hade studerat någon naturvetenskap och att hon inte talade latin eller andra utländska språk heller för den delen. Det bör ha varit frustrerande för Sara Lisa att inte kunna ta del av några som helst vetenskapliga diskussioner i hemmet, inte minst under måltiderna. En liknande frustration kan hon ha känt när hon inte kunde göra sig förstådd bland utländska gäster. Det krävdes antagligen en stabil karaktär för att stå ut med detta. Till Linnés *esprit* och höga intellektuella nivå utgjorde hon antagligen ett synnerligen bra komplement med sitt stora ansvarstagande för hem och barn och med båda fötterna på jorden.

Det för mig största frågetecknet i denna studie rör Sara Lisas förhållande till sonen. Jag uppfattar detta som ett svart hål som jag inte har hittat några rationella förklaringar till. Mödrar brukar ju annars oftast ha ett speciellt starkt förhållande till sina äldsta söner. Men vad som brast här, får vi kanske aldrig veta. När det gäller den omtalade försäljningen av Linnés samlingar till London så finner jag att Sara Lisa inte kan klandras på något sätt. Hon följer makens instruktioner om att dessa ska säljas till högsta pris och hon låter en vetenskapsman som har familjens förtroende, Johan Gustaf Acrel, sköta försäljningsprocessen, vilken denne utför på ett effektivt sätt. Som en parentes kan också nämnas att samlingarna, genom denna försäljning, kom att bevaras fram till i dag på ett sätt som kanske inte varit möjligt i Sverige. Samtidigt har samlingarnas placering i London bidragit till Linnés renommé i utlandet, framför allt i de engelsktalande länderna.

Mot slutet av denna studie ställer jag mig frågan om Sara Lisa var nöjd när hon mot slutet av sin levnad såg tillbaka på sitt långa liv? Hade hon några vänner som hon kunde lita på och anförtra sig åt eller var hon ganska ensam? Hur såg relationen till hennes kvarvarande döttrar ut? Religionen spelade säkert en roll i Sara Lisas liv, men vilken? Frågor som dessa och många andra tornar upp sig och lär aldrig få ett svar om inte nytt material sensationellt kommer fram.

Noter

¹ Linné till Alexander Funck, 1/11 1748. Th. M. Fries, J. M. Hulth & A. Hj. Uggla (utg.), *Bref och skrifter af och till Carl von Linné* (i fortsättningen *Bref*), vol. I:1–8, II:1–2 (Uppsala & Stockholm, 1907–1943), I:6, 173; Linné till Vetenskapsakademien, 5/2 1771. *Bref*, I:2, 330.

² Herm. Diedr. Spöring, *Äreminne af Johannis Moraei, efter Kongl. Vetenskaps Academiens befallning uprättadt* (Stockholm, 1757), 11, 25; Karl Erik Forsslund, *Med Dalälven från källorna till havet, del III, bok 4, Stora Kopparbergs socken* (Stockholm, 1934), 109; Eric Hammarström, *Äldre och nyare märkvärdigheter vid St. Kopparberget* II (Falun, 1789), 137; Joh. Fr. Muncktell, *Westerås Stifts herdaminne* II (Uppsala, 1844), 477–479.

³ Gunnar Ekström, *Västerås Stifts herdaminne* II:1 (Västerås, 1971), 789; Sigurd Erixon, *Sveden. En Bergsmansgård i Stora Kopparbergslagen* (Stockholm, 1934), 57 f.; Joh. Fredr. Sacklén, *Sveriges läkare historia ifrån Gustaf I:a till närvarande tid* II:1 (Nyköping, 1823), 530.

⁴ Spöring, 12–20.

⁵ Detta brev, tillsammans med sex andra till Eric Benzelius, finns bevarade i Linköpings stiftsbibliotek. På UUB finns en fotostatkopier av brevet ifrån den 22/1 1704.

⁶ *Vetenskapsakademiens handlingar* 1742, 299 f.

⁷ Sten Carlsson (red.), *Den svenska historien* VI (Stockholm, 1967), 126; Otto Hjelt, *Svenska och finska Medicinalverkets historia 1663–1812* II (Helsingfors, 1892), 50.

⁸ Telemak Fredbärj, "Johannes Moraeus, Linnaei svärfader", *SLÅ* 1962, 119.

⁹ Fredbärj, 125.

¹⁰ Carl von Linné, *Nemesis Divina*, utg. Elis Malmström & Telemak Fredbärj (Stockholm, 1968), 75 f.

¹¹ Carl Linnaeus, *Minne af Johannis Moraei Lefnad* (1742). Detta manuskript, som var skrivet av Linné för Vetenskapsakademien, försvann tyvärr år 1962, då handskriften lånades ut till Uppsala universitet. Det var i samband med att dr Telemak Fredbärj publicerade texten i *SLÅ* samma år. I dag finns originaltexten endast kvar

i en fotostatkopier på KVA.

¹² Arvid Hj. Uggla, "Ett läkarebibliotek från början av 1700-talet", *Donum Grapeanum*, Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis, vol. 5, 1945.

¹³ Olof Naucler, *Stora Kopparbergs gruva och kopparverk, två akademiska avhandlingar vid Uppsala universitet år 1702 och 1703*, övers. från latin, utg. Engelbert Nordenstam & Axel A:son Liljencrantz (Uppsala, 1941), 12.

¹⁴ *Linnés Dalaresa, Iter Darlekarlicum*, utg. Arvid Hj. Uggla (Uppsala, 1953), 148–150.

¹⁵ Axel Östberg, *Det gamla Falun i ord och bild* (Falun, 1978), 9; Abr. Abrah.son Hülphers, *Dagbok öfver en Resa igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande Låhn och Dalarne år 1757* (Falun, 1757), 260; Birgitta Ericsson, *Bergsstenen Falun 1720–1769* (Uppsala, 1970), 8, 178, 263, 266; Sten Carlsson, *Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865* (Lund, 1973), 25–29.

¹⁶ Erixon 1934, 57–59.

¹⁷ Häradsprotokoll för Sveden av den 4/11 1780, KLHA AIII:1 (urtima ting), ULA; Erixon 1934, 35 f.

¹⁸ Eric Hammarström, *Äldre och nyare märkvärdigheter vid St. Kopparberget* IV (Falun, 1792), 42 f.

¹⁹ Axel Reuterholm, *Journal pro Anno 1734*. Reuterholm, Ädelgrenska samlingen, vol. 7, RA.

²⁰ Husförhörlängder för Svedens gård i Stora Kopparbergs församling i Falun, 1776–1786, AI b:1, ULA.

²¹ Hilding Pleijel, *Svenska kyrkans historia* V (Uppsala, 1935), 100 f.

²² Ruth Nilsson, *Kvinnosyn i Sverige. Från drottning Kristina till Anna Maria Lenngren* (Lund, 1973), 168 f.

²³ *Matricula Fahlunensis 1715–1808* (Matrikel över inskrivna i Falu skola), C:II a:1, ULA.

²⁴ *Numerus docentium et discentium Scholae Fahlunensis 1715–22, 1746–81* (terminskatalog), C:IV 2, ULA.

²⁵ Östberg, 68 f.

- ²⁶ Hammarström, II, 129, 137 f.; IV, 41–44.
- ²⁷ G. Behre, L.-O. Larsson & E. Österberg, *Sve-
riges historia 1521–1809* (Stockholm, 2001),
216 f.
- ²⁸ Linné till C. F. Mennander i februari 1734.
Brev från och till C. F. Mennander III, utg. Karl
Österbladh (Helsingfors, 1942), 308.
- ²⁹ *Linnés Dalaresa*, IX–XIII.
- ³⁰ *Vita Caroli Linnaei, Carl von Linnés själv-
biografier*, utg. Elis Malmeström & Arvid Hj.
Uggla (Uppsala, 1957), 103.
- ³¹ *Vita Caroli Linnaei*, 69.
- ³² *Iter ad Exteros. Utlandsresan 1735*, utg. Arvid
Hj. Uggla (Uppsala, 1953), 312.
- ³³ Linné till A. Haller, 12/9 1739. *Vita Caroli
Linnaei*, 193–195.
- ³⁴ Carl Linnaeus, *Linnés minnesbok*, utg. Felix
Bryk (Stockholm, 1919). De av Linné använda
förkortningarna är upplösta och markerade
med kursiv stil.
- ³⁵ Gustaf Elgenstierna, *Den introducerade svenska
adelns ättartavlor I* (Stockholm, 1925), 299–
304.
- ³⁶ Ruth Hedlund, *Västerås befolkning vid slutet
av 1600-talet, en socialhistorisk studie* (Västerås,
1980), 145.
- ³⁷ Carl Linnaeus, *En Älskandes Vale* (1735), en
dikt i manuskript som tillhör Svenska Linnésäll-
skapet och förvaras på UUB.
- ³⁸ Axel Reuterholm, *Journal Pro Anno 1734*, vol.
7, RA.
- ³⁹ Gustaf Reuterholm, *Journal Pro Anno 1735–
1736*. Reuterholm, Ädelgrenska samlingen, vol.
10, RA.
- ⁴⁰ Gustaf Reuterholm, vol. 10, RA.
- ⁴¹ Gustaf Reuterholm, vol. 10, RA.
- ⁴² Gustaf Reuterholm, vol. 10, RA.
- ⁴³ Axel Reuterholm, *Pro Anno 1737*. Reuter-
holm, Ädelgrenska samlingen, vol. 7, RA.
- ⁴⁴ Axel Reuterholm, *Dagabook för Åhr 1738*.
Reuterholm, Ädelgrenska samlingen, vol. 8, RA.
- ⁴⁵ Linné till A. Haller, 12/9 1739. *Vita Caroli
Linnaei*, 194 f.
- ⁴⁶ *Vita Caroli Linnaei*, 73, 113.
- ⁴⁷ Bengt Hildebrand, *Kungl. Svenska Vetenskaps-
akademien, förhistoria, grundläggning och första
organisation* (Stockholm, 1939), 256.
- ⁴⁸ Axel Reuterholm, *Dagabook för Åhr 1738*,
vol. 8, RA.
- ⁴⁹ *Vita Caroli Linnaei*, 115.
- ⁵⁰ Th. M. Fries, *Linné. Lefnadsteckning I* (Stock-
holm, 1903), bilaga VII.
- ⁵¹ Hildebrand, 218.
- ⁵² Mantalslängder, Stockholm, Staden, södra
1740, 41, SSA.
- ⁵³ *Oeconomie eller Hushåldsbook, thet åhr bara
kwinnoökionet til hielp och anledning, wid hwar-
jehanda förefallande hushåldssysslor, såväl wid
rätters tillredande, som eljest många andra nyt-
tiga förrättningar med allehanda Färgande*. Det
framgår inte när boken är tryckt men troligtvis
under 1750-talet. En liknande utgåva av sam-
ma bok finns på KB, tryckt 1744. Författarens
namn finns inte angivet.
- ⁵⁴ Axel Reuterholm, *Dagbok för Åhr 1740*. Reu-
terholm, Ädelgrenska samlingen, vol. 7, RA.
- ⁵⁵ Linnés almanacka för år 1741 med egna rad-
anteckningar. UUB, Y 163.
- ⁵⁶ Elgenstierna, VI, 599.
- ⁵⁷ Carl Forsstrand, *Linné i Stockholm* (Stock-
holm, 1915), 120 f.
- ⁵⁸ Stig Roth, *Porträttmålaren Johan Henrik Schef-
fel, hans liv och verk* (Göteborg, 1936).
- ⁵⁹ Hildebrand, 469 f., 490 f., 508 f.
- ⁶⁰ Födelse och dopbok, Stora Kopparbergs för-
samling i Falun, 1732–1762, C:3, ULA.
- ⁶¹ Brevet är daterat 26/1 1740, men det troliga
är att Linné har tagit fel på år då brevet bör ha
tillkommit exakt ett år senare, nämligen 26/1
1741. Brevet tillhör Svenska Linnésällskapet
och förvaras på UUB. År 1741 som födelseår
för den äldste sonen bekräftas av flera källor,
bland annat av födelse- och dopboken i Falun.
- ⁶² Enligt Linnés almanacka för året 1741 med
egna radanteckningar. UUB, Y 163.
- ⁶³ Linné till prof. Sauvages, 19/5 1741. Var bre-
vet finns i dag är tyvärr okänt, men det citeras i
två olika översättningar från latin i två Linné-
biografier: Fries, I, 304, och Wilfrid Blunt, *Carl
von Linné* (Stockholm, 1977), 135.
- ⁶⁴ N. W. Wraxall, *Cursory remarks made in a tour*

through some of the Northern parts of Europe, particularly Copenhagen, Stockholm and Petersburg (London, 1775), 168, 174.

⁶⁵ Herbert Lund (red.), *Uppsala stads historia* (Uppsala, 1958), 136, 143, 145 f., 334 f., 342.

⁶⁶ Herbert Lundh, 417 f.

⁶⁷ Sten Carlsson (red.), *Den svenska historien VI* (Stockholm, 1967), 266–272.

⁶⁸ *Vita Caroli Linnaei*, 75 f., 117.

⁶⁹ Elgenstierna, V, 41.

⁷⁰ Från Linné till Bäck, 11/11 1757. *BrefI*:5, 34.

⁷¹ *Vita Caroli Linnaei*, 77, 126–128; Linné till Bäck, 8/3 1757. *BrefI*:5, 22.

⁷² Daniel Solander till Erik Gustaf Lidbeck, 25/3 1757. Daniel Solander, *Collected correspondence 1753–1782*, utg. Edward Duyker & Per Tingbrand (Oslo, Köpenhamn & Stockholm, 1995), 41.

⁷³ Linné till Bäck, 10/2 1758. *BrefI*:5, 41.

⁷⁴ Erik Müller, "Linné och Abraham Bäck", *SLÅ* 1921, 101.

⁷⁵ Linné till Bäck, 13/4 1753. *BrefI*:4, 209.

⁷⁶ Journalen finns bevarad på UUB, D 706 b.

⁷⁷ Linné till Bäck, 29/1 1754. *BrefI*:4, 254.

⁷⁸ Linné till Bäck, 1/2 1754. *BrefI*:4, 255.

⁷⁹ Linné till Bäck, 4/2 1754. *BrefI*:4, 255 f.

⁸⁰ Linné till Bäck, 31/12 1754. *BrefI*:4, 321.

⁸¹ Linné till Bäck, 3/1 1755. *BrefI*:4, 322.

⁸² Linné till Bäck, 31/1 1755. *BrefI*:4, 324 f.

⁸³ Linné till Bäck, 25/8 1773. *BrefI*:5, 207.

⁸⁴ Linné till Bäck, 12/3 1776. *BrefI*:5, 237.

⁸⁵ Uppsala Katedralskolas Matrikel 1719–1806, D 1 B:1, ULA.

⁸⁶ *Uppsala Universitets Matrikel 10. 1740–1750*, utg. A. B. Carlsson (Uppsala, 1923), ur *Uppsala Universitets Årsskrift* 1923, program 2, 375.

⁸⁷ Tycho Tullberg, "Familjetraditioner om Linné", *SLÅ* 1919, 13–16.

⁸⁸ Två odaterade brev ifrån Sara Lisa till någon av hennes döttrar finns bevarade. De tillhör Svenska Linnésällskapet och förvaras på UUB.

⁸⁹ Tycho Tullberg, 13–16.

⁹⁰ C. F. Fredenheims till sin far ärkebiskop C. F.

Mennander, 22/3 1776. *Fredenheims och Mennanders brevfäxling*, utg. Henrik Schück (Stockholm, 1901), 205.

⁹¹ Johann Beckmann, *Johann Beckmanns Schwedische Reise in der Jahren 1765–1766: Tage Buch* (Uppsala, 1911), 123.

⁹² Johann Christian Fabricius, "Einige nähere umstände aus dem leben des Ritters von Linné", ur *Linné und Fabricius zu ihrem leben und werk, drei faksimiles zu Linnés 150 todestag* (München, 1928). Dokumentet har ingen sidmarkering. Originalutgåvan publicerades 1780.

⁹³ Adolf Murray till Johan Andreas Murray, 20/4 1778. Murrayska Släktarkivet, RA, vol. 83, Tome I Avskrifter.

⁹⁴ Linné till Bäck, 5/9 1758. *BrefI*:5, 54.

⁹⁵ De två breven från den 17/3 1772 (LA 636) och 27/3 1772 (LA 639) tillhör Svenska Linnésällskapet och finns på UUB.

⁹⁶ Härlemans tackbrev till Linné, 17/10 1750. *BrefI*:7, 144; Linné till Bäck, 8/8 1753. *BrefI*:4, 227.

⁹⁷ Linné till Mennander, 15/12 1761. *Brev från och till C. F. Mennander III*, 328.

⁹⁸ Linné till Mennander, 8/5 1766, 332.

⁹⁹ Linné till Tessin, 1/1 1758. RA, Ericssbergarsarkivets autografsamling, vol. 132.

¹⁰⁰ Tessin till Linné, 9/1 & 13/2 1758. Linnean Society, London.

¹⁰¹ *Vita Caroli Linnaei*, 132.

¹⁰² Tycho Tullberg, 11 f.

¹⁰³ Bergsrådinnan Chr. Charl. Hiärnes dagbok 1 jan 1744–8 maj 1747, vilken förvaras på Evangeliska Brödräfsamlingens arkiv i Stockholm. Anteckningarna är hämtade ifrån 22/8 1744 och 20/5 1745.

¹⁰⁴ Linné till Bäck, 10/5 1754. *BrefI*:4, 277.

¹⁰⁵ Beckmann, 98 f.

¹⁰⁶ Linné till Bäck, 21/9 1759. *BrefI*:5, 75.

¹⁰⁷ Daniel Solander till Johan Gustaf Hallman, 4/2 1753. Solander, 21.

¹⁰⁸ Köpet av Hammarby och bygget av man-gårdsbyggnaden kommenteras i två brev av Linné till Bäck, 22/12 1758 & 2/9 1763. *BrefI*:5, 57, 112.

- ¹⁰⁹ *Vita Caroli Linnaei*, 131.
- ¹¹⁰ Linné till Abraham Bäck, 16/9 1774. *Bref* I:5, 219.
- ¹¹¹ Tycho Tullberg, 11 f.
- ¹¹² Linnés bouppteckning. *SLÅ* 1950–1951, 69–85.
- ¹¹³ Schering Rosenhane, *Oeconomia*, utg. Torsten Lagerstedt (Uppsala, 1944), 15 f.
- ¹¹⁴ Rosenhane, 15–20.
- ¹¹⁵ *Vita Caroli Linnaei*, 146, 187.
- ¹¹⁶ Följande nio jul- och nyårshelger finns dokumenterat att familjen var i Falun: 1742: Linné till Vetenskapsakademien, 6/1 1743. *Bref* I:2, 28; 1743: Linné till Mennander, 23/11 1743. *Brev från och till C. F. Mennander* III, 316; 1748: Linné till Vetenskapsakademien, 5:e dag juhl 1748. *Bref* I:2, 125; 1751: Linné till Bäck, 1/1 1752. *Bref* I:4, 166; 1755: Linné till Bäck, 12/1 1756. *Bref* I:5, 5; 1756: Erik Gustaf Lidbeck till Daniel Solander, 28/1 1757. Solander, 38; 1760: Pehr Forsskål till Linné, 14/12 1760. *Bref* I:6, 129; 1767: Linné till sin bror Samuel, 1/1 1768. Ewald Åhring (utg.), *Carl von Linnés Svenska Arbeten* I:5 (Stockholm, 1878), 105.
- ¹¹⁷ *Vita Caroli Linnaei*, 118. Linné har felaktigt angett året 1745 vid denna notering men det är ju uppenbart en felaktig skrivning då han skriver att svärfadern gått bort föregående år, alltså rör det sig om sommaren 1743.
- ¹¹⁸ Linné till Tessin, 1/1 1752. RA.
- ¹¹⁹ Linné till Mennander, 25/11 1742. KB, EP. M5:5.
- ¹²⁰ Linné till sin svärmor Elisabeth Moraea, 16/10 1758. UUB, G 152a.
- ¹²¹ Linné till sin svärmor Elisabeth Moraea, 9/5 1743. Linnean Society, London.
- ¹²² Linné till Bäck, 5/6 1752. *Bref* I:4, 178.
- ¹²³ Linné till Solander, 14/9 1761. Solander, 182.
- ¹²⁴ Elisabeth Moraea sin dotter Sara Lisa, 15/3 1751. Brevet tillhör Svenska Linnésällskapet och förvaras på UUB.
- ¹²⁵ Linnés bouppteckning finns i *SLÅ* 1950–1951, 71, och Sara Lisas i *SLÅ* 1953, 106.
- ¹²⁶ C.-J. Lundström till sin far Anders Lundström, 11/10 1771. Lundströmska samlingen, Stora Ensos centralarkiv, Falun.
- ¹²⁷ C.-J. Lundström till Anders Lundström, 31/10 1771.
- ¹²⁸ Bengt Liljenzin, ”Linné och Bergslaget”, *SLÅ* 1970–1971, 45–47.
- ¹²⁹ Linné till Mennander, 28/10 1770. *Brev från och till C. F. Mennander* III, 335.
- ¹³⁰ Husförhörlängder för Stora Kopparbergs församling 1776–1786, gården Sveden, A I b:1, ULA.
- ¹³¹ Linné till hustruns systerson Johan Olof Kalmer, 13/5 & 23/5 1773. *Bref* I:8, 118 f.
- ¹³² Födelse och dopbok för Uppsala domkyrkoförsamling 1736–1765, CA:4, ULA.
- ¹³³ *Bref* I:1, 269
- ¹³⁴ *SLÅ* 1953, 105.
- ¹³⁵ Elgenstierna, IV, 6.
- ¹³⁶ Gustaf Adolf Reuterholm, *Dagjournal* 1773. Reuterholm, Ädelgrenska samlingen, vol. 22, RA.
- ¹³⁷ Fries, II, 364. Tyvärr finns här ingen hänvisning till någon källa från vilken Fries har fått uppgiften.
- ¹³⁸ Linné till Berge Frondin, 28/6 1745. *Bref* I:6, 171 f.
- ¹³⁹ *SLÅ* 1950–1951, 78.
- ¹⁴⁰ *Svenskt Biografiskt Lexikon* VII (Stockholm, 1927), 71 f., 76 f.
- ¹⁴¹ Linné till Bäck, 18/11 1749. *Bref* I:4, 107.
- ¹⁴² Linné till Bäck, 1/1 1758 & (odat.) 1760. *Bref* I:5, 37, 90.
- ¹⁴³ Linné till Bäck, 17/7 1761. *Bref* I:5, 92.
- ¹⁴⁴ Linné till Bäck, juli 1753. *Bref* I:4 220–222.
- ¹⁴⁵ Linné till Bäck, 22/9 1769. *Bref* I:5, 169.
- ¹⁴⁶ Linné till Bäck, 22/5 1772. *Bref* I:5, 194.
- ¹⁴⁷ Linné till Bäck, 26/5 1772. *Bref* I:5, 196.
- ¹⁴⁸ Linné till Bäck, 5/6 1772. *Bref* I:5, 196 f.
- ¹⁴⁹ Linné till Bäck, 28/2 & 7/4 1775. *Bref* I:5, 228–230.
- ¹⁵⁰ Linné till Bäck, 26/2 1754. *Bref* I:4, 261.
- ¹⁵¹ Linné till Bäck, 2/1 1751 & 1/1 1754. *Bref* I:4, 133 f., 246.
- ¹⁵² *Svenskt Biografiskt Lexikon* VII, 72.

- ¹⁵³ Linné till Bäck, 21/3 1755. *Bref*I:4, 332.
- ¹⁵⁴ Linné till Bäck, 27/6 1772. *Bref*I:5, 197 f.
- ¹⁵⁵ Linné till Bäck, 7/6 & 20/6 1771. *Bref*I:5, 180 f.
- ¹⁵⁶ Linné till Bäck, 27/6 1750. *Bref*I:4, 126.
- ¹⁵⁷ Linné till Bäck, 22/3 1763. *Bref*I:5, 109.
- ¹⁵⁸ Solander till Linné, 11/7 1760 & 16/11 1761. Solander, 116, 192.
- ¹⁵⁹ Linné till Solander, 10/8 1760. *SLÅ* 1954–1955, 53.
- ¹⁶⁰ Solander till Linné, 1/12 1768. Solander, 285.
- ¹⁶¹ *Vita Caroli Linnaei*, 130.
- ¹⁶² Linné till Bäck, 16/7 1764. *Bref*I:5, 123.
- ¹⁶³ Fabricius 1928.
- ¹⁶⁴ Ur ett odaterat brev som makarna Linné skrivit till sin måg Major Bergencrantz. Det tillhör Svenska Linnésällskapet och förvaras på UUB.
- ¹⁶⁵ Beckmann, 123.
- ¹⁶⁶ Adolf Murray till Johan Andreas M., 25/5 1777. Murrayska släktarkivet, RA.
- ¹⁶⁷ *Biografiskt lexikon öfver namnkunnige svenske män* I (Stockholm, 1874), 89–94; Adam Afzelius (utg.), *Egenhändiga Anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf med anmärkningar och tillägg* (Uppsala, 1823), 234.
- ¹⁶⁸ Elgenstierna, V, 41.
- ¹⁶⁹ Solander till E. G. Lidbeck, 28/1 & 25/3 1757. Solander, 38, 42.
- ¹⁷⁰ Pehr Osbeck till Linné, juli 1752. *SLÅ* 1972–1974, 91; Peter Hernquist till Linné, 13/8 1764. *Bref*I:7, 79; Henric Gahn till Linné, 24/9 1771. *Bref*I:6, 180.
- ¹⁷¹ Stig Rydén, "Om och ur Pehr Löflings papper i Madrid", *SLÅ* 1958, 49
- ¹⁷² *Lunds universitets årsskrift* XIV, 1877–1878. Inbjudningsskrift till minnesfesten över Carl von Linné 1878, 7.
- ¹⁷³ Gustaf Lidbecks dagboksnoteringar för år 1747. *SLÅ* 1918, 158 f. Denna dagbok tillhörde då dr Frans de Brun. Vid samtal med hans barnbarn Sissela Hagedorn, f. Palmgren, våren 2005, har det framkommit att dagboken tyvärr har förkommit. Troligen förstördes den år 1990 då mangårdsbyggnaden på Forsby gård i Uppland eldhärjades. Gården hade tidigare ägts av Frans de Bruns son Berndt och dennes samlingar fanns fortfarande kvar på gården vid tiden för eldsvådan.
- ¹⁷⁴ Nationsprotokoll Smålands nation 2/4 1747. UUB, U1220 b, 340.
- ¹⁷⁵ Fabricius 1928.
- ¹⁷⁶ Fabricius 1928.
- ¹⁷⁷ Beckmann, 77.
- ¹⁷⁸ Gustaf Adolf Reuterholm, *Dagjournal* 1773. Reuterholm, Ädelgrenska samlingen, vol. 22, RA.
- ¹⁷⁹ Matts Floderus, "Några traditioner ifrån det Linnéska huset", *SLÅ* 1919, 112
- ¹⁸⁰ Tycho Tullberg, 11–13.
- ¹⁸¹ *Vita Caroli Linnaei*, 135.
- ¹⁸² Mennander till sin son C. F. Fredenheim, 22/11 1776. *Brev från och till C. F. Mennander* I, utg. Karl Österblad (Helsingfors, 1939), 306.
- ¹⁸³ Adam Murray till Johan Andreas M., 25/5 1777. Murrayska Släktarkivet, RA.
- ¹⁸⁴ Adam Murray till Johan Andreas M., 3/1 1777.
- ¹⁸⁵ Adam Murray till Johan Andreas M., 20/2 1778.
- ¹⁸⁶ Samuel Hjelmér, *Dagbok 1777–1787*. UUB, X 267 gk:1.
- ¹⁸⁷ Linné d.y. till Bäck, (odat.) 1778. *SLÅ* 1956–1957, 160 f.
- ¹⁸⁸ Testamentet finns i *Bref*I:1, 269.
- ¹⁸⁹ Linné till sin bror Samuel, 22/3 1763. Ährling, 96.
- ¹⁹⁰ Linné till universitetskanslern vid Uppsala univ., 18/1 1763. *Bref*I:1, 87.
- ¹⁹¹ *SLÅ* 1962, 68–71.
- ¹⁹² Linnés d.y. till Bäck, 20/2 1778. *SLÅ* 1956–1957, 148.
- ¹⁹³ Ährling, 102.
- ¹⁹⁴ Linné d.y. till Bäck, 20/2 & (odat.) 1778. *SLÅ* 1956–1957, 148, 154.
- ¹⁹⁵ *SLÅ* 1950–1951, 93.
- ¹⁹⁶ *SLÅ* 1962, 68–71.
- ¹⁹⁷ Fries, II, 416–423.

¹⁹⁸ Ährling, 103

¹⁹⁹ *SLÅ* 1962, 68–71.

²⁰⁰ Linné d.y. till Bäck, 30/7 1779. *SLÅ* 1958, 71.

²⁰¹ Linné d.y. till Bäck, odat. 1780. *SLÅ* 1958, 78.

²⁰² Claes Annerstedt, *Uppsala universitets historia* (Uppsala, 1913–1914), III:1, 520; III:2, 82 f.

²⁰³ Linné d.y. till Bäck, påtecknat 1781/4. *SLÅ* 1958, 87 f.

²⁰⁴ Skulden till Alströmer återfinns i Linné d. y:s bouppteckning. *SLÅ* 1950–1951, 93.

²⁰⁵ Linné d.y. till sin mor, 4/12 1781. Brevet tillhör Svenska Linnésällskapet och förvaras på

UUB.

²⁰⁶ Linné d.y. till Bäck, (odat.) maj 1783. *SLÅ* 1958, 99.

²⁰⁷ *Svenskt Biografiskt lexikon* 23 (Stockholm, 1980–1981), 717.

²⁰⁸ Uppsala Domkyrkoförsamlings födelse- och dopbok, CA:5 1766–1812, ULA.

²⁰⁹ Birger Strandell, "Linnés ättlingar", *SLÅ* 1979–1981, 36–44.

²¹⁰ Dessa kvittensböcker inköpte KVHAA år 1864 av C. M. Ridderbjelke och finns i dag på Riksantikvarieämbetet, ATA 3092:7.

²¹¹ *SLÅ* 1950–1951, 69–85; *SLÅ* 1953, 91–108.

Summary:

Sara Lisa von Linné

A biographical study

By Tomas Tullberg

There are a great number of biographies of Linnaeus and books about his life and work, written ever since the 18th century. Very little, though, has been written about his wife Sara Lisa (1716–1806), daughter of Falun's District Physician Dr. Moraeus. When she is occasionally mentioned it is mostly with negative overtones. Mrs. Linnaeus is described as abrupt, uneducated and severe, at the same time as she is held responsible for the sale of Linnaeus' collections to London. The present study tries to focus on the woman behind the famous scientist. By consulting the existing sources I have tried to get a picture of Sara Lisa as a person as well as getting to know her living conditions.

Unfortunately it has not been possible to get a full picture of Sara Lisa's life but only fragments of it. The situation would have been different if more letters from family and friends had remained as well as diaries. Today so few letters remain that it is very random what is brought to light. In the material that does appear, Sara Lisa stands out as a very capable, though somewhat harsh, housewife, on whom Linnaeus could rely completely when it came to children and household. At the same time Sara Lisa is a person that liked to play cards and still in relatively advanced age took her daughters to balls at the palace of Uppsala. Some of her and her daughters' dresses that are preserved at the Linnaean museum in Uppsala, give a good picture of how elegant the woman of the family could be on festive occasions. I also bring up Sara Lisa's role in running the Hammarby estate. Even when her husband was alive she was in practice in charge of all day-to-day matters of the estate and during her 30 years of widowhood she was also formally in charge of the estate. She did this with a certain amount of success and retained control of the estate until her death at the age of 90.

How could Linnaeus have been so productive and successful at the same time as he had a large family and two households? The answer is of course his wife Sara Lisa. Without her total responsibility for home and children Linnaeus' creative work would not have been possible to the same extent. Nothing is known about whether Sara Lisa was interested in garden and flowers but we know that she did not study natural science, nor did she speak Latin or any other foreign language. It would have been frustrating for Sara Lisa not to be able to take part in any scientific discussion at home, especially during meals. A similar frustration must have been felt by her when she couldn't make herself understood by foreign guests. It certainly required a stable character to handle this. The characters of Linnaeus and his wife seem to have been complimentary, one with esprit and high intellectual capacity and the other with a large sense of responsibility for home and children, keeping both feet firmly on the ground.

The largest question-mark in this study concerns the bad relationship between Sara Lisa and her son, Carl Linnaeus the younger. I perceive this as a black hole to which I have not found any rational explanations. Mothers otherwise usually tend to have especially strong relationship to their eldest sons, but what went wrong in this case we may never know. When it comes to the much discussed sale of Linnaeus' collections abroad I find that Sara Lisa could in no way be blamed for it. She followed her husband's instructions about selling them at the highest price and she let an eminent scientist, Johan Gustaf Acrel handle the sales procedure, which he executed in an efficient way.

Författarens adress:

FM Tomas Tullberg, Mårdvägen 16, 167 56 Bromma. E-post: tomas@tullberg.net

CHRISTINA BACKMAN

Sara Lisa skriver

Den sympatiska bild av sin mormors mormor, Linnés hustru Sara Elisabeth Moraea, som Tycho Tullberg tecknar i andra årgången av *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* har länge fått stå tillbaka för föreställningen om en barsk kvinna, obildad, oartig och knappt skrivkunnig, som Johan Christian Fabricius respektive Thore Fries ger oss.¹ Dansken Fabricius hade vistats 1762–1764 i Sverige och som knappt tjugoåring varit i nästan daglig kontakt med sin berömde lärare och hans familj. Långt senare, efter Linnés död, är hans intryck av sin värdinna att hon var ”helt utan kultur” och att dottrarna därför var ”klent bildade” och ”helt oförfinade och utan den polityr som bildning kunde ha givit dem”.²

I sin Linnébiografi skriver Thore Fries i kapitlet om Linnés familjeförhållanden att

med åren övergick fru SARA LISA till att blifva så gott som uteslutande en prosaisk, men praktisk och dugande husmoder. Den bildning, som hon i föräldrahemmet erhållit, var tvifvelsutan mycket ringa; bref från den tidens damer, äfven i de högsta samhällskretsarna, vittna visserligen föga fördelaktigt om deras förmåga att ens hjälpligt behandla modersmålet, men hvad fru LINNÉ i den vägen presterade, är sådant, att det både till stafning och satsbyggnad vittnar om fullständigt förakt för svenska språkets lagar. Häraf alstrades ock olust för bildande sysselsättningar och förströelser; den rekreation, som hon unnade sig, hämtade hon ända in på ålderns dagar från trisetbordet.

Skulle den litterärt produktive Linné ha gift sig med en kvinna som var mer eller mindre analfabet? Vilket källmaterial grundar Fries ett så hårt omdöme på? Hur skrev egentligen Archiaterskan?³

Brev egenhändigt skrivna av Fru Linné har varit mycket svårfunna. Inga sådana citeras i de vanligare biografierna över Linné själv, inga har funnits i Uppsala universitetsbiblioteks olika kataloger. Min efterlysning i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* år 1998 gav ingen som helst respons. Linnean Society i London hänvisade mig till den tryckta katalogen över Linnés brev (där för övrigt inga brev från Fru Linné finns medtagna). Släktforskande

Linnéättlingar har tillfrågats liksom Släktforskarförbundets web-sida ”Rötter”: allt utan resultat. Vad hade då Fries sett?⁴

Våren 2003 riktades min uppmärksamhet på ett plåtskrin, ingående i Linnésällskapets deposition på Uppsala universitetsbiblioteks handskrifts-avdelning. Skrinet visade sig innehålla olika brev och handlingar med anknytning till familjen Linné hopbragda från olika samlingar av Linnaeana. Bland annat ingår en samling dokument ”Inköpta för SLS d 11 6 från Frk Forstén i Vaxala som fått det efter sin fader komminister Forstén i Vaxala som återigen fått det af mamsell Welin som varit sällskapsdam hos kaptezenskan Duse f von Linné.” Dessa handlingar, nr 116–128, hade köpts för 40 kr. men Linnésällskapets styrelse beslöt den 12 oktober 1918 att i stället överlämna 100 kr.⁵

Bland dessa ”Linneanska papper” finns två egenhändiga, signerade brev från Sara Elisabet Moraea till sin dotter Sara Christina Duse (nr 117 och 118) samt en ”tvättnota” (nr 2 i Tullbergsska samlingen) och en kvittensbok (nr 106) skrivna med hennes handstil. Därutöver förekommer Fru Linnés signatur på ett par handlingar där texten troligen skrivits av endera mågen Duse och vilka inte behandlas här. Nr 2 i Linnésällskapets deposition är ursprungligen ett kort brev från ”C. Linné” till sin hustru, skrivet på första sidan av ett vikt ark och daterat ”Stockh. d 17 Martii 1772”. Texten på arket är svårläst genom förekomsten av bläckplumpar och genom att bläcket från skriften på bägge sidor trängt igenom. Linnés brev lyder:

Min käraste hustru

Ännu har jag ej fått någon som vill accordera [bläckplump] spanmåhl. Allmänt tros att man ej får mer än 41 dl, huru man väntar.

Gif mig swar om skorna äro goda och deras pris

Intet bref har jag fått hemmanifrån sedan jag kom.

Jag mår wähl ock är

Min K. Hustrus

Trogne C. Linné

Stockh. d 17 Martii

1772

Detta prosaiska brev är adresserat på fjärde sidan till ”Archiatrinnan Fru Sara E Linné Upsala” samt stämplat ”Stockholm”. Resten av pappersarket, det vill säga sidorna två och tre, har vid brevets avsändande varit blankt. Numera upptas sidan två huvudsakligen av det som här för enkelhetens skull kall-

[illegible]

las "Tvättnotan". Denna är skriven med den gamla, tyska stilen samt utan större omsorg och handstilen visar påfallande likheter med den i Fru Linnés säkert kända egenhändiga brev. Jag har tolkat den som följer:

10 salvete marcet M
 8 nya salveter
 19 fina kordräls salver
 27 grofwa salve
 9 gamla salveter
 2 salwet af olicka sortt
 5 stora ducker
 3 kordräl
 5 par lackan
 2 gamla lackan
 3 fia[war] 4 särckar
 en handuck

Det handlar alltså om linne; inalles 75 stycken servetter varav några märkta "M" och några vävda i korndräll samt 8 dukar, 77 par lakan, 4 särkar, en handduk och tre "fiäwar", ett ord som jag icke lyckats tyda (fjädervar?). Tvättnotan bör rimligtvis ha tillkommit senare än Linnés brev. Ändamålet med denna lista går bara att spekulera om. Posterna stämmer i alla händelser inte in med posterna i bouppteckningarna efter Linné och hans hustru. I Fru Linnés bouppteckning tas inte mindre än 402 servetter upp tillsammans med sina motsvarande dukar och 72 par bättre samt 12 par blaggarns lakan. Det kan noteras att familjen tydligen ännu begagnade bordslinne ur Fru Linnés hemgift, 10 servetter är märkta "M."⁶

Pappersarket användes sedan en tredje gång då någon, med största sannolikhet Linnés dotterdotter Sara Lisa Bergencrantz, klottrade på sidorna två och tre och även lämnade en del bläckplumpar. På vänstra sidan står: "Lovisa von Linné", "Sara Christina von Linné" och upp och ner "Min söta". I det tomma utrymmet i vecket mellan sidorna två och tre har skrivits "Wälbarne her accgater och..." och därunder försök till olika monogram. På högra sidan står: "Elisabet Christina von Linne, Elistina [överstruket] Christ, Lovisa von Linne, Sara Christina von Linne, Sophia von Linne", samt slutligen "Sara Elisabet Bergencrantz min lilla lisen du är rät lat i dag", allt detta skrivet med den modernare handstilen.

Linné skrev sitt brev 17 mars 1772 då dotterdottern var sex år gammal. Sara Lisa Bergencrantz skrivövning bör ha ägt rum någon tid innan "Her

för iag intet har [rom överstruket] rum
 för. få se huru iag får någon
 kvinn folck för den iag har tal [talt]
 vijd hon flyter ur socken
 hvad din piga angår så har iag
 fyllesta iag har 6 stycken
 nu så ber iag at dig at
 du räcknr utt när de skal
 [överstruket ord] möta dom så skal
 iag laga at de är dom til
 möte hälsa din man
 iag lefwer din hulda
 Mor

Sara E Linne

Brevet har vikts och på utsidan har skrivits med den modernare stilen ”Min kjära Herr ad. Min”.

Dessa brev från Fru Linné är skrivna sent i livet. Dottern Sara Christina hade gift sig 11 november 1794 med Hans Henrik Duse, kapten vid Närkes och Värmlands regemente, varifrån han tog avsked 26 oktober 1796. I husförhörlängden (A1:8) för Danmarks socken, under Hammarby, är Sara Christina och hennes man kaptenen antecknade som inkomna från Närke 1797 och i Vaksala husförhörlängd (A1:4) som inkomna dit 1799. Duses gick dock till nattvarden i Danmark så sent som 23 januari 1800. Möjligen väntade de till den mildare årstiden innan de flyttade till det nya hemmet i Vaksala socken. Bägge breven kan givetvis dateras till efter november 1794. Handstilen är delvis darrig och mer svåräst än Tvättnotans, Fru Linné var drygt 78 år gammal vid dotterns giftermål.

Flytten till Närke i slutet på 1794 kan ha föranlett dottern att lämna den häst hon haft på Hammarby och sedan, när Duses skulle återkomma från Närke för sin tillfälliga vistelse på Hammarby, har man skickat de djur man velat behålla och som Fru Linné haft plats för, i förväg dit. Vaksala socken och Gränby, dit Duses flyttade årsskiftet 1799/1800 är inte längre bort än att de borde ha kunnat hälsa på ibland på Hammarby, åtminstone under sommarmånaderna men brevens nyheter tycks gälla en längre tid. ”iag har haft en god hälsa i [g]år” och detta tyder på att mottagarna var kvar i Närke. Den Anders som omtalas kan då vara Anders Persson, inflyttad till Hammarby från Rasbo 1795 och ut dit igen 1796. Det fanns dock många Anders som arbetade på Hammarby och eftersom det finns en lucka i Danmarks sockens kyrkböcker, ”Afflyttade tjänstehjon” (B:1) 1787–1818, så är ingen

närmare identifikation möjlig och namnet kan således inte tidsbestämma brevet. Förutsätter man alltså att Duses är kvar i Närke så bör brevet handla om julen 1795 som skall firas. Julen 1794 hade de stått i begrepp att lämna Hammarby, i oktober 1796 hade Duse tagit avsked och var på väg tillbaka till Uppland. Alltså skulle jag vilja datera brev 117 till sent år 1795 och brev 118 till 1796/1797.

Som jämförelse med de två breven och som hjälp vid en ungefärlig datering kan Tullbergsska samlingens nr 106 användas. Detta är en liten "kvittensbok för bonden i Vallby" som förts av Carl von Linné till och med 1776 och från 1779 till och med 1803 av hans änka. Det rör sig om bondens leverans av råg, korn och spannmål. Änkan skriver med betydligt kraftigare stil än sin man och runt 1784 blir både skrift och stavning sämre. Under 1790-talet verkar hon bara ha skrivit signaturen själv (konsekvent Sara E Linne), den sista är för år 1803 och sedan tar mågen Duse vid. Att skriva en längre sammanhängande text hade tydligen blivit mycket svårt redan vid tiden för dottern Sara Christinas giftermål att döma av den dåliga formella kvaliteten på breven och på att hon inte längre ens vill skriva den korta texten i kvittensboken.

Fries skriver angående behandlingen av svenska språket "hvad fru LINNE i den vägen presterade, är sådant, att det både till stafning och satsbyggnad vittnar om fullständigt förakt för svenska språkets lagar". Svensk stavning kan knappast sägas ha varit strängt normerad före slutet på 1800-talet (första utgåvan av *Svenska Akademiens ordlista* kom 1874) och dialektala varianter tillät sig även arkiatern Linné. Tvättnotans "salvett" för servett är enligt Hellquist *Svensk etymologisk ordbok* en av många dialektala former. Att i en och samma korta lista stava ordet "salvetr, salvr, salwet, salweter" tyder dock knappast på en strävan efter konsekvent ortografi men så var listan inte heller avsedd att läsas av någon annan än den som skrev. Den närmare granskningen av eventuella förekomster av dialektala drag i stavningen lämnar jag emellertid åt experter.

Mycket påfallande är de felskrivningar som förekommer i de två breven: "dun" för "din", "i går" för "i år", "hal" för "hål", "anda lig" för "andra ligger". Förklaringen finns i slutet på brev 117: "lätt intet se stafa bra". När dessa brev skrevs var Fru Linné kring 80 år gammal. I Linnémuseets samlingar finns två par glasögon, från 1780- respektive tidigt 1800-tal, som tillhört en "älderssynt" dam. Sara Lisa har pekats ut som den troliga ägaren till dessa glasögon, men i den i övrigt mycket detaljerade bouppteckningen som gjordes efter hennes död tio år senare, där till och med "en fingerborg" finns upptagen,

saknas dock glasögon. Utan sådana var det vid 80 års ålder nog omöjligt att "stafa bra". Beror då felskrivningarna på ålder och inte okunnighet?⁷

Detta sagt, måste dock medges att Fries har rätt i sin kritik. Fru Linné skriver som hon tänker och talar utan hänsyn till sådana formella påfund som stor bokstav, kommaterings och satsbyggnad. Det är ett vanligt drag hos dem som sällan använder sin skrivkunnighet, till exempel tjänstefolk eller, i senare tid, utvandrad allmoge. Men borde man inte ha kunnat begära mer av dottern till en framgångsrik läkare och kulturpersonlighet? Saknade kvinnorna i familjen Moraeus bildning?

Som nr 116 i Wedinska samlingen finner vi ett brev från Fru Sara Elisabeths mor, rådmansdottern Elisabet Hansdotter Moraea, skrivet på Sveden 15 mars 1751 för att gratulera till dotterdottern Sara Christinas födelse och den nyblivna moderns återkomst till hälsan. Det lyder:

Min kiera dotter

Dett fågnar mig hiertteligen at min dotter är nu kommen till hälsan igen iag tackar den lilla ny komna Mäniskan för hälsningen hon är wällkommen till för öckelse i familgen gud låte henne up wäxa sina kiära Föräldrar med all barnnslig lydan min penna har warit ganska sen med lyckönskan iag håppas det ei alltför illa uttydas

min dotter sälger icke någon humla iag kan icke låfwa någon humla på 2 eller 3 år iag har i höst måst lagt om hummelgården han blev för mycket öfwerwäxst med ogräs ox huden har iag icke fåt sålt iag will icke förmoda at Hyssigen begiärdte något i söklön han fick 15 dl om det räckte till vet iag icke

sedan Fab[ri]kiören fick at dispånera om bomullsfabriken går dät prackagtitt till ibland ursäktar han sig han har icke så fin bomull at spina så fint garn af iag tror orsacken han har icke så gåt efter spinnerskor som magasinet kanske hoss honom går betalning knapare till och ogemt för spinnerskorna får icke sätta sig i gäld på magasinet nu bor capitän Brant med sin fru på sanwicken.

gud wet huru det går med Johannes i hans ansökning om han är så lycklig och vinner sin åstundan hälsa Hr Archiatern om han kan giöra honom någon hielp igenom sina wänner gud wälsingne eder allesammans både stora och små och låtte eder få lefwa till sammans många år är den lillas ma[...]en Sara Stina iag förblifwer

min kiera dotters

Sweden d 15
Marss
1751⁸

redbognate ock huldaste moder
Elisabet Morea

Jämför man den nära 60-åriga Elisabet Moraeas brev med hennes nära 80-åriga dotters, så finner man många likheter: en total avsaknad av kommate-

ring, stor bokstav endast på ett par egennamn (inte på Gud) och en stavning som inte följer det tidiga 1900-talets normer. Dessutom är emellanåt en bokstav överhoppad. Tar man hänsyn till att Fru Linné var ungefär 20 år äldre då hon skrev sina brev, är också handstilarna så pass lika att man kan misstänka att dottern lärt sig av sin mor. Elisabet Hansdotter satt 1751 som änka på gården Sveden, liksom Fru Linné ett halvsekel senare på Hammarby och de nyheter de har att förmedla – om Fabrikören på bomullsfabriken, humlegården, kommission på försäljning av oxhudar eller tillgången på tjänstefolk och hästar – tyder mindre på ett lättsamt fruntimmersliv med societetsskvaller, än på att mor och dotter var två praktiska kvinnor som väl visste att driva en gård utan hjälp av vare sig Stadsphysicus eller Archiater. Brevskrivningens finesser saknade praktisk betydelse härvidlag.

De enda brev egenhändigt skrivna av Sara Lisa Moraea som vi tycks ha tillgång till i dag är sådana som skrivits av en mycket gammal kvinna med dålig syn. Fru Linné må ha saknat en viss polityr och förfining, men hennes kulturgärning har bestått i att organisera och skickligt sköta de stora hushållen i staden och på landet som var en av förutsättningarna för att hennes berömde man skulle kunna ägna sig åt sin forskning och sitt berikande umgänge med kollegor och lärjungar.

Noter

¹ Tycho Tullberg, "Familjetraditioner om Linné", *SLÅ* 1919, 9–13.

² Citerat efter Wilfrid Blunt, "Carl von Linné" (Stockholm, 1977), 173.

³ Thore Fries, *Linné: Lefnadsteckning* II (Stockholm, 1903), 364–365.

⁴ Christina Backman, "Efterlysning av Sara Lisa Moraeas brev", *SLÅ* 1996–1997, 193. Nättidningen Rötter www.genealogi.se

⁵ Plåtskrinet innehåller bland annat Tullbergsska samlingen (nr 1–105 samt supplement 106 och 107), Forsténska samlingen (nr 116–131), Förbergs sterbhus (nr 138–156) och en deposition av Kungl. Vitterhetsakademien 1932 (nr 164–192).

⁶ Sigurd Wallin, "Urkunder rörande familjen

Linnés äodelar. II.", *SLÅ* 1953, 95.

⁷ Otto Ahlström, "Synverktyg i Linnémuseet i Uppsala", *SLÅ* 1947, 99–101. Glasögonen är på +2.25 respektive +4.0 dioptrier. Wallin 1953, 89–124.

⁸ Sandviken ligger i Vika socken. En kaptenska Elisabet Johanna Brandt född 1712 bodde i Falun som änka (Falu Kristine A1:1:1). Enligt Abraham Hülphers *Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs Höfdingedöme lydande Lähn och Dahlarne år 1757* (Västerås, 1763) fanns ett bomullsspinneri i Falun redan 1741 som senare fortsattes av Fabrikör Anders Fahlén och intressenter. 1760 hade man 130 spinnerskor här. Magasinet försåg koppargruvans folk med förnödenheter.

Summary:

Sara Lisa Moraea writes

By Christina Backman

In his biography of Linnaeus Thore Fries states that the botanist's wife, Sara Lisa Moraea, showed no signs of the refinement and education expected of a lady and wrote with a complete disregard for Swedish grammar and spelling. Fries gives no references and a search for material in collections and on the Internet were unfruitful until material deposited in the University Library of Uppsala by the Swedish Linnean Society was made more widely available in 2003. Among these papers are two autograph letters from Sara Lisa to her daughter Sara Christina Duse written between November 1794 when the daughter married and 1797 when the couple returned briefly to Hammarby. Sara Lisa was then in her early 80's.

The spelling in these documents is inconsistent, letters or syllables are often omitted, there are no punctuation marks, only names are given capital letters and the text runs on without being structured into paragraphs. A comparison with a letter from Sara Lisa's mother Elisabeth Hansdotter Moraeus written when in her sixties shows many similarities, suggesting that she had taught her daughter to write. At the end of the first letter Sara Lisa Moraea writes "not easy to see spell well" but in the inventory made after her death there is no mention of spectacles though such were usual. Thus the only letters written by Sara Lisa Moraea known to us at present appear to have been written by a very old lady with bad eyesight. This should be taken into consideration when judging the extent of her education.

Författarens adress:

FM Christina Backman, Statarvägen 6, 756 45 Uppsala. E-post: backman.fm@telia.com

ANN-MARI JÖNSSON

Botanik – inte erotik

Linné och Lady Monson

Den engelska amatörbotanisten, Lady Anne Monson, har rönt stor uppmärksamhet under den senaste tiden, främst på grund av sina kontakter med Carl von Linné. I centrum för uppmärksamheten har stått ett utkast till ett brev från Linné till Lady Anne. I vilket sammanhang detta brev hör hemma är oklart och innehållet tillåter olika tolkningar. Senast har det behandlats av Sverker Sörlin och Otto Fagerstedt i *Linné och hans apostlar* (2004) som ett hett kärleksbrev av en febersjuk Linné.¹ Brevet omnämns också i biografien över Lady Anne i den nya upplagan av *The Oxford Dictionary of National Biography* (2004).² I denna artikel ämnar jag presentera brevutkastet och analysera det i ljuset av tidens konventioner och med hjälp av tillgängligt källmaterial försöka placera det i sitt sammanhang.

Lady Monson

Lady Anne Monson föddes cirka 1727 som Anne Vane, äldsta dotter till Henry Vane, förste earlen av Darlington (ca 1705–1758). Genom sin mor, Lady Grace Fitzroy (1697–1763), var hon barnbarnsbarn till Karl II (1630–1685) av Storbritannien. Lady Grace var dotter till Charles Fitzroy, andre hertig av Cleveland, förste hertig av Southampton, som var illegitim son till Karl II och Barbara Villiers (1641–1709), hertiginna av Cleveland. Lady Anne gifte sig 1746 med Charles Hope-Vere av Craigiehall (1710–1791). Med honom fick hon två söner, Henry Hope (d. 1789), som blev generalguvernör över Kanada, och Charles Hope (d. 1808), sedermera chef för Chathamsskeppsvarv.³ Detta äktenskap upplöstes 1757. Samma år gifte hon om sig med överste George Monson (1730–1776), som var tredje son till riksrådet John Monson (1693–1748), förste Baron Monson i Lincolnshire. Lady Anne åtföljde 1758 sin man till Indien, där han kom att tjänstgöra under Warren Hastings (1732–1818), Brittiska ostindiska kompaniets förste generalguvernör över Indien.

Lady Anne var elev till James Lee (1715–1795), som var en framstående trädgårdsmästare i Hammersmith utanför London. Redan 1760 betraktades hon som en framstående botanist. James Edward Smith uppger dessutom att det var hon som hjälpte Lee att översätta Linnés *Philosophia botanica* till engelska.⁴ Detta arbete förklarade Linnés klassifikationssystem för engelska läsare och anpassade det till engelska förhållanden.⁵ *Encyclopedia Britannica* (1911) uppger dock att översättaren var Samuel Frederick Gray, farfader till zoologen John Edward Gray (1800–1875). Lee publicerade visserligen detta arbete 1760 i eget namn, men han nämner en okänd välgörare i företalet och denne kan ha varit Lady Anne. Kanske är det en trolig gissning att mer än en person var behjälplig. Några år senare introducerades Lady Anne av Lee för dansken Johan Christian Fabricius (1745–1808), en av Linnés lärjungar, som sedermera blev professor i ekonomi och naturalhistoria i Köpenhamn.⁶

Under en resa till Calcutta 1774 besökte Lady Anne Godahoppssudden, där hon träffade bland andra Linnélärjungen Carl Peter Thunberg (1743–1828), som blev professor i medicin och naturalhistoria i Uppsala 1784. Denne beskriver henne som en dam runt sextio (*sic*) år som bland annat hade vissa kunskaper i latin och hade med sig en egen tecknare som hjälpte till med att samla in och rita av växter. Thunberg följde med Lady Anne på olika expeditioner runt Kapstaden. Han fick också en ring för att han aldrig skulle glömma henne.⁷ Thore Magnus Fries uppger att Lady Anne är mest känd inom botaniken genom sin överraskande upptäckt i Bengalen av bladens ständiga rörelser hos *Desmodium gyrans*.⁸ Lady Anne dog i Calcutta den 18 februari 1776. Hon ligger begravd tillsammans med sin make på South Park Street Cemetary i Calcutta.⁹ George Romney (1734–1802), som målade många av sin tids berömda kvinnor, däribland Lord Nelsons Lady Hamilton, har även målat ett porträtt av Lady Anne.¹⁰ Norman Hirst (f. 1862) gjorde sedermera gravyrer baserade på detta porträtt.¹¹

Monsonia

Linné odödliggjorde Lady Anne genom att uppkalla ett släkte, *Monsonia*, efter henne. Detta finns beskrivet i *Mantissa plantarum* I, 14, 105 (1767). *Monsonia* är en växt som överlever i extrema områden i Afrika. När växten väl går i blom, kommer dess skönhet fram. *Monsonia* tillhör familjen *Geraniaceae* och är alltså släkt med våra pelargoner. Plantor av *Monsonia* skicka-

des till Kew Garden 1774 av Francis Masson (1741–1805), som på Georg III:s bekostnad insamlade växter i Kaplandet och på Madeira.¹²

Det har spekulerats mycket i varför Linné gjorde Lady Anne äran att uppkalla ett växtsläkte efter henne. De träffades förstås aldrig och det tycks inte ha varit så mycket kontakt brevlades heller. Ett brev från Linné till Lady Anne omnämns dock i korrespondensen mellan industrimannen Clas Alströmer (1736–1794), sedermera preses för Kungliga Svenska Vetenskapsakademien, och Linné.¹³ Lee nämner Lady Anne i ett odaterat brev till Linné:

Lady Anne Monson has likewise desired me to send what I can get of the plants included in a catalogue you sent to her in a Letter. Her Ladyship has no garden nor collection of plants at present her husband being about purchasing an Estate as soon as he can find one to his liking, she has charged me to give her best compliments and thanks to you for the honour you have done her in giving her the name of *Monsonia speciosa*, and that you may depend on her being a grateful Correspondent as soon as her affairs are so settled that she has time to turn her thoughts to Natural history; and that no favour that she can do you shall be wanting.¹⁴

Lady Anne hade således bett Lee att skicka Linné de växter han kunde från en lista som Linné skickat henne i ett brev. Hon hade själv vid det tillfället inte någon egen trädgård eller samling av växter, men hennes make höll på att söka förvärva ett lämpligt gods. Vidare hade Lady Anne bett Lee tacka Linné för den ära han visat henne genom att låta henne ge namn till släktet *Monsonia*. Hon lovade vidare att skriva till Linné så fort hon fick tillfälle. Vi vet inte om detta verkligen skett. I varje fall har det inte påträffats några brev från Lady Anne till Linné bevarade i Linnékorrespondensen.

Det enda vi därutöver känner till om kontakten mellan Linné och Lady Anne är några meddelanden som förmedlades av Linnés lärjungar, den redan nämnde Alströmer och Daniel Solander (1733–1782) i London. Det var för övrigt under en bjudning hos Lady Anne som Sir Joseph Banks (1743–1820), sedermera president för Royal Society i London, först berättade för Solander om sina planer på en världsomsegling (1768–1771) tillsammans med James Cook. Banks talade passionerat om en ny flora och fauna som han var säker på att upptäcka. Solander blev djupt gripen och förklarade att han också ville delta i expeditionen. De båda männen uppges ha omfamnat varandra varmt.¹⁵ Varken Linné eller Lady Anne skulle emellertid få del av materialet. Linné klagade ständigt för sina korrespondenter över att Solander inte skickade honom en endaste ny växt från sin resa. Det var just Solanders engelska engagemang som Linné aldrig kunde acceptera.¹⁶ Upp-

täcktsresanden Johan Reinhold Forster (1729–1798), som deltog i Cooks andra världsomsegling med *Resolution* (1772–1775), rapporterar den 20 februari 1776 till Linné att Banks är en mycket avundsjuk man som inte vill att någon skall få veta något nytt inom botaniken förutom han själv och Solander. Banks och Solander väntar bara på att Linné skall dö så att de själva kan bli de främsta inom botaniken.¹⁷ De skulle ju bli sannspådda i så mån att efter Linnés död skulle London allt mer komma att efterträda Uppsala som botanikens huvudstad.

Forskningsläget

William Blunt skriver i sitt arbete *The Compleat Naturalist* (2001) att Linnés utkast till ett brev till Lady Anne är ett av de allra märkligaste Linnédokumenterna som finns bevarade.¹⁸ Blunts engelska översättning av utkastet har även översatts till franska och ligger numera på nätet bland texter benämnda *Textes anciens: Rire avec nos ancêtres*, det vill säga texter som vi skall ”skratta med” och förmodligen också åt.¹⁹

Sällsamt nog har alltså Linnés till det yttre oansenliga utkast fått stor uppmärksamhet under 2004. I den nya upplagan av *The Oxford Dictionary of National Biography* (2004) har Lady Anne fått ett eget uppslagsord, där även Linnés brevutkast citeras i en förkortad version på engelska. I den tidigare utgåvan omnämns hon endast i artikeln om maken. I Sörlins och Fagerstedts arbete, *Linné och hans apostlar*, uppges, som nämnts, att den febersjuka Linné 1764 skrev ett hett kärleksbrev till Lady Anne. Boken utgavs i samarbete med Sveriges television, som också gjorde en dokumentär TV-serie i fyra avsnitt som sändes under julen 2004. Även där behandlades utkastet. Blunt, Sörlin och Fagerstedt uppger sig inte veta huruvida Linnés utkast verkligen omarbetades till ett brev som senare blev avsänt. De menar att detta är av mindre betydelse. Dessa forskare förefaller emellertid tro att de har kommit något sensationellt på spåren, nämligen en hemlig kärleksaffär mellan Linné och Lady Anne.

Linnés brevutkast

Det finns alltså bevarat ett utkast till ett brev på Linnean Society i London, där det göres en förfrågan om tillstånd att få benämna ett växtsläkte *Monso-*

nia. Detta utkast saknar både datum, adressat och avsändare och omfattar blott tjugosex rader. Det är emellertid uppenbart att det är Linné som skriver till Lady Anne. Utkastet har inte tidigare utgivits. Jag presenterar därför nedan dels en utgåva, dels en svensk översättning.²⁰ Så här skriver alltså Linné:

[1] Diu est, quod suffocaverim ignem,²¹ quam²² dum diutius suffocare nequeo, erupit calidissimam flammam. Non hodie primum vir esset in amores sexus pulchrioris. Ignoscat et illustris maritus Tuus,²³ quod arsi, quamdiu jura ejus non violaverim. [2] Quis potest videre absque amore pulcherrimum florem, tamen innocens crimine expers. Infelix maritus, qui habeat sociam, quae nulli nisi ipsi placeat. Tuam non vidi faciem nisi in somno; Te cogito, Te somnio millies. [3] Natura non²⁴ produxit umquam, quantum noverim, Tui similem feminam, quae Dominarum Phoenix²⁵ es. [4] Flora rarissime²⁶ admisit in suam familiam nisi procos ardentissimos, Te vero unicam sui sexus. [5] Nos omnes florum subditi viri certamus colere unicam in aula Florae existentem puellam. Inter multos ne me alto supercilio despicias, qui Tuus esse opto oroque. [6] Denegavere haec mihi fata Tuos intueri oculos, Tuas osculare manus, sed, quo non ipse veniam, literae veniant, quae dicant quam sim misere Tuis illaqueatus amoribus. [7] Solent valde in amoris alicuius inflammati se commendare aureis munusculis. [8] Ex recepto usu et inclusas ego mitto Tibi margaritas a me hisce diebus lectas puras et genuinas. Seras has in olla, ponas in fenestra camerae versus solem, tempore februario²⁷ erumpat et prima aestate sole floreat²⁸ perennatque²⁹ pulcherrima Alstromeria, quam nullus vidit in Anglia et Tu nullis proferas floribus.³⁰ [9] Si eveniat,³¹ quod opto, si nostras obferas flammam, unicum mihi expeterem Tecum unicam generare filiolum, in pignus amoris mei, parvulam Monsoniam, [10] quo perpetuaris fama Domina in Florae regno, quae Regina fuit Feminarum.

Detta blir i svensk översättning:

[1] Jag har länge sökt kväva en eld, som, då jag inte längre förmår kväva den, har brutit ut som den hetaste flamma. Det skulle idag inte vara första gången som en man är förälskad i det täckare könet. Må även Din lysande make förlåta att jag brunnit av kärlek, så länge som jag inte har kränkt hans rättigheter. [2] Vem kan utan kärlek se en mycket vacker blomma, men dock oskyldig och utan brott? Den man är olycklig som har en hustru som behagar endast honom själv. Jag har inte sett Ditt ansikte utom i drömmen. Jag tänker på Dig, jag drömmer om Dig oräkneliga gånger. [3] Så vitt jag vet har naturen aldrig någonsin frambringat en kvinna som är lik Dig, som är en fenix bland kvinnor. [4] Flora har mycket sällan upptagit andra än de eldigaste friare i sin familj, men Dig har Flora upptagit som den enda av sitt kön. [5] Alla vi män som är Floras undersåtar tävlar om att hylla den enda flickan vid Floras hov. Bland dessa många må Du inte se ned på mig med höjt ögonbryn, jag som önskar och ber att få bli Din. [6] Ödet har nekat mig möjligheten att se Dina

ögon, att kyssa Dina händer. Men dit inte jag själv kan komma, kan ett brev komma för att berätta hur olyckligt jag är snärjd av kärlek till Dig. [7] De som är mycket upptrända av kärlek till någon brukar anbefalla sig själva genom gyllene små gåvor. [8] Enligt vedertaget bruk skickar jag Dig även bifogade pärlor, rena och äkta, som jag nyligen har plockat.³² Du skall så dessa i en kruka och ställa denna i ett fönster i ett rum mot solen och i februari kommer det upp en vacker *Alströmeria*. Under början av sommaren blomstrar den i solen och den kommer sedan upp varje år. Inte någon har sett den i England och Du torde föredra den framför andra blommor. [9] Men om det inträffar, som jag önskar, att Du besvarar min kärlek, skulle jag bönfälla Dig om en enda sak för egen del, att alstra tillsammans med Dig en enda liten dotter såsom en pant på min kärlek, en liten *Monsonia*, [10] genom vilken Du skall förevigas som härskarinna i Floras rike, Flora som var drottningen bland kvinnor.

Vidare finns på samma ark även några anteckningar, som inte har uppmärksamats av tidigare forskare, förmodligen på grund av att de är mycket svåra att tyda. Här ger emellertid Linné Lady Anne förslag på tre släkten som är lämpliga att kallas *Monsonia*. Hon får också referenser till verk där dessa förekommer, så att hon kan studera dem noga innan hon gör sitt val. Anteckningarna lyder sålunda:

Mihi sunt 14³³ vel 16 nova genera, sed Indica, et quae vix potes habere; in Tuo [sc. genere] haec e. gr.:

1. Pluck, phyt. t. 18. f. 2,³⁴ ibi habet [...], sed flos non strenuus, valde singularis tamen.

2. Arbuscula pulcherrimis floribus Rumphii Amb. tom. 5 tab. 30³⁵ male picta.³⁶

3. Geranium [...] fl. Galeali [...] Breyn. prodr. (Gedan. 1739)³⁷ non male delineata tab. 21 f. 2; neque est Geranium neque Anemone polyadelphe spinosissima.

Eligas ex hisce quamque velis, et videbis me in Tuos amplexus paratissimum, ardentissimum.

Rescribas, si deprecor, sub inscriptione [...] A[cademiae] Upsaliensis Suecorum. Literas ego ejus omnes excipio.

Som framgår ovan är vissa ord oläsliga, men innehållet torde ändå vara helt klart och kan översättas på följande sätt:

Jag har 14 eller 16 nya släkten, men dessa är indiska som Du knappast kan ha; i Ditt skulle Du kunna ha till exempel:

1. Plukenet, *Phytographia*, plansch 18, bild 2, där han har [...]; blomman är inte iögonfallande, men likväl enastående.

2. En liten buske med mycket vackra blommor, Rumph, *Herbarium Amboinense*, V, plansch 30, dåligt tecknad.

3. *Geranium* [...] med blomman hos Galealus [...], Breyn, *Prodromi* (Danzig

1739), inte dåligt tecknad på plansch 21, bild 2. Den är varken *Geranium* eller *Anemone polyadelphe spinosissima*.

Du kan välja vilken som helst av dessa och Du skall finna mig vara den mest beredvillige och den mest brinnande i Dina armar.

Var god och skriv tillbaka till mig, om jag får be, under adress "[...] Akademien i Uppsala i Sverige". Jag får alla brev adresserade till denna.

Slutligen finns på utkastets baksida ett *Praestandum historiae naturalis*, ett slags manifest i fem punkter över vad Linné anser vara botanikens mål. Om detta hör till brevutkastet, kan man förstås inte veta.

Linné uppträder som en hövisk älskare, som uttrycker sin kärlek till sin härskarinna och överlämnar presenter. Hennes kärlek till honom skall göra henne odödlig. Vi kan analysera Linnés brevutkast på följande sätt:

1. *Allmän inledning* (§§ 1–2): Linné uttrycker sin oerhörda beundran för Lady Anne. Hon liknas vid en mycket vacker blomma som lätt blir föremål för den höviska, rena kärleken (*pulcherrimum florem [...] amore [...] innocens crimine expers*).

2. *Berättelsen* (§§ 3–7): Det är mest män som ägnar sig åt botanik, men nu har något märkligt inträffat. En ung flicka ägnar sig åt botaniska studier med goda resultat. Detta gör henne till något enastående inom sitt kön, eftersom det ju hittills nästan uteslutande varit män som ägnat sig åt botanik.

3. *Syftet* (§ 8–9): Eftersom Linné inte kan träffa Lady Anne personligen skänker han henne efter vedertaget bruk gyllene små gåvor det vill säga frön av den vackra *Alströmeria* med instruktioner om hur de bäst bör sås. Eftersom Lady Anne är en god botanist, förtjänar hon en belöning. Om hon besvarar vänskapen, skall Linné uppkalla ett växtsläkte, *Monsonia*, efter henne.

4. *Avslutande sammanfattning* (§ 10): Linné förutspår att Lady Anne kommer att bli odödlig genom att ge namn till släktet *Monsonia*.

Nyckeln till metaforen kommer som en överraskning i § 8, där Linné skriver *seras has in olla* ("Du skall så dessa i en kruka"). Det är då man inser att det inte handlar om vilken kärlek som helst. Pärlorna visar sig vara frön. Och därmed öppnar sig en helt ny förståelse av texten. Så mycket om innehållet. Vad stilen beträffar kan man säga att Linné kommit på en lycklig *conchetto*, eng. *conceit*, egentligen "bedrägeri", det vill säga en utökad form av metafor, vilken var vanlig under renässansen och typisk för John Donne (1572–1631) och John Milton (1608–1674).³⁸

Omständigheterna kring Linnés brevutkast

En viktig fråga kvarstår att besvara nämligen i vilket sammanhang Linnés brevutkast kom till. Sörlin och Fagerstedt menar att Linné var allmänt trött på sin livssituation och behövde en ”belöning” i form av Lady Anne. Låt oss därför undersöka bakgrunden till Linnés utkast och se vad vi kan få veta om situationen, där brevutkastet en gång tillkom.

Tidigare har man trott att Linné först fick kännedom om Lady Anne genom Solander. Men man kan inte låta bli att undra hur Solander kunde få tillträde till den engelska överklassens salonger redan runt 1760. Linnés korrespondens visar nu att för detta krävdes en schweizisk ädling av fransk härstamning vid namn Johann Rodolphe de Valltravers (f. 1723).³⁹ Denne var väl förankrad i den engelska adeln genom sin hustru, vars farbroder, Richard Osbaldeston (d. 1764), biskop av Carlisle, skulle upphöjas till biskop av London av kung Georg III år 1762. Det var Valltravers som först berättade för Linné att denne hade en kvinnlig elev, *Discipula*, i England vid namn Anne Monson, som var syster till earlen av Darlington. Valltravers studerade för Linné i Uppsala åren 1760–1761 och fungerade även som en slags mentor för de tre ryska bröderna Demidov under deras studietid i Uppsala och på Hammarby.⁴⁰ Valltravers flyttade tillbaka till Schweiz 1763 och började en karriär som rådsherre, politiker och affärsman. Han bosatte sig i byn Bienne på godset Rockhall. Han kom att spela en stor roll bland annat vid sammanslagningen av de då båda schweiziska republikerna. Han reste till Amerika 1787, eftersom den schweiziska republiken diskuterades livligt i samband med utarbetandet av den amerikanska författningen. Hans brev till Benjamin Franklin är väl känt.⁴¹

När Valltravers lämnade Uppsala i augusti 1760 reste han till England, där han efter en sex veckor lång strapatsrik sjöresa äntligen återförenades med sin hustru. Den 23 februari 1762 skriver han sålunda till Linné:

Habes in Anglia Discipulam Stirpe, Ingenio, Forma, omnibusque virtutibus clarissimam Lady Ann Monson, sororem Comitissae a Darlington, quae Latinum Sermonem nullum alium in finem addidit, quam ut opera insignia Linnaei legere atque rite intelligere queat. In Bothanicis jamjam omnes plantas Anglicas in Tuum ordinem redegit, Animalia colligit, Conchilias pro Indiciis Tuis secernit historiaeque Naturae Delicias omnibus caeteris absente marito anteposit.

Principia Bothanices ab Hortulano quodam, suo Vicino, Jacobo Lee, qui Principia tua philosophica A[nn]o 1760 Anglico Vestitu et Sermone adornavit, addidit, plantasque plurimas acquisivit, quas summo studio colit, observat et adauget. Si

Tibi arridet, mittam Exemplar Versionis Anglicae a D[omin]o Lee confectam, ut de ipsa judicare possis. [...]

Cum avunculus Uxoris meae ab Episcopatu Carlisleano ad Episcopatum Londinensem nuperrime a Rege promotus sit, cum Redditu annuo 6 000 Librarum sterlingensium absque Liberis Angliam relinquere mihi Verosimiliter non permittet.⁴²

Du har i England en kvinnlig lärjunge som är lysande genom sin börd, begåvning och skönhet och i fråga om alla dygder, nämligen Lady Anne Monson, som är syster till earlen av Darlington. Hon har lärt sig latin endast för det ändamålet att kunna läsa och rätt förstå Linnés framstående verk. Inom botaniken har hon redan ordnat alla engelska växter enligt Ditt system, hon samlar djur, hon kategoriserar conchylier enligt Dina kriterier och föredrar naturalhistoriens ljuvligheter framför alla andra, när hennes make är borta.

Hon har lärt sig botanikens principer av en trädgårdsmästare, en granne till henne, vid namn James Lee, som gav ut Din *Philosophia botanica* år 1760 i engelsk språkdräkt och anpassad efter engelska förhållanden. Hon har förvärvat en stor samling växter, vilka hon vårdar med stor iver, hon gör observationer och utökar samlingen. Om Du så önskar, skall jag skicka Dig ett exemplar av den engelska versionen sammanställd av Lee, så att Du själv kan bilda Dig en uppfattning om denna. [...]

Eftersom min hustrus farbroder, biskopen av Carlisle, nyligen av konungen har utnämnts till biskop av London med en avkastning av 6 000 pund sterling, är det inte troligt att farbrodern tillåter mig att lämna England innan jag fått några barn (*min övers.*).

Genom ett annat brev daterat London den 15 juni 1762 får vi dessutom veta att det var Valltravers som introducerade Solander för Lady Anne:

Tandem favente Fortuna dignum tuum Discipulum Doctorem Solandrum cognoscere in aedibus meis amplecti et qualiacunque potero officia praestare mihi contigit. Proxima Septimana Eum ad Illustrem tuam Discipulam, comitis ab Arlington Sororem, Dominam Annam Monson, conducam, ubi una cum Hortulano Lee, amplissima de Te tuisque meritis immortalibus fiet Mentio.

Genom ett gynnsamt öde har det vederfarits mig att lära känna Din utmärkte lärjunge Dr Solander, välkomna honom i mitt hus och göra honom alla de tjänster jag kunnat. Nästa vecka skall jag ta med honom till Din lysande lärjunge, systemen till earlen av Darlington, Fru Anne Monson, där, tillsammans med trädgårdsmästaren Lee, Du och Dina odödliga förtjänster kommer att högeligen prisas (*min övers.*).⁴³

Valltravers skrev sammanlagt tolv brev till Linné mellan åren 1760–1764. Det är en fascinerande värld som öppnar sig för oss. I det första brevet från London daterat den 15 oktober 1761 skriver Valltravers bland annat att, eftersom endast John Miltons poetiska verk är kända utomlands har en ano-

nym vän föreslagit att Valltravers skall sända Miltons arbeten på prosa och *The Life of John Milton* (1761), skrivet av den irländske prästen John Toland (1670–1722), till Uppsala universitetsbibliotek genom firman Adamson & Fenwick i Stockholm. Linné kommer också att få exemplar av dessa verk sända till sig.⁴⁴ Den 23 februari 1762 får vi dock veta att skeppet med dessa gåvor avsedda för Uppsala universitetsbibliotek och den Kungliga Svenska Vetenskapsakademien i Stockholm har lidit skeppsbrott utanför Göteborg. Valltravers är dock förbjuden att avslöja välgörarens namn. Personen i fråga vill på grund av sin stora blygsamhet (*insignem ejus Modestiam*) förbli anonym. Den 15 juni 1762 berättas att den anonyme välgöraren har skaffat nya böcker och att dessa nyligen har blivit avsända till Stockholm. Uppgifterna är intressanta. Valltravers skriver att arbetena skickats över till Linné med *amica manu* ("med vänlig hand", "med en välgörares hand") på grund av Linnés *Morum Probitatem* ("utmärkta seder"). *Modestia*, som tecken på kvinnlig dygd, var ett välkänt begrepp, *topos*, under renässansen.⁴⁵ I den första kontakten skulle en kvinna alltid be om ursäkt för sin våghalsighet att överhuvud taget våga vända sig till någon genom att hänvisa till sin stora *modestia* för att undvika negativa reaktioner från mottagaren och, om hennes brev publicerades, från läsarnas sida. När en kvinna visar att hon var medveten om vad som krävdes av henne, visar hon i själva verket sin lärdom och genom att visa sin lärdom visar hon givetvis raka motsatsen till just *modestia*. Det är därför svårt att motstå tanken att Valltravers här har tillåtit sig att smyga in en liten brasklapp till Linné om att det är en kvinna som sänder presenter till honom, som ett första försök att etablera kontakt och visa sin beundran. Vi vet inte om Linné förstår det dolda budskapet eller om det möjligtvis är just därför som han fortsätter att fråga om den mystiske välgöraren. I ett senare brev daterat Rockhall den 28 mars 1763, upprepar Valltravers återigen att han inte får yppa namnet. Vi får endast veta att personen i fråga storligen högaktar Linné och det berömda Uppsala universitet, för vilket han utgör en prydnad.⁴⁶

Valltravers ger oss även en del information om Solander. I ett brev daterat Bern den 1 december 1762 skriver han att han bara träffade Solander ett par gånger i England. Han vet inte om Solander fortfarande är kvar där. Valltravers skulle vilja att England inte bara erkänner och beundrar Solanders egenskaper, utan även belönar honom. Valltravers har därför föreslagit en av sina vänner att Solander under några år skall utöka, ordna och beskriva de naturallistoriska samlingarna i vederbörandes museum för den modesta summan av 200 pund sterling. Valltravers vet dock inte vad

som hänt.⁴⁷ Förmodligen är den vän som här avses Lady Margaret Harley Cavendish (1714–1785), hustru till William Bentinck, andre hertigen av Portland (1709–1762), och en av sin tids stora samlare. Hon skulle också få många snäckor av Solander som härstammade från den första världsomseglingen.

En annan som skrev flitigt hem till Linné under sin tid utomlands var Alströmer. I ett brev till Linné från Amsterdam den 10 juli 1764 meddelar han följande:

M:r Lee, Trädgårdsmästare vid London, [...] är mycket starkare Botanicus Theoreticus än sjelfva Miller.⁴⁸ Han har bett mig om frön eller rötter af Alstroemeria, men som jag sielf inga har, ej eller kan få här, så skulle jag blifva oändeligen förbunden, om H:r Arch:rn ville vara så god och skicka honom nu i höst deraf. Dess address är To M:r James Lee, Nurseryman at the Vineyard in Hammersmith, London. Ingen är skickeligare och villigare än han att tjena H:r arch:rn och att skicka allt nytt, som dess land kan frambringa. Denna samma Lee har varit Läromästare till ett förnämt Adeligit Engelskt Fruntimer, Lady Anne Monson, hvars man är Brigadier General i Engelsk tjenst och vistas nu i Ost Indien, hvarifrån han säkert såsom en betydande man lärer hemskicka rara saker för sin Fru. Hon har gjort större framsteg i Botaniska Wettenskapen, än jag ännu vet om något annat Fruntimer, och ej superficielt efter dess köns bruk, men grundeligit och har rätt vackra samlingar i alla 3 naturens riken, som hon sjelf gjort och satt i förträffelig ordning efter H:r Archiaterns Method, ty hon studerar ständigt H:r Arch:rns skrifter och känner dem till pricka. Hertiginnan af Portland⁴⁹ har merit såsom en Wettenskapens beskydderska, men hon har ej 1,000:de delen af Lady Monson's grundeliga insigt. Ach! huru nögd skulle hon blifva, om hon en gång fingo se en ört nämnd Monsonia. Hon förtjenar det, och skulle derigenom upmuntras att upofra både lefnad och egendom till Wettenskapens bästa. Mäst skulle det behaga henne, om Örten voro vacker och kunde hållas växande i England antingen i hus eller fria luften. Jag för min del skulle ock blifva H:r Archiatern oändel:n förbunden för denna höflighet, som denna frun visat mig mycken gunst under mit vistande i England alt för H:r Arch:rns skuld. Ingen måltid äts i hennes hus, att icke H:r Arch:rns skål dracks aldra först. Ja, H:r Arch:rn är hennes förundran och hon har ofta haft frestelse att resa till Sverige.⁵⁰

Dessa båda korrespondenser kastar onekligen nytt ljus över Linnés relation till Lady Anne. Valltravers berättar om en kvinnlig elev vid namn Lady Anne Monson som har ordnat alla engelska växter enligt Linnés system. Även Alströmer berättar om Lady Monson, och ber dessutom att Linné skall uppkalla en växt efter henne. Väl hemkommen till Stockholm skriver Alströmer vidare till Linné den 25 april 1765:

Fru Monssons Cathalogue är ej ensamt öfver hennes samling, utan öfver alla de örter, som finnas i Engelska Trädgårdar. Hon eller H:r Lee kan skaffa de mästa och torde hända alla af dem, som H:r Archiatern begärt. Jag skall skrifva henne derom.⁵¹

I ett post scriptum till ovan citerade brev tillägger Alströmer:

P.S. Nu på stunden fick Jag bref af Solander af d. 5 April från London, hvaruti han säger, att han på min berättelse om H:r Arch:rns j bref till Lee med det inneslutne till Lady Monsson och sem. Alströmerae sökt samma bref på Posten och alla andra möjliga ställen, men ej funnit det. Således måste det vara förkommit eller misslagt af H:r Archiatern, till hvilken senare tanka Solander tager sin anledning deraf att H:r Arch:rn i sitt bref till Ellis sagt, att H:r Arch:rn skrifvit ett bref till Kuhn, inneslutit i äfvannämnde H:r Archiaterns bref till Lee, men Kuhn⁵² fick sitt bref directe adresserat till honom sielf. Nu tackes H:r Arch:rn påminna sig, huru brefvet till Lee blifvit bortsänt, men bäst vore, om H:r Arch:n med första tackes skrifva ett nytt bref till Lady Monsson om hennes Ört och ett annat till Lee med några Semina Alstroemeræe.

Solander berättar annars, att Fru Monson har genom den Hedern H:r Arch:rn gort henne med örtens nämnande smakat den behageligaste Botaniska lycksalighet. Hon önskade endast att kunna få ett torkat Exemplar eller om möjligt voro frön. Om H:r Archiatern vill skicka sina nya brefver till fru Monson och H:r Lee till mig, så skulle Jag afsända dem.⁵³

Den 2 maj 1765 skriver Alströmer slutligen från Stockholm:

Jag har låtit mig berätta, att Rådman Gothe⁵⁴ reser i morgon härifrån till Upsala för någon kårt tid eller få dagar. Om han ville föra med sig krukan med Alstroemeria, så skulle Jag derföre vara H:r Archiatern oöndel:n förbunden. Äfven tackes H:r Archiatern till mig med honom återskicka Lady Monssons Cathalogue, sedan hon blifvit brukad.

För fröen af Alstroemera tackar Jag ödmjukast. Några deraf skickade Jag straxt till H:r Lee i England.⁵⁵

I sitt brev av den 10 juli 1764 tecknar Alströmer alltså en bild av Lady Anne som en flitig amatörbotanist som har Lee som sin läromästare. Vi får veta att hon har omfattande samlingar ordnade efter Linnés metod och att hon även studerar hans skrifter. Linnés skål har druckits vid varje måltid. Hennes man är brigadgeneral i Ostindien och förväntas skicka hem samlingar av rara växter. Lady Anne har dessutom kataloger över alla örter som finns i de engelska trädgårdarna. Lady Anne och Lee kan skicka alla de växter Linné begärt. Lady Anne skulle nu vilja ha en vacker ört uppkallad efter sig ("Ach!

huru nögd skulle hon blifva, om hon en gång fingo se en ört nämnd *Monsonia* [...] Mäst skulle det behaga henne, om Örten voro vacker och kunde hållas växande i England antingen i hus eller fria luften"). Alströmer menar att Linné bör bifalla hennes önskan, eftersom han anser att hon förtjänar en sådan utmärkelse och kan förväntas främja vetenskapen ("Hon förtjänar det, och skulle derigenom upmuntras att upofra både lefnad och egendom till Wettenskapens bästa."). Därtill har han blivit synnerligen väl mottagen i hennes hem under vistelsen i London.

Den 25 april 1765 klagar Alströmer att det brev Linné skickat till Lee, i vilket var inneslutet ett brev till Lady Anne och även frön av *Alströmeria*, har förkommit, enligt vad han har fått erfara av Solander i ett brev av den 5 april 1765. Solander menar att brevet måste vara förkommet ("han på min berättelse om H:r Arch:rnsj bref till Lee med det inneslutne till Lady Monsson och sem. Alströmerae sökt samma bref på Posten och alla andra möjliga ställen, men ej funnit det"). Han uppmanar därför Linné att skriva på nytt till Lady Anne. Solander meddelar också, liksom som vi sett i Lees odaterade brev till Linné, att Lady Anne blivit mycket lycklig över att få en växt uppkallad efter sig ("Fru Monson har genom den Hedern H:r Arch:rn gort henne med örtens nämnande smakat den behageligaste Botaniska lycksalighet."). Hon önskar nu att få ett torkat exemplar av växten samt några frön. Det är alltså Solander som förmedlar Lady Annes önskemål via Alströmer till Linné. Alströmer ber därför Linné att skicka honom nya brev till Lee och Lady Anne, så skall han sända dem vidare. Det betyder alltså att Linné måste ha skrivit sitt brev under första delen av 1765.

***Monsonia filia* (L.f.)**

Märkligt nog finns det en växt benämnd just *Monsonia filia*, *Monsonia*-dotter. Den förekommer i Carl Linné d.y:s (1741–1783) *Supplementum plantarum* från 1881.⁵⁶ Han skriver i sitt företal daterat den 1 oktober 1780 att så fort hans far erhållit nya växter började han arbeta med dessa ända till sitt sista andetag. Vi vet inte med säkerhet vem som namngav *Monsonia filia*. Det skulle kunna vara Linné d.ä. Den botaniska diagnosen lyder i varje fall: *Filia Monsonia speciosae, cui adeo similis, ut ne quidquam differat scapo, involucro, calyce, petalis, staminibus, pistillo, imo ipsa corona germinis singularissima*. Därefter beskrives *Folia*, *fructus* och *capsula*. Här omtalas alltså en ny art av *Monsonia* som "*Monsonia*, dotter till [*Monsonia*] *speciosa*, vilken den

är så lik att den inte skiljer sig i något avseende vad beträffar stängel, svepe, blomfoder, kronblad, ståndare eller pistill; det är snarare på grund av själva coronan och sina frukttännen som den är säregen. Linné och Lady Monson hade sålunda inte bara en ”dotter” tillsammans utan även en ”dotterdotter”. Växten utmärkes genom sina vackra vita blommor och håriga blad. Den finns avbildad i H. C. Andrews, *Botanist's repository comprising coloured engravings of new and rare plants 1797–1815* IV, pl. 276 (1803).

Slutsatser

När vi väl analyserat Linnés utkast och satt in det i sitt sammanhang med hjälp av Alströmers brev, ser vi att hela tanken på en kärleksrelation i någon form mellan Linné och Lady Anne är absurd. Det vi har kvar av ett brev från Linné till Lady Anne är ett utkast till ett brev, där Linné introducerar sin *Monsonia* i en svulstig, retorisk stil helt enligt tidens ideal utan någon som helst erotisk innebörd. Här avspeglas blott brevgenrens retoriska krav och inte författarens egna känslor. Utkastet är inte ens ett märkligt dokument, såsom Blunt hävdar, utan ett ganska trivalt spånande fullt av dåtida, vanliga ordlekar. Den erotiska terminologin kan betraktas som en *conchetto* i barockens anda och skulle säkert lätt ha uppfattats som en sådan av en landsman till Donne.

Förevigandet av Lady Monson genom släktet *Monsonia* är inte Linnés egen idé utan den kommer ursprungligen från Alströmer och syftet är att ställa sig in hos en person som har stort inflytande och rik tillgång till ett intressant växtmaterial. Lady Anne har ju under sina samtal med Alströmer i London bett honom att söka förmå Linné att uppkalla en vacker ört efter henne vilken kan trivas i England.

Det torde vara klart att Linné verkligen avsåg att skicka ett brev till Lady Anne. Han hade ju bett henne välja en lämplig *Monsonia* utifrån tre lämpliga alternativ. Men vi vet också genom Solanders meddelande till Alströmer att Linnés brev på något vis förkom. Brevet måste emellertid rimligtvis vara daterat någon gång i februari eller mars 1765 med tanke på att Solander uppger i ett brev daterat den 25 april 1765 att han eftersökt brevet. Huruvida Linné sände ett andra brev, som Alströmer uppmanade honom att göra, vet vi däremot ej, eftersom Lady Annes arkiv är försvunnet. Vi vet däremot att det inte finns något brev bevarat i Linnés korrespondens från Lady Anne. Det är emellertid värt att notera att Linné i sitt eget exemplar av Breynes utgåva

har skrivit *Monsonia* under plansch 21, bild 2, som vi sett ovan. Det var ju den bild som Linné menade vara väl tecknad. Om detta är Linnés eller Lady Annes slutgiltiga val får vi däremot låta vara osagt.

Blunt, Sörlin och Fagerstedt har helt missuppfattat innebörden i utkastet och dragit alltför långt gående slutsatser. Man har missförstått Linné och trott att han bokstavligen menat vad han skrivit. Så här i efterhand kan man inte låta bli att undra hur de tänkt sig en kärlekshistoria. Lady Anne var gift. Linné var gift. De hade aldrig träffats. De hade inte heller den minsta tanke på att träffas. Det är också lätt att peka på de stora sociala skillnaderna, vilka omöjliggjorde en förbindelse. Lady Anne var ju av kunglig börd och därmed var steget alltför stort mellan henne och Linné på 1700-talet.

Lady Annes senare öden i Linnékorrespondensen

Lady Anne förekommer även i ett brev från Linné till friherrinnan Elsa Beata Wrede (1734–1819), som var gift med riksrådet Sven Bunge på Beateberg. Fru Wrede blev 1812 ledamot av Patriotiska sällskapet. Hon är känd bland annat för sin dissertation *Om vinrankors beskärande efter sjelfva naturens anvisning* (1806). Linnés brev är daterat Uppsala den 3 december 1768. Lady Monson omnämns här i en dröm som Linné haft:

Jag drömde att sedan jag sprungit omkring hela min tid ofwer fäderneslandet, att få mig en maka med hwilken jag kunne propagera min affection, men alt förgiäfwes, och sedan döden fått i mina grå hår och hölt på att draga mig at grafwen, kom ett okiänt fruentimber af högsta choret, och tog mig om hiessen, lyftade mig högt upp, att jag war rädd att falla hart åter till jorden, ropade hålt; /hon sade:/ du har länge lupit galen förgiäfwes; du skall adressera dig till vårt köön; wij äro de endaste, som kunna göra dig nöje; fåfängt anmäler du dig hos mankönet; Parlamentsfruen Mansson i London är så långt borta att hon aldrig kan räcka dig handen, ehuru hon ser på dig med blida ögon. Jag tyckte denna /kvinna/ strök mig på ryggen, som jag warit en katt och sade: jag wet wähl att du kallas allmänt i riket mullwad, men jag skall kalla dig lo, som de kalla dig utomlands, med öknamn. Anteligen tycktes hon sätta mig på sitt bord, och att jag war rätt bryta sohlfiädern eller spegelen sönder och jag wacknade i alteration; då postbäaren lämnade mig ett bref ifrån Högwälborna Fru Baronessan.⁵⁷

Brevet har tidigare uppmärksamrats av Gunnar Broberg som menar att även om man bortser från det retoriska, så finns det privata anspelningar. Den åldrande Linné hade det inte för lätt, eftersom Sara Elisabet inte var någon drömflicka. Enligt skvallret träffade hon bibliotekarien Berge Frodin

både vid spelbordet och utanför. Broberg betraktar därför detta brev som ett utslag för Linnés längtan efter ett annat äktenskap än det han hade med sin hustru. Linné längtade efter ett kamratäktenskap med en mera jämställd partner som han kunde diskutera vetenskap med och tillsammans med vilken han kunde vara en lo och inte en mullvad. Brevet är förstås mycket intressant, men mest på ett annat sätt. Drömmar förmedlar otvivelaktigt tvetydiga bilder, som är öppna för många tolkningar. Jag menar emellertid att Linné här lider av en kreativitetskris och drömmer om ny inspiration. Lite längre ned i brevet skriver han nämligen att kvinnors håg inte sloknar som männens (”deras hog sloknar icke som manfolkens”). Jag skulle därför snarare tro att den okända kvinnan i fråga är någon av muserna eller kanske, som i utkastet, Flora. Musan som inspirationskälla är ju ett vanligt motiv.⁵⁸ Dessutom är nog *choret* en felläsning för *charet*. *Char* är ju en triumfvagn, vilket passar bra in i sammanhanget.⁵⁹

Linné omnämner därutöver Lady Anne i förbigående i ett brev till den tyske botanisten Otto von Münchhausen (1716–1774), kansler för universitetet i Göttingen, daterat Uppsala den 10 november 1772.⁶⁰ Linné skriver här att *Munchausia* växer i en trädgård i England som Lee är ansvarig för. Han vet emellertid inte om denna trädgård är Lees egen eller om den möjligtvis tillhör Lady Anne.

Linnés så kallade förälskelser

Nils-Erik Landell ägnar ett helt kapitel i sin bok, *Läkaren Linné. Medicinens dubbla nyckel*, åt Linnés förälskelser.⁶¹ Vi får veta att Linné i maj 1738 reser till Paris och där träffar Bernard de Jussieu (1699–1777), professor i botanik, som sammanför honom med växttecknerskan Madeleine Françoise Basseporte (1701–1780). Damen i fråga är de franska prinsessornas teckningslärarinna, som åtnjuter kung Ludvig XV:s gunst och använder sin position till att stödja vetenskapsmän. Hon var elev till Claude Aubriet (1665–1742), som var välkänd i Frankrike för sina utmärkta växtteckningar. Vi vet för övrigt genom ett brev från Étienne Chardon de Courcelles (1705–1755), läkare i Paris, daterat den 27 juli 1740, att Linné ofta träffade och umgicks med henne i Jardin du Roi, när han var i Paris 1738.⁶² Landell förtäljer att ”Linnaeus blir förtjust. Han skriver om henne som ’den jungfruliga målarinnan, det ädlaste könets prydnad, min ljufvaste väninna’. I brev till Bernhard de Jussieu 29:e april 1749 säger sig Linnaeus tala till henne i drömmen.”⁶³ Han

skriver: [...] 'att, om han blefve änklings, hon skulle – *nolens volens* – blifva hans hustru'. [När det gäller detta brev har Landell lyckats med konststycket att både datera brevet fel, skall alltså vara den 23 april 1749, missuppfatta innehållet samt ge en slarvig översättning av latinet.⁶⁴] I början av 1750-talet är hon hans 'ljufvaste, älskligaste fästmö'. Vidare menar Landell att Linné förälskar sig antingen han vill eller ej och att hans familjesituation så småningom blir "komplicerad". Landell pekar dessutom ut Solander som Linnés oäkte son, utan att ha några som helst bevis därför förutom att det är "något speciellt med Daniel, som mellan far och son". Landell hävdar vidare att Linné ständigt är öppen för kvinnlig fågring. "Han förälskar sig i den humoristiska och vackra Charlotta Taube (1723–1763) på Sjöo slott vid en nordlig målarvik och avslutar ett brev av den första september 1762: 'jag gratulerar mig hava fått sett den den största i sitt kön, ock så länge jag lever är med vörndnad och förundran Högvälborna Fru Grevinnans ödmjukaste tjänare'". Landell menar att Linnés "förälskelser anas i brev och genom indicier".

Det finns givetvis inte tillstymmelse till några som helst kärleksrelationer eller förälskelser från Linnés sida i hans brev. Däremot finns det *litterära brev*, eller, om man så vill, litterära inslag i breven. Landell påstår sig veta att kärleken inte följer några regler. Men det är precis vad den gör. I Linnés fall följer kärleken mycket bestämda regler.

Litterära brev

Linné skrev till Lady Anne inte i hennes egenskap av att vara kvinna utan därför att hon var en lärd kvinna, en *femina docta*, eller om man vill använda en renässansterm, en *femina virtuosa*, det vill säga en kvinna som var fullkomnad i en vetenskap, i vårt fall botanik, och genom detta överskred könsgränserna. *Virtus* kommer ju från latinets *vir*, "man". Så menar till exempel Plutarchos i *De mulierum virtutibus* ("Om kvinnornas dygder") att den högsta fullkomningen för en kvinna är om hon kan höja sig över sitt kön och bli mer än kvinna, det vill säga erövra egenskaperna hos en man.⁶⁵ Att Lady Anne lärde sig latin är viktigt därför att det visar att hon otvetydigt är en bildad kvinna. Latinet var ju annars ett effektivt hinder för mindre lärda såväl kvinnor som män. Johann Christian Daniel von Schreber (1739–1810), som var Linnés mest betrodde utländske lärjunge, studerade för Linné i Uppsala 1759–1760. När han återvänt hem utsågs han till professor i naturalhistoria i Erlangen och började lära ut Linnés botaniska

Monsonia speciosa L. (Geraniaceae). Linnés och Lady Monsons "dotter". William Curtis, Botanic Garden (1789).

tankar. Schreber skulle själv bli en av de främsta inom såväl medicin som naturalhistoria och ekonomi under senare delen av 1700-talet. Han gav ut bland annat Linnés *Materia medica*. Schreber förtjänar dock att omnämnas också i ett annat sammanhang. Han är en av de få i Linnés korrespondens som bekymrar sig om kvinnornas möjligheter att kunna ta till sig botaniken. Så skriver han till exempel i ett odaterat brev till Linné att hans hustru har börjat studera Linnés *Systema naturae*. Hon skulle emellertid ha kunnat lära sig mera, om hon hade haft en bok på tyska eller franska som också innehållit Linnés *Fundamenta botanica* och *Genera plantarum*.⁶⁶

För att få ytterligare perspektiv på Linnés brev kan vi också jämföra det med de brev som skrevs mellan Sophia Elisabeth Brenner (1654–1730; född Weber) och Otto Sperling d.y. (1634–1715), professor i historia och juridik vid Köpenhamns universitet. Brenner är Sveriges första moderna kvinnliga författare. 1713 publicerade hon sina *Poetiske Dikter*. Sperling intresserade sig för just lärda kvinnor och skrev ett arbete om dessa, *De foeminis omnis aevi doctis* ("Om varje tidsålders lärda kvinnor").⁶⁷ Korrespondensen mellan Sperling och Brenner består av ett trettiotal brev under en tidsperiod av drygt tio år. De möttes aldrig. I ett brev till Brenner 1706 har Sperling bifogat följande dikt på elegiskt versmått, kärlekslyrikens klassiska meter:

Oscula cum mittam, Tibi non nisi mitto pudica,
 sique minus placeant coetera, sunt vetera.
 Et si, quod nolim, si offendunt ista pudorem,
 Tuque pudorque Tuus tollat et ejiciat.
 Sic volo; vel quidquam se demere forte timebis,
 Nomine iam fient cuncta pudica Tuo.

Dikten lyder i Marianne Alenius' översättning:

Kyss, som jag sänder till Dig,
 sändes endast, om kyssen är kysk.
 Andra, som Du helst vill slippa,
 säger vi bara är "gamla".
 Skulle de första – det hoppas jag ej
 – Kränka din blyghet,
 Kastar du kyssarna bort. Du och
 din kyskhets kan vraka dem.
 Det är min önskan. Men skulle du
 frukta att avlägsna något,
 allt är redan kyskt, rentvätt
 igen av ditt namn.⁶⁸

När Brenner skickar Sperling kyssar, och blott kyska kyssar, *oscula pudica*, och Linné talar om en kärlek, oskyldig och utan brott (*amore [...] innocens crimine expers*), som han önskar skall resultera i en liten dotter, en *Monsonia*, såsom en pant på hans kärlek, framträder tydligt den kulturella miljön, vars regler båda skribenterna väl känner och anpassar sig efter. Sperling kallar fru Brenner med en av den tidens mest högstämda hyllningstitlar till lärda kvinnor nämligen *Nobilissima Musarum proles* ("musernas förnämsta avkomma"), vilket kan jämföras med Linnés tilltal till Lady Anne, *Dominarum Phoenix* ("en fenix bland kvinnor"), det vill säga hon betraktas som den återfödda Flora, och *Domina in Florae regno, quae Regina fuit Feminarum* ("härskarinna i Floras rike, Flora som var drottningen bland kvinnor").

Linnés brev till Lady Anne andas kärlek. Därom råder det förvisso inte något tvivel. Men det är kärlek till Flora, inte till Lady Anne. Det är botanik Linné talar om, inte erotik. Han kallar sina frön av *Alstroemeria* för pärlor, vilka överlämnas som små gyllene kärleksgåvor. Linné presenterar sedan sin *Monsonia* på ett lekfullt och poetiskt sätt. Han gör detta genom en tydlig parallell till växternas fortplantning. Stilen påminner dessutom mycket om Linnés allegoriska presentation av sexualsystemet i *Systema naturae* (1735). Skapandet av en *Monsonia* är blott ett led i en kreativ process. Idén tar form och blir till ett konstverk som liknas vid ett barn. Här ansluter sig Linné till en lång tradition. Denna tanke går tillbaka till bland annat Platons *Theaitetos*. Här dras paralleller mellan en barnmorska som hjälper till med barnafödandet och Sokrates' interrogativa teknik som förlorar idéer. I modern tid kan vi jämföra med Henry James' ofullbordade arbete *The Child*, där barnet var tänkt att representera just konstnärens skapelse, tavlan. Linné var ju botanist och för honom var det naturligt att introducera en blomma som en liten dotter, eftersom han är den som namnger växten och Lady Anne den som lånar sitt namn till den. Vi kan jämföra med *Ellisia*, ett släkte som Linné 1763 uppkallade efter sin gode vän John Ellis (se n. 14). I ett brev till Ellis av den 8 november 1769 kallar Linné *Ellisia* för *filiola Tua*, det vill säga "Din lilla dotter".⁶⁹ Språkhistoriskt kan vi ju också tänka på att latinets *procreare* både kan användas i betydelsen "avla barn" och "frambringa tankar, idéer". Engelskans "procreate" uppvisar samma möjligheter.⁷⁰

När det gäller Linné och brevtexter kan det förtjänas att nämnas att det finns ett brev från Linné som berör en annan kvinnlig botanist, nämligen Anna Blackburne (1726–1793). Denna bodde tillsammans med sin far, John Blackburne, på Orford Hall, där andra stora naturforskare som Thomas Pennant, Johan Reinhold Forster och Peter Simon Pallas ofta var gäster. Fröken

Alternativ 2 av de växter som Linné ber Lady Monson att välja emellan. Rumph, Herbarium Amboinense V (Hague, 1747), plansch 30. I sitt eget exemplar av detta verk har Linné skrivit *Nyctanthes sambac* [Verbenaceae].

Blackburne var en god botanist och hon hade även en stor ornitologisk samling. Pennant namngav fågelsläktet *Blackburnia* till hennes ära. Hon skrev allt som allt två brev till Linné daterade den 29 juni respektive den 14 oktober 1771.⁷¹ Vi har inte något brev från Linné till damen i fråga. Den 2 januari 1774 frågar Linné emellertid prästen John White i Blackburn, om han möjligen känner den engelska botanisten Anna Blackburne. Linné uttrycker sig då på följande sätt: *Si novisti egregiam virginem Annam Blackburne, ipsam primum salutes. Florae et Faunae filia est in cujus amores ardeo* ("Om Du känner den utmärkta fröken Anna Blackburne, så var snäll och hälsa henne så snart som möjligt från mig. Hon är en dotter både till Flora och Fauna och till henne brinner jag av kärlek").⁷² Så vitt jag vet har lyckligtvis ännu inte någon kommit på tanken att Linné här biktat sin kärlek till den unga fröken Blackburne för gudsmannen White! Breven i Linnés korrespondens avslutas för övrigt ofta med orden *Valeas et me ames*, vilket egentligen betyder "farväl och älska mig", vilket i sin tur givetvis inte betyder något annat än en önskan om att vänskapen skall bestå, då det latinska verbet *amare* rymmer både betydelsen "att älska" och "att vara goda vänner".⁷³

Linnés brev visar den frihet i uttryckssätt som lärda män och kvinnor hade på den tiden. Lärda kvinnor kunde mottaga till synes kärleksfulla brev från främmande män och till och med visa dessa för sina äkta makar (jämför Linné ovan: "Den man är olycklig som har en hustru som behagar endast honom själv."). Befinner man sig inom den nylatinska kulturkretsen kan man lämna vetenskapens nyktra värld och träda in i skönlitteraturens frihet. Det väcker inte förvåning och anstöt hos andra, eftersom dessa förstår spelets regler. Linné skrev till en lärd kvinna. Han var därmed tvungen att använda en djärv stil som gick tvärs över könsgränserna och skapade en underhållande och stimulerande intellektuell gemenskap.⁷⁴

Mecenatskapets betydelse

Slutligen måste man vidga perspektivet ytterligare och ställa sig frågan varför Linné överhuvudtaget skriver sådana här brev till kvinnliga botanister. Den bakomliggande orsaken är givetvis fram för allt att Linné satsade på mecenater. Lady Anne hade ju, som vi sett, stort inflytande och tillgång till ett rikt växtmaterial och fröken Basseporte åtnjöt kung Ludvig XV:s gunst och använde sin position till att stödja vetenskapsmän. För Linné och hans epok är vetenskapen också fortfarande vitt öppen för amatörer. Linné ansåg

att kvinnor stod närmare naturen än män (jämför ovan: ”du skall adressera dig till vårt köön” och ”deras hog sloknar icke som manfolkens”). Han vände sig därför till dessa med stora förhoppningar om förnyelse inom den botaniska forskningen (jämför ovan: ”och skulle derigenom upmuntras att upofra både lefnad och egendom till Wettenskapens bästa”).⁷⁵ Linnés brev till Lady Anne passar således mycket väl in i Linnés vetenskapliga nätverk.⁷⁶ Linné insåg behovet av goda engelska kontakter, eftersom han var väl medveten om att det engelska imperiebyggandet oundvikligen skulle få stora konsekvenser för den botaniska vetenskapens utveckling.

Appendix

Ugglas översättning av Linnés utkast

På Linnean Society i London finns en opublicerad, maskinskriven översättning av Linnés utkast till engelska gjord av Arvid Uggle. Denna har kommit att få stor betydelse, eftersom vi kan slå fast att det är Ugglas engelska översättning som legat till grund för *samtliga* senare forskares analyser, antingen direkt eller genom Blunts version av denna. Detta har inte angetts, vilket i sig är anmärkningsvärt. Att det är Ugglas översättning som är källan står utom allt tvivel, eftersom samtliga forskare nämligen utelämnar just de ord som Uggle har råkat lämna översatta och även upprepar hans onöjaktigheter. Det straffar sig ibland att lysa med lånta fjädrar! Uggle handskades nämligen ibland något fritt med latinet. Linné skriver till exempel *calidissimam flammam*, ”den hetaste flamma”. Uggle översätter med blott och bart ”flame”. Så gör även Blunt, Sörlin och Fagerstedt, som alla utelämnar *calidissimam*. Detta är i och för sig en bagatell. Betydligt större konsekvenser får dock följande frihet i översättningen. Linné skriver: *Non hodie primum vir esset in amores sexus pulchrioris*, ”Det torde idag inte vara första gången som en man är förälskad i det täckare könet (§ 1)”. Uggle skriver emellertid. ”It is not the first time that I am inflamed by love to the fairer sex”. Här appliceras högst generella formuleringar i översättningen direkt på Linné själv (”I am”). Även Janet Browne i *The Oxford Dictionary of National Biography*, följer Uggle, men indirekt genom att citera Blunt: ”This is not the first time that I have been fired with love for one of the fair sex”. Vidare skriver Linné: *Quis potest videre absque amore pulcherrimum florem, tamen innocens crimine expers*, ”Vem kan utan kärlek se en mycket vacker blomma, men dock oskyldig och utan brott? (§ 2)”. Uggle får detta till ”Who may possibly look

Alternativ 3 av de växter som Linné ber Lady Monson att välja emellan. Breyne, Pro-dromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus (Danzig, 1739), plansch 21, bild 2. I sitt eget exemplar av detta verk har Linné skrivit Monsonia under plansch 21, som Christlob Mylius (1722–1754) gjort förlagan till.

Monsonia filia. Andrews, Botanist's repository 1797–1815 IV, pl. 276 (1803). Linnés och Lady Monsons "dotterdotter".

at a most beautiful flower without falling in love though quite innocently". Blunt skriver i samma stil: "Who can look at so fair a flower without falling in love with it, though in all innocence?". Sörlin och Fagerstedt får detta till: "Vem kan se en så ljuv blomma utan att bli förälskad i den?". Samtliga har hoppat över de mest väsentliga orden i meningen nämligen *expers crimine* ("utan brott").

Sörlin och Fagerstedt läser Ugglas översättning bokstavligt och tolkar det som ett hett kärleksbrev. Detta är förstås inte så lyckat i synnerhet inte som denna byggts ut med vidlyftiga spekulationer. Sålunda får vi veta följande:

Sedan sonen Carl säkrats för professuren är han mest en källa till förtret; lat, förströdd, rentav obegåvad. Han råkar bara vara son.

Och i de egna rummen står Sara Lisas tystnad tätare än någonsin. När hon inte tar sig ton. Som hon förresten alltid gjort. [...]

Och kom inte lönen kunde den uppsökas.

Den febersjuka Linné skriver 1764 ett hett kärleksbrev till en kvinna i England, Lady Anne Monson.⁷⁷

Därefter återges innehållet i utkastet, men viktiga passager utelämnas för att försöka få Linné att framstå i förälskad dager:

Jag har länge sökt kväva en passion, vilken visat sig vara outsläckt och vilken nu har brustit ut i flamma. ... Eder make må väl förlåta mig, så länge jag inte gör hans ära någon skada. Vem kan se en så ljuv blomma utan att bli förälskad i den? Olycklig är den make vars hustru behagar ingen annan än honom själv.⁷⁸

Linné framställs som isolerad och desillusionerad. Han påstås vara trött både på sin son, sin fru och även på sig själv. Detta gör att han behöver "en belöning". Förvirrad av feber fattar han så pennan och skriver till Lady Anne. Vi kan jämföra detta med vad Tycho Tullberg, barnbarns barnbarn till Linné, skriver om familjetraditionerna kring Linné. Tullberg avslutar sin beskrivning av den varma och förtroendefulla stämningen i familjen Linné med orden: "Att Linné var en stor man känna alla; jag har [...] sökt visa, att Linné också var en lycklig man".⁷⁹ Det kan vara väl värt att påpeka att Linnés korrespondens visar att Linné oförtrutet fortsatte sitt arbete ända in i det sista. Under sina sista år kände han fortfarande samma entusiasm och nyfikenhet som i ungdomen.

Noter

¹ Sverker Sörlin & Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar* (Stockholm, 2004), 205.

² Janet Browne, "Monson, Lady Anne", *The Oxford Dictionary of National Biography* (2004), 38, 672–673.

³ Den som vill följa Lady Annes ättlingar, kan gå in på *Descendants of William the Conqueror*, <http://www.william1.co.uk/t7.htm>.

⁴ James Edward Smith, *English flora* (London, 1824), 12.

⁵ James Lee, *An Introduction to Botany, containing an explanation of the theory of that science, and an interpretation of its technical terms, extracted from the works of Linnaeus ... With ... an appendix containing upwards of two thousand English names of plants* (London, 1760).

⁶ Sven-Erik Sandermann Olsen, *Bibliographia Discipuli Linnaei. Bibliographies of the 331 Pupils of Linnaeus* (Copenhagen, 1997), 116–123.

⁷ Carl Peter Thunberg, *Travels in Europe, Africa and Asia made between the years 1770 and 1779* (London, 1796), II, 132.

⁸ *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné*, utg. Thore Magnus Fries, Johan Magnus Hulth & Arvid Hjalmar Uggla (Stockholm, 1907–1943), III, 74, II, 274 n.

⁹ Se *Bengal Past & Present*, XXX, July to December 1925, där det finns en lista över berömda engelsmän på denna kyrkogård. George Monsons och Anne Monsons gravar är nr 815 A, respektive 815 B. Lady Anne uppges ha burits till graven av bland andra Warren Hastings.

¹⁰ Jag har för närvarande inte funnit några uppgifter om var detta porträtt befinner sig idag.

¹¹ En av dessa gravyrer såldes så sent som i augusti 2005 på auktionsfirman Mallams i Oxford. Jag vill varmt tacka Ms. Janet Ashdown, konservator vid Linnean Society i London, för uppgifterna om Lady Monsons porträtt.

¹² Anna C. Saltmarch, "Francis Masson: Collecting Plants for King and Country", *Curtis's Botanical Magazine* 2003, 20:4, 225–244; Det är inte bara Linné som uppmärksammat Lady Anne. Pierre-Joseph Redouté (1759–1840), som var sin tids mest berömda växtmålare, har i sitt

arbete om rosor, *Les Roses I* (1817), uppkallat en mycket skir och vacker rossort efter henne, *Lady Monson's Rose* eller på franska *Le Rosier de Lady Monson* (*Rosa canina* L. 'Monsoniana').

¹³ Se Sandermann Olsen, 23.

¹⁴ Linnean Society, IX, 75–76. Brevet saknar helt datering. Förmodligen är det skrivet i början av 1765. I ett brev daterat den 3 juli 1767 skriver Linnés korrespondent, köpmannen och naturforskaren John Ellis (1711–1776): "Mr. Lee desires to know whether you have received the plants he sent you by order of Lady Ann Monson". Se James Edward Smith, *A Selection of the Correspondence of Linnaeus, and Other Naturalists, from the Original Manuscripts* (London, 1821), I, 207. Den 20 juli 1767 svarar Linné att han har skrivit två gånger till Lee och tackat för de växter som denne skickat honom. Linné undrar om hans brev inte har kommit fram. De skickades enligt Alströmers instruktioner (Smith, 209).

¹⁵ Peter Aughton, *Endeavour. The Story of Captain Cook's first great Epic Voyage* (London, 2004), 26.

¹⁶ Linné tog det hårt att Solander inte ville acceptera den professur Linné förordat honom till i S:t Petersburg. I ett brev daterat den 12 februari 1763 till Gerhard Friedrich Müller (1705–1783), sekreterare vid den kejserliga vetenskapsakademien i S:t Petersburg, skriver han: "Scripsi ad eum, ut novisti, de hac re, quae constitueret fundamentum ejus fortunae. Sero et nimis tarde accepi responsorias, quod vellet. Promisit etiam se litteras et gratiarum actiones ad Te missurum. Sed ex Tuis d[ic]i X Septembris intellexi, quod nullas dederat. Hisce Tuis acceptis binas scripsi ad Solandrum literas, ut, si altera periret, altera accederet. Respondebat iterum tarde, sed quasi anxius et meticulosus, ut vix epistolam intelligerem. Mox varii ejus et mei amici ad me suas dedere, in quibus extollunt Solandrum ob doctrinam et mores in coelum, sed omnibus modis dissuadent, nescio, quo agitati panico terrore, quasi Rutheni non bene perferret exteros, quod esset difficile ibi vivere, quod non liceret exire, quod alii, qui ibi fuere, discessere minus contenti et sexcenta ejusmodi vana. Haec tamen superassem omnia, sed quasi conjurati Angli nullo modo dimittere vellent Solandrum, sed pro eo

ambiere, quod obtineret honorificum salarium, ut describeret Museum Britannicum et Londini permaneret". ("Jag skrev till honom [Solander], som Du vet, om det ärende, som skulle utgöra grunden för hans lycka. Sent och alltför sent fick jag hans svar beträffande vad han ville. Han lovade även att skicka ett brev till Dig och framföra sitt tack. Men av Ditt brev daterat den 10 september förstod jag att han inte hade skrivit. Sedan jag fått Ditt brev skrev jag två brev till Solander, för att, om det ena förkom, det andra skulle gå fram. Han svarade återigen sent, men liksom oroligt och ängsligt så att jag knappt förstod brevet. Snart började många av hans och mina vänner att skriva brev till mig i vilka de höjde Solander och hans lärdom och seder till skyarna, men avrådde på alla sätt, jag vet inte av vilken skräck, att ryssarna inte tålde utlänningar, att det var svårt att leva där, att det inte var tillåtet att lämna Ryssland, att andra som varit där lämnade Ryssland missnöjda och hundratals andra falska orsaker. Jag skulle emellertid ha accepterat allt detta, om de bara inte skrivit att engelsmännen liksom sammansvurit sig och ingalunda ville släppa Solander, utan att de lade sig ut för hans räkning för att han skulle få en hedervärd lön så att han kunde beskriva British Museum och förbli i London" (*min övers.*). Kopia UUB; originalets öde okänt.

¹⁷ Linnean Society, IV, 293–296. Se också Linné till Forster i ett odaterat brev, som måste vara skrivet i juli eller augusti 1772, där han uttrycker sin förvåning över Solanders otacksamhet. Linné har erhållit conchylier från Marmaduke Tunstall (1743–1790), engelsk samlare och ornitolog. De conchylier, vilka Joseph Banks och Daniel Solander hävdar har samlats i södra Antarktis kommer i själva verket från Medelhavet. Banks och Solander är avundsjuka. I Tunstalls samling fanns det bara en enda ny *Trochus*. Linné föstrade Solander som en son, anbefallde honom till sina engelska vänner och såg till att fick en tjänst i S:t Petersburg. Solander har emellertid inte skickat honom en enda torkad växt från södra polcirkeln ("Accepi etiam cum Tuis *Conchilia* D[omini] Tunstal, quae Tuae apud eum intercessioni debeo. Quae vero D[omini] Banks et Solander ipsi obtulere conchilia uti lecta versus polum antarcticum mere sunt conchylia lecta in mari mediterraneo et proximis locis. Isti invidi

certe, sed uixerunt [lege usserunt] Virum, ut alio tempore, dum salvus redieris, ipse testari poteris. Inter ea vero erat unicus novus *Trochus*; reliqua conchilia erant nota. Miror Solandrum, quem ipse educavi, docui uti filium, commendavi apud amicos Anglos, procuravi (si assumere alias voluisset) Professionem Petropolitanam, etc., etc., non literis, non precibus meis motus, potuisse eo adigi, ut daret mihi unicam siccam plantam ex orbe antarctico"). UUB, G 152a; Det finns tre brev från Forsters son, Johann Georg Adam Forster (1754–1794), till Linné d.y. I ett av dessa daterat Amsterdam den 12 november 1778 (Linnean Society, IV, 269–270) finns ett postskriptum som lyder: "Rogas, quid agat adiposus Solander. Coenas, prandia, opsonia, mulierculas" ("Du undrar vad tjockisen Solander har för sig. Middagar, luncher, fester och kvinnor"); Den som ytterligare vill följa intrigspelet från Solanders sida mot Linné kan läsa breven mellan Linné och John Miller (1715–1780), tysk målare och gravör, som publicerade *Illustratio systematis sexualis Linnaei* (London, 1777), och breven mellan Linné och Philip Miller (1691–1771), trädgårdsmästare vid the Chelsea Physic Garden, som publicerade *The Gardener's Dictionary* (London, 1768). Se Linnean Society, X, 126–157, respektive X, 165–196. I John Millers brev till Linné den 3 januari 1777 (X, 156–157) talas kryptiskt om Linnés fiender B. och S. Det är utan tvivel Banks och Solander som här avses.

¹⁸ *The Compleat Naturalist. A Life of Linnaeus* (London, 2001), 225.

¹⁹ <http://perso.wanadoo.fr/bernard.langellier/textanciens>.

²⁰ Utkastet har återgivits enligt originalet. Nationalitetsadjektiv och namn på länder och växter har dock stavats med stor bokstav. Paragrafindelning och modern interpunktion har införts.

²¹ *ex flammam mut. Linnaeus*.

²² *lege quem*.

²³ George Monson, se inledningen ovan.

²⁴ *pro ante non lin. del. Linnaeus*.

²⁵ Fenix anses som sinnebild för odödlighet. Det var en helig fågel, som enligt antika författare uppträdde i Egypten. Den avbildades likt en örn med röda och gyllene fjädrar. Enligt Herodotos var fågelns hemvist Egypten, varifrån den vart

500:e år återvände för att begrava sin fader i solgudens tempel i Heliopolis. Enligt andra källor tillredde fågeln ett näste. Så snart den dött, kommer en ny Fenix därur eller så bränner den sig själv på bål för att ur dess aska uppstå i förnygrad gestalt. Linné verkar alltså här anse att Lady Monson är den återfödda Flora. Se Hans Helander, *Neo-Latin Literature in Sweden in the Period 1620–1720. Stylistics, Vocabulary and Characteristic Ideas*, Acta universitatis Upsaliensis 29 (Uppsala, 2004), 530 f.

²⁶ necnon ante rarissime lin. del. Linnaeus.

²⁷ februario ex verno mut. Linnaeus.

²⁸ Konjunktiverna *erumpat* och *floreat* torde uppfattas som potentialis. För Linnés latin, se Ann-Mari Jönsson "Linnæus's *Svartbäckslatin* as an international language of science", *SLÅ* 2000–2001, 49–76.

²⁹ I stället för indikativen *perennat* hade man väntat sig konjunktiven *perennet*, jfr föregående not.

³⁰ Jfr Linné till Burman den 10 september 1761: "Cum totidem ad me misisti bulbos pulcherriorum florum, ego remittam ad Te Plantam liliaceam floribus certe pulcherrimam. Semina hisce diebus mihi maturauere e primo flore quod obtinui. Plantam dico Alströmiam a D. Alstroemio qui in Europa vidit primum florem et praeterito anno semina misit [...] Retineas hanc Tibi, nec des alteri semina, ut habeas plantam quam alii non habent." ("Eftersom Du så ofta skickat mig lökar från de vackraste blommor, skall jag i gengäld skicka Dig en vacker liljeväxt, vilken i sanning är mycket vacker, med blommor. Fröna har de senaste dagarna mognat från den första blomman som jag har fått. Jag kallar växten *Alströmia*, efter herr Alströmer, som var den förste som såg blomman i Europa och skickade mig frön förra året. [...] Håll denna för Dig själv och ge inte frön till någon annan, så att Du har en växt som ingen annan har" (*min övers.*). *Bref och skrivelser* II:2, 169.

³¹ eveniat ex contigere mut. Linnaeus.

³² Linné avser härmed frön, som det framgår av det följande.

³³ 14 ex novem mut. Linnaeus.

³⁴ Leonard Plukenet, *Phytographia, sive stirpium [...] minus cognitarum icones; tabulis aeneis [...] elaboratae. Pars prior. (Pars altera. Pars*

tertia. Almagestum Botanicum, sive phytographiae Pluc'netianae onomasticon [...] exhibens stirpium ... nomina. [...] Phytographiae pars quarta [...] Almagesti [...] mantissa [...] Amaltheum botanicum (i.e.) stirpium indicarum alterum copiae cornu.) (London, 1691–1705). Växtbeskrivningen lyder: *Blitum Africanum Calthae palustris folio caule nudo cubitali spicam pedalem & amplius sustinente. Petasites Africanus Calthae polustris [sic] folio Cat. H Ac. Lugd. Petasitidis folio Bliti fructu D. Ray Hist. append.; Intresant nog finns ytterligare ett exemplar av detta arbete med ny titelsida (London, 1720). Här finns en anteckning om att denna växt är *Gunnera perpensa*. Jfr Linné till holländaren Johannes Burman (1709–1779), professor i medicin i Amsterdam, den 8 januari 1765: "Ne obliviscaris oro, quando scribimus unus ad alterum, dicere Petasitem istum capensem Herm. [et] Pluk. *Perpensam* et *Geranium* istud tuum pulchrum, quod habet Breyn. in 3^{io} prodromo *Monsoniam* a nobilissima D^{na} quae Botanicæ causa addidit ling. latinam". ("Var snäll och glöm inte att, när vi skriver till varandra, kalla Hermans och Plukenets *Petasites* från Godahoppssudden för *Perpensa* och denna Din vackra *Geranium*, vilken finns hos Breyne i *Prodromus*, III, för *Monsonia* efter en ädel kvinna som lärt sig latin för botanikens skull"). *Bref och skrivelser* II:2, 179.*

³⁵ 5 ante 30 lin. del. Linnaeus.

³⁶ Georg Everhard Rumph, *Herbarium Amboinense* V, ed. Johannes Burman (Hague, 1747). I sitt eget exemplar av detta verk har Linné skrivit *Nyctanthes sambac* på plansch 30.

³⁷ Jacob Breyne, *Prodromi fasciculi rariorum plantarum primus et secundus [...] (Danzig, 1739), p. 31, tab. 21.*

³⁸ Se *Oxford English Dictionary* (1989), under Conceit 8. "A fanciful, ingenious, or witty notion or expression; now applied disparagingly to a strained or far-fetched turn of thought, figure, etc., an affectation of thought or style; = CON-CETTO."

³⁹ Han är även känd som Johann Rudolf von Valltravers (Valtravers). Se Sandermann Olsen, 418 f. För korrespondensen mellan Linné och Valltravers, se www.linnaeus.cl8.net.

⁴⁰ Pavel Grigorevitj Demidov (1738–1826) och Grigorij Demidov (?) var Linnés korresponden-

ter. Se Sandermann Olsen, 106, och www.linnaeus.c18.net.

⁴¹ Se Valltravers till Benjamin Franklin, Bienne den 4 oktober 1778, *Benjamin Franklin Papers – Hays Calendar*, Part 3, Section II 1778 October–December.

⁴² Linnean Society, XVI, 9–10.

⁴³ Linnean Society, XVI, 13–15.

⁴⁴ Linnean Society, XVI, 7–8. I Linnés bibliotek, som numera tillhör Linnean Society i London, finns John Toland's *Life of Milton* (London, 1761) och *The works of John Milton* I–II (London, 1753). I *The Works* I, finns en inskription som lyder: "An English Gentleman is desirous of having the honor to present Milton's prose works & Toland's life of Milton, to Professor Linnaeus at Upsala. London June 8, 1762."

⁴⁵ För begreppet modestia, se Elisabet Göransson, *Self-presentation and social identification: the rhetoric and pragmatics of letter writing in early modern times*, ed. Toon van Houdt et al. (Leuven, 2002), 199–226, och Helena L. Sanson, "Donne Che (non) Ridono: Parola E Riso Nella Precettistica Femminile Del XVI Secolo in Italia", *Italian Studies* 2005, 60:1, 6–21, 8 f.

⁴⁶ Linnean Society, XVI, 20–21.

⁴⁷ Linnean Society, XVI, 18–19.

⁴⁸ För Philip Miller, se n. 17 ovan.

⁴⁹ Lady Margaret Harley Cavendish, se ovan.

⁵⁰ *Bref och skrifvelser* III, 72 f.

⁵¹ *Bref och skrifvelser* III, 78.

⁵² Adam Kuhn (1741–1817), Linnés ende amerikanske lärjunge, läkare från Philadelphia, studerade i Uppsala 1762–1763. Se Sandermann Olsen, 233.

⁵³ *Bref och skrifvelser* III, 80.

⁵⁴ Engelbrecht Gother (1703–1775), rådmän, sedermera handelsborgmästare i Stockholm.

⁵⁵ *Bref och skrifvelser* III, 80 f.

⁵⁶ Carl Linnaeus d.y., *Supplementum plantarum systematis vegetabilium editionis decimae tertiae, Generum plantarum editionis sextae et Specierum plantarum editionis secundae* (Braunschweig, 1781), 341 f.

⁵⁷ Gunnar Broberg, "Then gifte filosofhen", *Annales academiae regiae scientiarum Upsaliensis*

26 (1985–1986), 73.

⁵⁸ Valborg Lindgärde & Arne Jönsson, "Vår nordiska Sappho. Antikt och modernt i Sophia Elisabeth Brenners diktning", *Språkets speglingar. Festskrift till Birger Bergh*, red. A. Jönsson & A. Piltz (Lund, 2000), 567–578.

⁵⁹ Se *Svenska akademiens ordbok*, <http://g3.spraakdata.gu.se/saob/>.

⁶⁰ UUB, G 152.

⁶¹ Nils-Erik Landell, *Läkaren Linné. Medicinens dubbla nyckel* (Stockholm, 2004), 213–216.

⁶² Linnean Society, III, 106–107.

⁶³ Académie des Sciences, Dossier biographique Linné, Paris.

⁶⁴ "Plurima officia dicas amicissimae D[omi]nae Bassaport, de qua in somniis loquor; erit mea altera uxor nolens volens, si viduus permansero". ("Hälsa min kära fröken Basseport, som jag talar om i drömmen. Hon kommer vare sig hon vill det eller ej att bli min andra hustru, om jag blir änklings"). *Permansero* är svårt att förstå, eftersom verbet egentligen betyder "förbli".

⁶⁵ Se Ruth Nilsson, *Kvinnosyn i Sverige från Drottning Kristina till Anna Maria Lenngren* (Lund, 1973) och Fredrika H. Jacobs, *Defining the Renaissance Virtuosa. Women Artists and the Language of Art History and Criticism* (Cambridge, 1997).

⁶⁶ Linnean Society, XIII, 461–462. Innehållet i brevet visar att det skrevs under 1771.

⁶⁷ Marianne Alenius, "Love at first (W)ink. A fragment of Otto Sperling's Neolatin correspondence", *A Literary Miscellany. Presented to Eric Jacobsen*, ed. Graham D. Caie & Holger Nørgaard, Publications of the Department of English 16 (Copenhagen, 1988), 172–184.

⁶⁸ Alenius, "Oh, du musernas förnämsta avkomma. Om Brenners latinska korrespondens", *Nordisk kvinnolitteraturhistoria* I, red. Elisabeth Möller Jensen (Köbenhavn & Höganäs, 1993), 336–340.

⁶⁹ Kopia UUB. Originalets öde okänt.

⁷⁰ Se Jacobs, 27 ff.

⁷¹ *Bref och skrifvelser* II:1, 285, respektive II:1, 286–87.

⁷² *The Natural history and Antiquities of Selborne*

(1877), II, 80–81.

⁷³ Se t.ex. Isaac Lawson till Linné den 2 november 1736, www.linnaeus.c18.net.

⁷⁴ Alenius, 340.

⁷⁵ Gunnar Broberg har utrett mecenatskapets betydelse i "Fruentimmersbotaniken. Notiser om kvinnor och växtkunskap", *SLÅ* 1990–1991, 204.

⁷⁶ För Linnés förmåga att bygga nätverk, se Eva Nyström, "Species Plantarum and Linnaeus'

correspondence network", *Species Plantarum 250 Years. Proceedings of the Species Plantarum Symposium held in Uppsala August 22–24, 2003*, *Symbolae Botanicae Upsalienses* 33:3, 2005, 61–71.

⁷⁷ Sörlin & Fagerstedt, 205

⁷⁸ Sörlin & Fagerstedt, 205

⁷⁹ Se Tycho Tullberg, "Familjetraditioner om Linné", *SLÅ* 1918, 20.

Summary:

Botany – not eroticism

Linnaeus and Lady Anne Monson

By Ann-Mari Jönsson

Linnaeus immortalized the English amateur botanist Lady Anne Monson (ca 1727–1776) by naming a genus *Monsonia* in *Mantissa plantarum* I, 14, 105 (1767). In the Linnean Society of London there is an undated draft of a letter written by Linnaeus to Lady Anne where Linnaeus writes that he is burning with a fire that he has not been able to suffocate; it has therefore broken out as the hottest flame. Linnaeus likens Lady Anne to a beautiful flower, which easily becomes the object of courteous and chivalrous love. Something exceptional has happened, a young girl devotes herself to botany with excellent results. Linnaeus also sends Lady Anne some pearls, i.e. seeds of *Alströmeria*. Since she is an able botanist, she deserves a reward; Linnaeus would like to have a little daughter together with her, a *Monsonia*. This plant will make Lady Anne famous.

Blunt writes in *The Compleat Naturalist* (2001: 225) that this draft is one of the most remarkable documents by Linnaeus that exists. In *Linné och hans apostlar*, (2004: 205) Sverker Sörlin and Otto Fagerstedt treat the draft as it were a real love letter from a feverish, disillusioned Linnaeus who sought comfort in the form of a secret love. The draft is also mentioned in *The Oxford Dictionary of National Biography* (2004), 38, 672–673. In the present article I have outlined the background of the draft, written in February or March 1765, and put it into its context. There is an analysis of the draft based on the convention of letters of those days together with a critical edition of the draft and a Swedish translation.

The correspondence with Linnaeus's disciple Clas Alströmer casts new light on the draft. It was Lady Anne herself that had suggested to Alströmer during a visit to London that Linnaeus should name a plant *Monsonia*. Linnaeus did write a letter to Lady Anne but it seems to have gone astray. Linnaeus's draft to Lady Anne shows above all the freedom of learned men and women in those days. The draft is pure rhetoric and botany. Linnaeus describes his love for botany, not for Lady Anne. Linnaeus and Lady Anne never met and had no intention of doing so. Linnaeus wrote to Lady Anne in her capacity as a learned

woman, a *femina docta* or *femina virtuosa*. Parallels can be drawn with the correspondence between Sophia Elisabeth Brenner (1654–1730), the first modern Swedish woman author, and Otto Sperling the Younger (1634–1715), Professor of History and Jurisprudence at the University of Copenhagen. The main reason why Linnaeus wrote these kinds of letters was that he needed patrons and also wanted to encourage amateur botanists. Furthermore, Linnaeus considered women to have a special talent for botany and expected great things from them.

Författarens adress:

Docent Ann-Mari Jönsson, Projekt Linnékorrespondensen, Slottet, ing. H0, 752 37 Uppsala.
E-post: ann-mari.jonsson@evolmuseum.uu.se

DAVID DUNÉR

Don Pedro – saknad i paradiset

Den 22 februari 1756, i år exakt 250 år sedan, avled Linnélärjungen Pehr Löfving på en missionsstation i Venezuela. Han begravdes under ett apelsinträd – endast 27 år gammal. Som utsänd av Linné var han deltagare i en spansk gränsdragningsexpedition med särskild uppgift att undersöka den nya världens växt- och djurliv. Spåren från den tid då Löfving färdades genom Venezuela är sparsamma. Naturens växtkraft, den organiska nedbrytningen, civilisationens framfart utplånar och förställer.

Löfving snubblar

Pehr Löfving kom från Tolvfors bruk i Gästrikland, född den 20 januari 1729. Som fattig student anlände han till Uppsala 1743 med planer på prästbanan, men började snart intressera sig för medicin och blev elev till Carl von Linné. Mot bostad och fri kost i Linnés hem hjälpte han sonen Carl med läxorna: ”Han var aldrig klemmig ej eller bestod hans delice i mat och kläder; det var honom lika om han sof på den hårdaste bänk eller i den mjukaste säng; men at finna en liten ört eller mossa var den längsta väg honom icke för lång.” Linné, plågad av reumatiska smärtor, dikterade sin *Philosophia botanica* för Löfving: ”Ty som jag i denna bok sökt innefatta kärnan af hela botaniken och Herr Loeffling aldrig efterlät at fråga mig efter det han ej förstod, blef han til slut så fast i grundsatserna, at jag kunde trotsa alla villo-andar i Floras Rike, at ingen skulle göra honom til kättare.”¹ Löfving disputerade för Linné 1749 på avhandlingen *Gemmæ arborum*, och invaldes i Vetenskapsakademien 1751.

Världens rikedomar av oupptäckta växter och djur lockade honom från vintermörkrets och kylans Uppsala. Det var äventyrlusta, men det fanns även pragmatiska motiv. Resan kunde ge försörjning för en tid och vara en karriärväg. Han vill ut. ”Löfving gråter hwar dag för det han ej kommer ut”, skriver Linné i december 1750.² Den spanske kungen Fernando VI hade önskat, via den spanske ministern, att Linné skulle sända en av sina lärjungar till Spanien. Linnés val föll på Löfving. Själv hade Linné tidigare blivit erbjuden

att företa en resa till Sydamerika på holländsk bekostnad. Men han hade ingen större lust att utsätta sig för farorna, och tackade nej, ”under sken att han icke tålde de warma climater som uppfödd i de kalla”.³ I stället föredrog han att åka hem och gifta sig. Samtidigt som Löfving kom en annan Linnélärjunge att vistas i Sydamerika, närmare bestämt i Surinam. Det var studiekamraten Daniel Rolander, om vilken Löfving ansåg var en elak människa, men hade lämnat några sköna rön om väggmasken och dess knäppningar.

Linné gav Löfving noga instruktioner i 27 punkter om allt som skulle göras. Allt skulle antecknas, allt, allting! – ”och frågas orsaken till alt”, kom-menderar han som om det inte vore nog.⁴ De träffades aldrig mer. I sina anteckningar om den gudomliga vedergällningen, *Nemesis Divina*, ger Linné sin sista minnesbild av honom: ”Då Löfving skulle resa till Spanien, snavade han vid avskedet från mig; han kom ej åter.”⁵

Hos kloka klok, och narrar narr

I maj följande år avseglade han så äntligen från Stockholm. Anländer till Lissabon, och fortsätter till Madrid hösten 1751 i följe med en fransk matematiker som nyligen kommit tillbaka från en 15-årig vistelse i Sydamerika. Denne Louis Goudin måste ha eggat hans reslust med märkliga historier från kontinenten bortom havet. Under vistelsen i Madrid samlade han upp mot 1 400 plantor för sin planerade *Flora Matritense*, och skickade ett antal prover till Linné för klassifikation. En av dem fick av Linné namnet *Loefvinga hispanica*. Han skriver hem till mor och far, Barbro och Erik, och berättar om livet i Madrid, att han hade köpt nya kläder så att han nu var en ”fullkomlig Macho de Madrid”, vidare om dammodet för sin mor, och det katolska religionsutövandet för sin far.⁶ Fastetiden, skriver han i annat brev till en studiekamrat, är en speciell högtid ”då de piska röfven på sig och det ända till Bloden strömmar”.⁷ Han går på tjurfäktning, studerar agaven som påminde honom om kärrtallar i sumpiga mossar, medan en råtta äter på hans samlingar om natten.

Han finner sig väl i Madrid, även om ”denna orten är förbannadt dyr [...] K. mors hushållning skulle väl komma till måtta nu”.⁸ Folket och ”fruntimret” lär han känna, avslöjar han för vännen Pehr Bierchén – men så skyndar han att klargöra: ”NB intet fult som du menar, ty det är för farligt att hazardera”.⁹ Han anpassar sig, utger sig för att vara ”polymorphos, hos kloka klok, och narrar narr, och således har jag stött ingendera”.¹⁰

Spanjorerna i allmänhet, uppfattar han dock som högdragna, föraktfulla mot utlänningar, lata och horefolk. Men vartefter talar han allt bättre spanska, att ”Jag räknar mig nu som Spanior”.¹¹

I Madrid fördrev han två år i en ständig, otålig väntan på att fortsätta ut över haven. Av utrikespolitiska skäl hölls expeditionen hemlig. Målet för expeditionen, ledd av José de Iturriaga, var att dra upp en gräns mellan de spanska och portugisiska besittningarna, att förhindra holländskt intrång i Guayana, samt att tillskansa sig mer kunskap om regionens geografiska förhållanden. Man hoppades få värdefull information av politisk och ekonomisk natur, rapporter om missioner, tillgångar och kommunikationer vid Orinoco, rapporter om kakao, kinabark och kanel, om astronomi och naturhistoria. Detta kunde Löffling bidra med.

Löfflings uppgift var att införskaffa större kännedom om Sydamerikas naturtillgångar. Han skulle samla frön och växter för botaniska trädgården i Madrid, samt kuriositeter för det kungliga naturaliekabinettet, som skinn av fyrfota djur, fåglar, fiskar, groddjur och maskar i sprit, insekter på nålar, fjärilar mellan böcker, kranier, snäckor, koraller, musslor, örter, fågelbon med ägg, träprover och stenar. Till sin hjälp fick han en personlig uppsare, den 15-åriga Bernardo Alozete, två unga medicinare, Benito Paltor och Antonio Condal, samt två tecknare, Juan de Dios Castel och Bruno Salvador Carmona. Särskilt märkligt är hans deltagande i expeditionen, då han kom från ett land som hade undersökt möjligheterna av att anlägga en koloni i Orinocodeltat, Barima, just i det område som Iturriagas expedition ämnade hålla holländarna borta ifrån. Och enligt rykten skulle El Dorado, den gyllene staden, ligga någonstans i detta område.

Upplysningar om den hemliga färdvägen hade av censuren strukits över i Löfflings brev. Resan planerades dock att gå från Cumaná i nuvarande nordöstra Venezuela, sedan fortsätta uppför Orinoco, vidare genom kontinentens inland till Bogotá, Quito, Lima och vidare ända ner till Buenos Aires. Rykten cirkulerade om en vattenväg mellan Orinoco och Amazonfloden. Denna bifurkation, som även Humboldt sökte efter, förbinder Orinoco, via floden Casiquiare och Río Negro, med Amazonfloden. Via denna, tänkte sig Löffling, skulle han kunna över stora sjöar nå Río de la Plata i söder, ”och vi, som då lefva, återigen ställa resan till Portugal eller Spanien. Gud styre allas vägar och vare vårt beskydd.”¹²

På dagen två år efter det han hade anlänt till Madrid, lämnar han staden för gott den 20 oktober 1753 och beger sig ner till Cadiz, den spanska flottans hamn på atlantkusten, för att där ansluta sig till expeditionen. På vägen

Venezolanska fåglar avbildade av Löfflings tecknare: oljefågeln, "guacharo" (*Steatornis caripensis* Humboldt), tecknad av Bruno Salvador Carmona, hoazin (*Opisthocomus hoazin* Müller), tecknad av Juan de Dios Castel, samt rosa skedstork (*Ajaia ajaja* L.). Archivo del Real Jardín Botánico, Madrid, Div. II, lám. 170, 168 & 196.

ser han en partiell solförmörkelse som gav upphov till märkliga optiska fenomen i mörkret. ”När jag sträckte upp fingrarna i jämhöjd med mitt ansikte, såg jag små månar mellan fingertopparna. Näsan hade också sin måne, och samma sak hände med alla kvistarna på ett träd”.¹³

I Linnés avskedsbrev till Löfving innan den förestående resan står det hur han och hela naturen gläds inför dennes resa till det härliga Amerika: ”Min k. Loeffling tänk på mig då i kommer i Edert Rike. Sänd mig från Edert Paradis en liten quist af någon rar ört, at jag må få taga del i Eder fågnad, i hafven varit nog mig bland alla mest tacksam, tröttas intet att framledes älska mig...”¹⁴ Vid daggryningen, den 15 februari 1754, antecknade Löfving, ”lyfte vi ankar och seglade i Guds namn”.¹⁵ Under resan beskriver han fiskar och bläckfiskar, ser tonfiskar i hundratal simma ikapp med skeppet om kvällen, och eldpilar (mareld) som arbetade sig fram i vattnet. Han samtalade med sina medpassagerare, medan de passerar Kanarieöarna, Tobago, Granada och Isla Margarita.

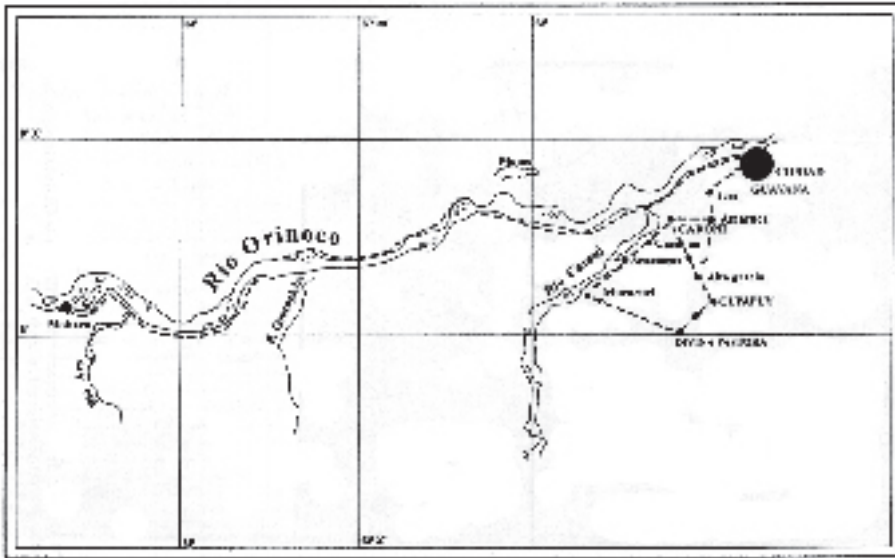
Ett jordiskt paradiset

Den 11 april 1754, efter 55 dagars seglats, anlände skeppet till Cumaná, huvudstaden i Nya Andalusien. ”Nu kom Herr Loeffling”, skriver Linné, ”liksom uti ett nytt Element och et Jordiskt Paradis, där Landet liknade de raraste Botaniska Orangerier och öfverflödande af Växter, som ingen Botanikus före honom någonsin sedt eller samlat.”¹⁶ Den osedda växtvärldens överflöd lockar honom ut i ständiga herbationer, i Ipure, Macarapan, Cumanacoitia. Arbetet med en *Flora Cumanensis* påbörjas snart. Han beskriver växter, fåglar, reptiler och fiskarna i havet. Cumaná vid Karibiska sjön är i dag svårt drabbad av jordbävningar. Men ännu står fortet Castillo de San Antonio de la Eminencia ovanför staden, som Löfving en gång kan ha sett det. På halvön Araya en bit från staden ligger ruinerna efter fortet Castillo de Santiago, den äldsta och största befästningen från kolonialtiden. Den 18 april 1754 skriver Löfving till Linné om havsvatt-nets lysande som han fick tillfälle att studera vid skansen Araya. Klockan åtta om aftonen stötte skeppet på grund. Det var mörkt. ”Hela dagen hade varit lugnt; men då begynte blåsa något, och i det vatnet af vädret upprördes, syntes öfver alt Hafvet fullt med stora klarskinande ljus, så at vatnet aldeles öfver alt liknade en med stora stjernor glindrande Himmel.”¹⁷ Orsaken till havets lysande är havsdjur, tror Löfving.

Från Cumaná beger sig Löffling västerut i augusti 1754 till Nueva Barcelona och franciskanmissionen i Píritu. Kyrkan i Píritu, Iglesia de Nuestra Señora de la Concepción, är en av de bäst bevarade kyrkorna från kolonialtiden i Venezuela. Dess förgyllda altaruppsatser från 1745 bör Löffling ha kastat en blick på. Men han kunde inte uträtta så mycket här då varannandagsfrossan, det vill säga malarian, hade plågat honom hela vägen. Orsaken till detta, antog han, var att han hade råkat väta sig i ett träsk. Malarian var ingen okänd sjukdom för honom. I Sverige var den vid den här tiden vanligt förekommande, och dess mest kända botemedel var kinabarken (*Cinchona officinalis*) som just gick att finna i Sydamerikas skogar. Till sina föräldrar skriver han och berättar om sin frossa och om den ledsamma dieten. ”Jag har ej annat ätit än höns och ägg nu 3 månaders tid: för öfvrigt jag har intet att klaga öfver att mig felas något mer än att jag är så långtvägad från K. fäderneslandet. Det Herren gifve att jag ännu finge oskadd se.”¹⁸

Tillsammans med indianer utforskar han växtvärlden i omgivningarna. I räkenskaperna har han antecknat: ”Till en indian som sökte Tacamahuacaträdet åt mig”, 1 real. ”Till 5 indianer som följde med till skogen med Tucuyo-kanelträdet för att fälla träd”, 10 reales. ”Till en annan som samlade Drakblod /Sangre del Drago/ från trädet med detta”, 1 real.¹⁹ Från Cumaná skriver han i oktober till sina gamla föräldrar och förklarar hur indianerna bereder maniok, ”den de raspa såsom Pepparrot i Sverige, lägga henne i en lång tarmlik strut”. Det ser man inte längre, mer än på några undanträngda, spridda ställen. År 2006 lever få eller inga indianer kvar vid de platser Löffling besökte. Löfflings resa var inte bara ett möte med en exotisk natur, utan också ett möte med främmande kulturer och folkslag. Han anställer indianer som vägvisare och bevittnar indianguftermål. Indianerna var ”lagliga landets barn”. De vita däremot: ”Om lathundar gifves i något land, så har detta framföralla företrädet. Jorden vore den skönaste om den blefve brukad, men tyvärr, arbete här är största uptänkta skymf för en hvit, antingen Spanior el. född i landet.”²⁰ Löffling kom på nytt till Barcelona i januari 1755, för att besöka missionerna El Pilar och San Bernardino. Den 5 april fick han så order från Iturriaga att bege sig till Guayana. Han tog landvägen, vadade över floder, färdades i pirog nerför Río Pao till Moitaco vid Orinoco, och därifrån vidare nedströms.

Tidigt på morgonen den 29 april anlände Löffling till Santo Tomé de Guayana. Över Orinoco blickar här befästningarna Castillos de Guayana som bevakningsposter mot sjörövare. När Löffling kom hit var Castillo de San Diego de Alcalá alldeles nyuppfört (1747), och nedanför finns det

Löflings färdväg längs Orinoco-floden. Ur Daniel de Barandiarán, "Testamentaria de Pehr Loeffling" (1997).

äldre fortet Castillo de San Francisco (1670). I Guayana kom han främst att uppehålla sig i området mellan floderna Caroní och Orinoco. Från maj och framåt besöker han och hans medhjälpare missionerna Suay, Caroní, Muru-curí, Aguacague, Alta gracia och Cupapuy, studerar fiskarna i Orinoco och växterna i trädgårdarna och skogarna. Några av anteckningarna har så detaljerade lokalangivelser för olika växtplatser att man kan tro de vara skrivna med omsorg för en efterföljande resenär. Om "Dulcamara" skriver han: "I Altagracia finns den bakom prästens hus om man följer muren, som går från inhägnaden nedåt, tills man träffar på träden, som växa nära muren tillsammans med några små Onoto- eller Cátusoträd. Bland dessa finns ett större med taggar, som växer mot muren, bland vars grenar jag sett denna Bejuto de Solano eller Dulcamara inslingrad...".²¹ Men jag hittade den inte.

Han lider av ryggvärk i nedre delen av ryggen, fick "Durchlopp", det vill säga diarré. Motgångarna kommer slag i slag. Förlorade "6 par vita underbyxor. Har inte kvar ett enda...".²² Han får svårt att föra pennan av sjukdomen, och han plågas av de mest infernaliska insekter. På ett pappersark antecknar han namnen på de tio insekter som besvärade mest – "Las plagas de América", Amerikas plågoris. Särskilt sandloppan (*Tunga penetrans*) gör

honom vansinnig. ”Vi äro lyckliga uti Europa som ej känna mer än en loppa”, skriver han. ”Men här, förutom den Europeiska gör här samma tjänst, har man äfven en annan, som mera plågar än alla loppor, neml. hon är ej endast superficiel, utan kryper in i skinnet, och lägger ägg och gör larv där såsom Lapparnes curbma uti Rhenen.”²³

Under ett apelsinträd

Resan började närma sig sitt slut. Vid missionen Murucuri slog malarian till på nytt och hans tillstånd försämrades hastigt. Han transporterades till missionsstationen San Antonio de Caroní, där han togs om hand av kapucinmunkarna. Men de kunde inget göra mer än att rädda hans själ. Sju timmar innan han dog övergick han till den katolska tron. Don Pedro fick så ligga ”intill kyrkan vid foten av ett apelsinträd iförd sina egna kläder i stället för svepning och utan att man glömde den peruk han använt på sina resor.”²⁴ När han gick bort hade redan en femtedel av expeditionens medlemmar dukat under.

Hans kvarlåtenskap gick på auktion och skingrades. Men de vetenskapliga anteckningarna förvaras nu i Archivo del Real Jardín Botánico, botaniska trädgårdens bibliotek i Madrid. Men ett dokument finns kvar i Venezuela, hans bouppteckning, i Archivo Central del Ministerio de Relaciones Exteriores de Venezuela i Caracas.²⁵ Bland annat hade han släpat med sig ända till Guayana, Linnés *Flora Lapponica* (1737) och Ovidius samlade verk. ”Salig Löfving bör intet vråkas bort som en död hund”, skriver Linné till Pehr Wilhelm Wargentin i Vetenskapsakademien, ”han har förtjänt något minne och en ärestod.”²⁶ Den hugger Linné själv. 1758 ger han ut Löflings *Iter Hispanicum*, som han skrapat ihop av det han kunde komma över för att ”rädda hans namn ifrån den glupska tiden.” Löfving framstår som martyr för vetenskapen, som Linné uttrycker det likt ett epitaf över honom i *Iter Hispanicum*: ”Med et ord, då den tärande tiden brände Loefflings Lik, utkraf-sade jag desse skärfvor, och gömde dem i denna pappers ask, med utanskrift: Loeffling upoffrade sig för *Flora och dess Älskare*; De sakna Honom.”²⁷

Hans grav är okänd. Men ruinerna efter missionsstationen står kvar vid Río Caroní, nära staden Ciudad Guayana i det inre av Venezuela. Kyrko-ruinen efter missionen, som efter Löflings tid kom att heta Misión de la Purísima Concepción del Caroní, har legat förfallen sedan de bolivarianska revolutionsåren på 1810-talet. Den står nu delvis restaurerad som ett nationellt minnesmärke från kolonialtiden. Där bodde ett par hundra Pariagotos-

Missionsstationen San Antonio de Caroní, sedermera kallad Misión de la Purísima Concepción del Caroní, där Löfpling begravdes under ett apelsinträd den 22 februari 1756. Foto: David Dunér, 2006.

*Elev vid Colegio Loeffling, Puerto Ordaz, förklarar sin egen framställda naturmedicin.
Foto: David Dunér, 2006.*

indianer, även kallade Guayanos. Nedanför flyter Caronís svarta vatten, som nu går högre upp på grund av stora fördämningar, och rinner ut i Orinocos vita vatten och där bildar en randig, tvåfärgad flod. Hettan är tryckande. Insekter brusar öronbedövande från skogen.

Mitt över Caroní-floden ser man den under de senaste årtiondena framväxande staden Puerto Ordaz, en del av Ciudad Guayana. Där är Löfpling inte okänd, eller som han heter på spanska: Pedro Loeffling. När jag 250 år senare uppsöker de platser Löfpling en gång besökte, tar taxin mig genom staden i en rostig Chevrolet från 70-talet på den breda Avenida Loeffling, förbi bostadskomplexet Plaza Loeffling, och vidare till den zoologiska trädgården Parque Loeffling med uttråkade jaguarer i bur och nachosätande ligor av kapucinapor. En minnessten står uppställd i parken, rest vid 250-årsjubileet av Löflings födelse, den 31 januari 1799. Men vådrträdet som då planterades, *Guayacum officinale* L., har vissnat, för övrigt ett träd varifrån guajak framställs, ett i farmakologins historia välkänt medel mot syfilis.

Löfpling har blivit omnämnd som Linnés mest älskade lärjunge. Sedan ett tiotal år har Löfpling sina egna lärjungar i Puerto Ordaz. Det finns nämligen en grundskola uppkallad efter honom, Colegio Loeffling, med ett par hundra elever från första klass till gymnasium. Skolan syftar särskilt till att förbereda barnen för studier i naturvetenskap och miljövard. Ett fiktivt porträtt av

Löfpling där han sitter med en blomma i handen framför ett vattenfall, möter en när man kommer till skolan. Varje barn vet vem "Låffling" var – sin lärare Linnés bäste elev och utforskaren av vår flora – ett föredöme för alla skolelever. I skolsången är han ingångsporten till en fortrollande och segerrik utbildning. Varje år arrangerar skolan en Löfpling-vecka då de hågkommer honom, har frågesport om hans liv och verk och i hans anda koncentrerar sina studier på naturvetenskap. När jag besökte skolan visade några femteklassare stolt upp sina specialarbeten. Var och en hade som uppdrag att odla en medicinalväxt och framställa en naturmedicin. Löfpling själv påbörjade under sin vistelse i Venezuela ett arbete om medicinalväxter.

På morgonen, på 250-årsdagen, åkte ett hundratal skolbarn ut till missionsstationen. Rektorn hälsade välkommen och underströk Löfpling som en god förebild för barnen, och Löfpling-kören sjöng den venezolanska nationalsången. Ytterligare tal hölls, bland annat av skolans rektor, Elizabeth de Arrivillaga, om förhoppningarna att kunna delta i firandet av Carlos Linneo i Sverige 2007, samt av initiativtagaren till minnesstunden, svenskan Solveig Nordin Zamano. Skolbarnen framförde även en dramatiserad intervju med Löfpling. Efter en tyst minut planterade skolbarnen apelsinkärnor i krukor vilka ska utplanteras nästkommande år. Något apelsinträd växer inte längre vid missionen. I stället adopterade barnen ett annat träd, ett körsbärsträd, "Cerezo", även kallat "Semeruco", (*Malpighia glabra* L.), med små mogna röda frukter där de lade ner sina blommor. Löfpling-minnet blev en nyhet i lokalpressen, liksom i radio och tv.²⁸

Samma dag uppmärksammades också Löfplings bortgång i huvudstaden Caracas. I Jardín Botánico anordnades en minnesstund för Löfpling, för att hedra den förste botanikern som utforskade den venezolanska floran. Den botaniska trädgårdens president höll öppningstalet, följt av flera tal, bland annat av Sven Nehlin, president för palmsällskapet Avepalmas, den som tagit initiativ till minnesstunden. En kommande biografi över Löfpling av Carmen Elena Núñez de Stein presenterades, liksom boken *La Comisión Naturalista de Löfpling en la Expedición de Límites al Orinoco* (1998). Det visades även en film om Löfpling, producerad av det statliga oljebolaget PDVSA. Därtill invigdes en utställning av en samling medicinalväxter med anknytning till Löfpling och Linné. Slutligen avtäcktes en sten i svensk diabas till minne av Löfpling i den botaniska trädgårdens etnobotaniska del, följt av en tyst minut och plantering av en palm och ett träd.

De taktila sinnesförmågorna är vid ett besök de samma som sved i Löfplings hud – den obarmhärtiga solen, hettan, den fuktiga, kvava luften,

Indianernas körsbär, "Cerezas de Indias" (*Malpighia glabra* L.). Archivo del Real Jardín Botánico, Madrid, Div. II, lám. 30. Omnämnad i "Plante Americane", nr 105, i Iter Hispanicum (1758).

de blodtörstiga småkrypen. Den tyske upptäcktsresanden Alexander von Humboldt kände av det när han vistades i samma trakter år 1800. I den förlamande febern kom han att tänka på Löfling som gav onda aningar om utgången. Han hade dött som ett ”offer för sitt nit för naturvetenskapens framsteg.”²⁹ På plats kan man ana den febriga ångest Löfling kämpade sig igenom de sista timmarna – febersmärtorna i den klaustrofobiska hettan, törsten, värken i lederna, yrseln, den vansinniga klådan av sandloppor, den avtöcknade hjärnan som inte förmådde hålla några tankar, handen som vägrade skriva en enda rad. Sängkläderna var våta av svett. Doften av rökelse. Sorlet av kapucinmunkarnas böner. In i rummet trängde dånet av insekter, och ljuden från det stilla livet i indianbyn ner mot floden. Han var långt, långt borta, fjärran från hemlandet, mor och far, sina gamla vänner och sin stränge lärare.

Noter

¹ Carl von Linné, i Pehr Löfling, *Iter Hispanicum, eller resa til spanska länderna uti Europa och America, förrättad ifrån år 1751 til år 1756, med beskrifningar och rön öfver de märkvärdigaste växter*, utg. Carl von Linné, (Stockholm, 1758), [ii] f.

² Linné till Fredrik Hasselquist, Uppsala 17/12 1750. Carl von Linné, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* I:7, utg. Th. M. Fries & J. M. Hulth, (Uppsala, 1917), 35.

³ Carl von Linné, *Egenhändiga anteckningar af Carl Linnaeus om sig sjelf*, utg. Adam Afzelius, (Uppsala, 1823), 27.

⁴ Archivo del Real Jardín Botánico, Madrid, Doc. II, 1, 3, 5; Francisco Pelayo, ”La comisión científica de Pehr Löfling”, i María Teresa Tellería m.fl., *La Comisión Naturalista de Löfling en la Expedición de Límites al Orinoco* (Madrid, 1998), 46 f.; Sverker Sörlin & Otto Fagerstedt, *Linné och hans apostlar* (Stockholm, 2004), 97.

⁵ Carl von Linné, *Nemesis Divina*, utg. Elis Malmeström & Telemak Fredbärj, (Stockholm, 1968), 92.

⁶ Löfling till sina föräldrar, Madrid 17 el. 24/7 1752. Stig Rydén, *Pehr Löfling. En linnélärjunge i Spanien och Venezuela 1751–1756* (Stockholm, 1965), 45.

⁷ Löfling till Isaac Biberg, Madrid 17/9 1753. Rydén 1965, 53.

⁸ Löfling till sin mor, Madrid odat. Rydén 1965, 82 f.

⁹ Löfling till Pehr Bierchén, Madrid 20/9 el. 2/10 1752. Rydén 1965, 126.

¹⁰ Löfling till Pehr Bierchén, Madrid 28/12 1752 el. 8/1 1753. Rydén 1965, 105.

¹¹ Löfling till Pehr Bierchén, Madrid 4 el. 15/5 1752. Rydén 1965, 167.

¹² Löfling till sina föräldrar, Cumaná 29/10 1754. Rydén 1965, 179.

¹³ Pehr Löfling, ”Anteckningar och anmärkningar under resa från Madrid till Cadiz den 20 oktober 1753 av Pehr Löfling, botanist”, övers. Augustin Jesus Barreiro, *SLÁ* 1925, 34.

¹⁴ Linné till Löfling, Rydén 1965, 237.

¹⁵ Löfling 1925, 41.

¹⁶ Linné, i Löfling 1758, [xi].

¹⁷ Löfling till Linné, Cumaná 18/4 1754. Löfling 1758, 105.

¹⁸ Löfling till sina föräldrar, Cumaná 29/10 1754. Rydén 1965, 178.

¹⁹ Rydén 1965, 172.

²⁰ Rydén 1965, 179 f.

²¹ Rydén 1965, 214.

²² Rydén 1965, 196.

²³ Archivo del Real Jardín Botánico, Madrid, Doc. II, 4, 3, 8; Doc. II, 4, 4, 2; Rydén 1965, 194 f; se även "Catálogo de los documentos del fondo Pehr Löfving del Archivo del Real Jardín Botánico", i *La Comisión Naturalista de Löfving en la Expedición de Límites al Orinoco*, 102; jfr Carl von Linné, *Flora Lapponica* [...] (Amsterdam, 1737), 359–363; idem., "Om renarnas brömskolor i Lapland", KVAH 1739, 121–132.

²⁴ Antonio José Cavanilles not i den spanska övers. av *Iter Hispanicum*, utg. av Ignacio Asso, i *Anales de Ciencias naturales* IX (Madrid, 1801), 291 f.; Rydén 1965, 205.

²⁵ Daniel de Barandiarán, "Testamentaria de

Pehr Loeffling", separata de la revista *Paramillo* 16/1997.

²⁶ Linné till Pehr Wilhelm Wargentin, Uppsala 21/10 1757. Linné, *Bref och skrifter* I:2, 210.

²⁷ Linné, i Löfving 1758, [xiii] f.

²⁸ Aileen Nieto Ramírez, "Tras los pasos del primer explorador naturalista de Guayana", *Correo del Caroní*, 3/2 2006; Ángel Pirela González, "Rinden tributo a Pedro Loeffling", *Correo del Caroní*, 22/2 2006; Aileen Nieto Ramírez, "Pedro Loeffling aún vive en los corazones de los niños", *Correo del Caroní*, 23/2 2006; María Gabriela Aveledo, "Suecos investigan legado de Loeffling", *Correo del Caroní*, 5/3 2006.

²⁹ Alexander von Humboldt, *Resa till Sydamerika*, sv. övers. Birgitta Dalgren, (Lund, 1998), 293.

Summary:

Don Pedro—missing in paradise

By David Dunér

February 22, 1756, exactly 250 years ago, died one of Linnaeus' apostles, the Swede Pehr Löfving, at the missions of San Antonio de Caroní, Venezuela. He was buried under an orange tree, just 27 years old. Sent by Linnaeus to participate in a Spanish border expedition, led by José de Iturriaga, he had the task to explore the flora and fauna of the New World. After spending more than two years in Spain, he finally arrived to Cumaná, the capital of New Andalusia, in April 11, 1754. He collected plants and animals, saw the sea near the fort of Araya gleaming like a starry heaven. Later on he travelled to Barcelona and the Franciscan missions of Píritu further to the west. In April 1755 he went south to Moitaco on the Orinoco River, and from there downstream to the tributary Río Caroní. Here in Guayana he spent his last months, exploring the plants and animals of the area, meeting Indians and missionaries, while he suffered from malaria. Today, there are still places to be seen from the time of Löfving, among others the ruins of Misión de la Purísima Concepción del Caroní, close to Ciudad Guayana. Löfving is not forgotten. In Puerto Ordaz there is a school named after him, Colegio Loeffling. And monuments have been raised to his honour. On the day of his death a memorial stone was unveiled in 2006, in the botanical garden in Caracas.

Författarens adress:

FD David Dunér, Institutionen för kulturvetenskaper, Biskopsgatan 7, 223 62 Lund. E-post: David.Duner@kult.lu.se

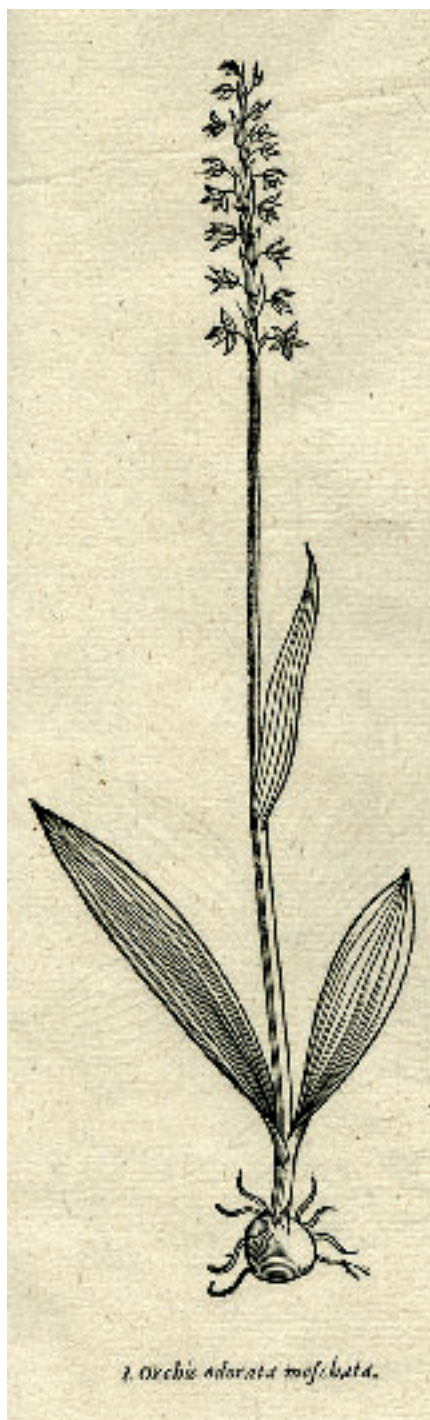
PER STOBÆUS

Vad betyder Linnés orkidénamn Herminium?

Bond-*Botaniquen* är intet altid til at förakta, och hafwa Böndren, åtminstone här på Landet, sina egne namn mäst på alla Örter. Jag tog en beskedelig Bonde med mig ut på Ängen, som där kiände långt flere Örter än jag någonsin förmodat, och hans namn på dem hade merendels sina artige Originer. Här kallades: *Monorchis*, Desmans-Blomma, af Rotens form och Blommans lucht...¹

Carl Linnæus ger detta vitsord åt de gotländska böndernas botaniska kunskaper i sin skildring av den resa han företog till Gotland år 1741. Citatet ovan följs av en lista med allmogenamn som killingeblomma (blåsippa), fageblomma (vitsippa), gökblomma (gullviva), psalmbär (blåhallon), tarald (smällglim), pestilensblomma (rölleka), pukvete och hirkenpirk (johannesört, *Hypericum*). Desmansblomma var gotlänningarnas namn på en liten orkidé. Varianten desmansknopp upptecknades också av Linné på Gotland. Ett annat namn på samma växt, honungsblomma, var enligt Linné gemensamt för Gotland och Roslagen.² Honungsblomster – den form som är vedertagen i moderna svenska floror – introducerades genom 1903 års upplaga av Krok & Almquists flora.³ Honungsblomstret förekommer här och var i södra Skandinavien och det kan fortfarande ses på många ställen längs Gotlands kuster, särskilt på tuviga kalkfuktängar, men blomman är liten och svår att upptäcka.⁴

Vad betyder desmansblomma? Desman är ett gammalt ord för mysk, ett doftämne som framställs ur bland annat körtlar från de ostasiatiska myskhjordarna. Simon Paulli anför i sin *Flora Danica* (1647–1648) Dessmer-Gøgss-Urt och Sygss-Knap som danska namn på orkidén. Som latinsk beteckning använder han *Orchis odorata moschata*, vilket betyder den myskdoftande orkidén. Enligt Erik Viborgs växtnamnsförteckning från 1793 är Desmergras och Desmerknap norska benämningar på samma art.⁵ I Danmark var Desmerknap och Desmerknap också namn på örten *Adoxa moschatellina*.⁶ Gotland utgjorde ju fram till 1645 en del av det danska riket och säkert har ett och annat danskt växtnamn spritts till ön genom prästers

Till vänster: "En-knöpa Ståndört" ur Olof Rudbeck d.ä. & d.y., *Campi Elysii* (Upsala, 1701), 207. Foto: LUB. Ovan: Honungsblomster, *Hermidium monorchis*, Gothems socken, Gotland. Foto: Per Stobaeus.

förmedling. Gøgsurt eller gøgeurt, som betyder gökört, är det danska ordet för orkidé. Ordet syg, søg eller søk (på svenska sigg) betecknar en galt som bara har en synlig testikel.⁷ Benämningen sygsknap syftar på att honungsblomstret har en ensam rotknöl. På andra orkidéer brukar en ny rotknöl varje år växa ut intill den gamla, men honungsblomstret kännetecknas av att den nya knölen i stället kommer i änden av en utlöpare, vilket sker efter blomningen.⁸ Orkidéernas tvillingrötter har ju liknats vid testiklar (det grekiska ordet *órchis* betyder testikel) och i enlighet med signaturläran har de ända sedan antiken använts som afrodisiakum. Att honungsblomstret har bara en knöl hindrade inte att man i äldre tid förstod att växten tillhörde orkidéerna. Orden desmansknopp, desmansknapp och desmanskula betydde i gammalt svenskt och danskt språkbruk också en liten luktdosa, som man förvarade mysk i, eller en parfymkula av mysk och andra vällyktande ämnen.⁹ Att dessa ord blivit namn på en orkidé beror förmodligen på att knapp och knopp även kan betyda testikel.

Den förste svenske botanisten som beskrev honungsblomstret var Johannes Franck (i *Speculum botanicum* 1659). Han kallade växten *Orchis unico bulbo*, *Satyrium parvum*, *Monorchis* och på svenska Sygzört (säkert en försvenskning av det danska namnet) eller Ståndört medh een Knapp.¹⁰ De namn som användes i de nordiska botaniska verken var påverkade av den internationellt kända litteraturen. Den schweiziske naturforskaren Conrad Gesner föreslog 1561 i sin bok *Horti Germaniae* att honungsblomstret skulle kallas *Monorchis*, eftersom plantan har en enda knöl.¹¹ Den schweiziske botanisten Gerard Bauhin använde detta namn i sin *Pinax theatri botanici* 1623 – en flora som varit förebild för många.¹² Bauhin införde här också den alternativa benämningen *Orchis odorata moschata*. Namnet är förmodligen inspirerat av den franske botanisten Carolus Clusius, som i ett par av sina verk skriver att denna orkidé avger en doft av mysk. Clusius hade studerat arten i Österrike.¹³ Kanske är det ytterst Clusius karakteristik av blommans doft som – via Bauhin och danskan? – har givit upphov till de gotländska namnen desmansknopp och desmansblomma. Märkligt nog är karakteristiken knappast träffande. Honungsblomster är egentligen ett mer passande namn.

Linné fann namnet *Monorchis* olämpligt, eftersom det lätt kan förväxlas med *Orchis*, och skapade därför en ny vetenskaplig beteckning för honungsblomstret: *Herminium*.¹⁴ I modern litteratur om växtnamn brukar detta ord härledas ur grekiskans *hermís* eller *hermín*, som betyder sängstolpe.¹⁵ Om antagandet stämmer kan *Herminium* betraktas som en språklig parallell till *Delphinium*, den latiniserade formen av grekiskans *delfiníon*. Detta antika

namn på riddarsporre är bildat av *delfis/delfin* (delfin). Men det späda honungsblomstret har knappast likhet med en sängstolpe, varför härledningen förefaller mig långsökt.

Finns det någon alternativ förklaring? En idé är att Linné har tänkt på det antika personnamnet Herminius. Så heter en jättelik trojansk krigare, som uppträder i Vergilius *Aeneiden* IX:642. Det var också namnet på en romersk familj, som nämns i Livius *Ab urbe condita* II:10 och III:65. Men man finner knappast någon anknytning mellan dessa antika gestalter och honungsblomstret. En annan möjlighet är att *Herminium* är uppkommet ur *herminus*, som är en av flera latinska benämningar på hermelin.¹⁶ Adjektivet *herminius* förekom under medeltiden till exempel i sammansättningen *herminiae pelles*, ”hermelinskin”. Enligt en ordbok av den nederländske filologen Gerardus Joannis Vossius (1577–1649) betyder *herminium* hermelinmantel.¹⁷ Beträffande hermelinen finns en intressant uppgift i Olof Rudbeck d.y:s dagbok från en resa till Lappland 1695. Han skriver följande om detta djur, som han också kallar lekatt:

Och är det sant, som Olaus Magnus om desse skrifwer, att de sin lektid lukta träffelig starkt och illa. Det jag sielf och fick förnimma, i det en i Torne elf kom simmandes till vår håp¹⁸, och när han blef uptagen luktade den så starkt, att man hafwer måst rymma boten, der man icke stängt honom afsides. Men der hos är det och aktandes att han des emillan luktar öfvermåttan wäl, särdeles skinnnet, när det af honom flått är, ja aldeles såsom en dessmanskatta, dock intet så starkt utan swagare.¹⁹

Desmanskatt är en äldre benämning på civett, ett afrikanskt djur ur vars doftkörtlar man framställer den starkt mysklukande sibetoljan. Att hermelinen kan utsöndra en liknande doft skulle ju kunna vara förklaringen till namnet *Herminium*, som Linné alltså lät ersätta det äldre *Orchis odorata moschata*, ”den myskdoftande orkidén”. Vad som gör denna teori mindre trolig är att Linné själv inte kallade hermelinen för *herminus* utan *Mustela erminea*.²⁰

Ger Linné någon ledtråd till hur namnet skall tolkas? *Herminium* uppträder liksom *Cypripedium* – det vetenskapliga namnet på guckusko – första gången i några skrifter som han utgav 1737 i Holland, bland annat *Flora Lapponica*, där han skriver att han har skapat ordet *Cypripedium* med tanke på guckuskons kraft.²¹ Förmodligen syftar Linné på orkidéernas kärleksbefrämjande egenskaper, eftersom Kypris är ett namn på fruktbarhetsgudinnan Afrodite. Kanske är *Herminium* avsett som en parallell till *Cypripedium*, och ordet är i så fall bildat av gudanamnet Hermes. Även Hermes var i antiken en fruktbarhetsgud.²² Antagligen ville Linné också

skapa enhetlighet inom orkidéfamiljen genom att ge alla släktnamnen grekisk prägel. De övriga är *Orchis*, *Serapias*, *Ophrys*, *Satyrium* och *Neottia*.

I skriften *Critica botanica* från 1737 framlade Linné principer som han ansåg borde råda inom den botaniska nomenklaturen. Två- eller flerledade namn som *Palma Christi* ("Kristi hand"), *Calceolous Mariae* ("Jungfru Marie sko"), *Nidus avis* ("fågelbo"), *Stramen Sanctae Mariae* ("Jungfru Marie sänghalm") och *Fuga daemonum* ("demonernas flykt") borde enligt honom bytas ut mot *Orchis*, *Cypripedium*, *Neottia*, *Galium* och *Hypericum*. Flera av dem fann han olämpliga också av andra skäl: "Vi vördar Skaparens allmakt och hans höga mysterier i växterna, men dessa religiösa namn tillåter vi inte", skriver Linné.²³ Däremot ansåg Linné att religiösa namn med antik prägel var godtagbara till skillnad från de växtnamn som innehåller kristna helgonnamn. I *Philosophia botanica* 1751 nämner Linné *Herminium* jämte bland annat *Asclepias*, *Mercurialis*, *Serapias*, *Dryas*, *Atropa* och *Napaea* som exempel på växter vilka är uppkallade efter gudomligheter.²⁴ Här bekräftar Linné alltså att *Herminium* är bildat av ett gudanamn. Han anger inte vilket, men Hermes är väl det enda tänkbara.

I antiken förknippades flera växter med Hermes. Homeros berättar att guden gav Odysseus örten *moly*, som skulle skydda denne mot Kirkes förtrollning.²⁵ Bingeln, som på latin heter *mercurialis* (på grekiska *Hermouí póa* eller *Hermouí botáne*, "Hermes ört"), fick enligt Plinius d.ä. sitt namn efter Mercurius-Hermes, som ansågs ha upptäckt växten.²⁶ *Hermodáktylon*, "Hermes finger", var enligt Pseudo-Apuleius (300-talet e. Kr.) ett grekiskt namn på en fingerört med medicinsk användning.²⁷ Galenos (100-talet e. Kr.) nämner *hermodáktylon* som ett läkemedel för leder.²⁸ Läkaren Alexander Trallianus (500-talet e. Kr.) anför *hermodáktylon* som ett laxermedel.²⁹ Under medeltiden och senare har *hermodactylus* varit en benämning på tidlösa.³⁰ Hermes uppträdande såsom växtgud var alltså en antik tradition som Linné kunde anknyta till. Men om Linné har bildat *Herminium* av namnet Hermes så måste det betraktas som en märklig konstruktion. Hermes borde inte ge upphov till en sådan ändelse. Det grekiska adjektiv som i antiken avleddes från gudanamnet är *hermatos*, vilket latiniserats till *hermaeus*. Ordet förekommer i formen *Hermaeum* som namn på dels en plats i Rom helgad åt Hermes (Suetonius, *Claudius* X:1) och dels en ort i Boiotien (Livius, *Ab urbe condita* XXXV:50:9).

Heinrich Marzell (utgivare av *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* 1937–1979) föreslår att växtnamnet *Herminium* kan vara påverkat av den tyske humanisten Johannes Reuchlins (1455–1522) form av gudanamnet

Hermes.³¹ Reuchlin utgav *Vocabularius breviloquus*, som är ett lexikon över latinska, grekiska och bibliska termer.³² Under uppslagsordet *Hermes* skriver Reuchlin att detta gudanamn betyder tolk (*interpres*) och är besläktat med orden *hermenia* (grekiska: *hermeneía*) och *hermeneuma*: tolkning (*interpretatio*), och *hermeneuticus*: hermeneutisk, tolkningsmässig. För *Hermes* anger han tre alternativa genitivformer: *Herme* (det vill säga *Hermae*), *Hermis* och *Hermetis*. Ingen av dem är grekisk – den grekiska genitivformen är *Hermou* – men de är exempel på att grekiska ord har anpassats till latinska böjningsmönster, och de är kända också från några senantika texter.³³ Av genitiven *Hermetis* har man skapat adjektivet *hermeticus*, hermetisk. Det förefaller troligt att växtnamnet *Herminium* innehåller gudanamnet *Hermes*. Men har Linné bildat det i anslutning till Reuchlins genitivform *Hermis*? Jag tror att gatan har en enklare lösning, som jag vill presentera till sist.

I handskrifter som innehåller den grekiske läkaren och botanisten Dioskorides *Materia medica* (1:a århundradet e. Kr.) finns tillägg som härstammar från antiken men inte från Dioskorides själv. I dessa tillägg anges som alternativt namn på både martorn och aloe ett grekiskt ord, som i handskrifterna blivit förvanskat. Max Wellman har i sin textkritiska utgåva emenderat det till *hérma>ion*.³⁴ Ordet betyder Hermes växt (i samma tillägg till *Materia medica* identifieras för övrigt martornen med Odysseéns *móly*) och i andra sammanhang kan det betyda gåva från Hermes, skänk från ovan.³⁵ I en utgåva av *Materia medica* från 1598 återges namnet på martornen med *hértion*, men namnet på aloe med *hértionon*. Dessa ord har i utgivaren J. A. Saracenus latinska parallellöversättning latiniserats till *hermium* respektive *herminium*.³⁶ Växtnamnet *herminium* kan alltså påvisas i 1598 års utgåva av Dioskorides *Materia medica*, och jag skulle gissa att Linné har hämtat det där. Det är svårt att säga varför han lät ett namn på aloe bli beteckning på honungsblomster, men man finner ju många exempel på att ett antikt växt- eller djurnamn fått ny innebörd när det återanvänts efter antiken.

Slutligen skall nämnas att Linné själv övergav namnet *Herminium*. I *Species plantarum* 1753 och *Flora Svecica* 1755 förde han honungsblomstret till släktet *Ophrys* och kallade det *Ophrys Monorchis*.³⁷ *Herminium* har först i senare tid återupptagits som beteckning på växten.³⁸ Klassificeringen av orkidéerna genomgår ständiga förändringar, och en anmärkning från 1786 av Linnés lärjunge och efterträdare i Uppsala Carl Peter Thunberg äger ännu sin giltighet: ”Knapt någon familie ibland växterna lär vara svårare, at efter Systemer reducera til Class, Genus och Species, än de så kallade Orchides.”³⁹

Noter

¹ Carl von Linné, *Carl Linnæi Öländska och Gothländska Resa* (Stockholm & Upsala, 1745; faks., Malmö, 1957), 237. Jfr C.-O. von Sydows utgåva (Stockholm, 1975), 219, 368. Artige originer = intressanta härledningar.

² Carl von Linné, *Svensk flora, Flora Svecica* (Stockholm, 1986), 278; Linné 1957, reg.; Linné 1975, 326.

³ Jfr Th. O. B. N. Krok & S. Almquist, *Svensk flora för skolor I. Fanerogamer* (Stockholm, 1901 resp. 1903). I 8:e uppl. kallas *Herminium monorchis* Honungsblomma, men i 9:e uppl. har författarna följt Nathorsts revision av de svenska växtnamnen, och kallar arten i stället Honungsblomster. Jfr A. G. Nathorst, "Svenska växtnamn 3. Specialförteckning med tillhörande anmärkningar", *Arkiv för botanik* 2:1 (Stockholm, 1904), 70.

⁴ Rindi. *Tidskrift för gotländsk botanik* 2005:1, 56; Staffan Rosvall, *Blomtecknare. Växter från Gotland och Kreta* (Stockholm, 2002), 92–94.

⁵ Simon Paulli, *Flora Danica. Det er: Dansk Urtebog*, utg. J. Lange & V. Möller-Christensen (København, 1971–1972), I, 98; Erik Viborg, *Forsøg til systematiske danske Navne af indenlandske Planter* (Kjøbenhavn, 1793), 179.

⁶ Paulli, I, 122–124; Viborg, 80.

⁷ Johan Lange, *Ordbog over Danmarks plantnavne I* (København, 1959), 703.

⁸ Se ill. i *Vilda växter i Norden I*, utg. T. Lagerberg (Stockholm, 1937), 277.

⁹ Se *SAOB*. Jfr Jes. 3:18–23 i Karl XII:s bibel: "På then tiden skal Herren borttaga prydnngen af the kostelige skoor/ och hächter/ spänne: Kädior/ armspanne/ hufwor: Flitter/ bremm/ snöre: desmoknappar/ öröspan: Ringar/ ännspan: Högtideskläder/ kåpor/ hwiswar/ pungar: Speg-lar/ snöre tröjor/ bordor och sommarkläder."

¹⁰ Johannes Franck, *Speculum botanicum renovatum* (Upsaliæ, 1659; faks., Stockholm, 1973).

¹¹ Se ty. övers. i Diethelm Fretz, *Konrad Gessner als Gärtner* (Zürich, 1948), 292. Beträffande namnet *Monorchis*, se Per Stobaeus, "Satyrion och sömntorn. Orkidéerna och sömntornen i kulturhistorien", *SLÅ* 2002–2003, 73.

¹² Gaspard Bauhin, *Pinax theatri botanici* (Basi-

leæ, 1671), 84.

¹³ Carolus Clusius, *Rariorum aliquot Stirpium per Pannoniam, Austriam, & vicinas quasam Provincias obseruatarum Historia* (Antverpiæ, 1583), 239; Carolus Clusius, *Rariorum Plantarum Historia* (Antverpiæ, 1601), 269.

¹⁴ Carl von Linné, *Critica botanica* (Lugduni Batavorum, 1737), 32, 45, 118.

¹⁵ Heinrich Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen II* (Leipzig, 1972), 835; Jens Corneliuson, *Växternas namn. Vetenskapliga växt-namns etymologi. Språkligt ursprung och kulturell bakgrund* (Stockholm, 1997), 277. Ordet *hermin* förekommer i *Odysseen* 8:278, 23:198.

¹⁶ *Herminus* är en medeltida beteckning på hermelinen. *Lexicon latinitatis Nederlandicae Medii aevi III* (Leiden, 1986), 310. Olaus Magnus använder ordet *hermelinus*. Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Romae, 1555; faks., Copenhagen, 1972), XVIII:20 f.

¹⁷ Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* IV, 202; Gerardus Joannis Vossius, *De vitii sermonis et glossematis Latino-Barbaris, libri quatuor* (Francofurti, 1666), 231.

¹⁸ Håp är en forsbåt.

¹⁹ Olof Rudbeck d.y., *Iter Lapponicum. Skissboken från resan till Lappland 1695 II. Kommentardel* (Stockholm, 1987), 43. Även i Carl-Otto von Sydow, "Rudbeck d.y:s dagbok från Lapplandsresan 1695. Med inledning och anmärkningar. 2", *SLÅ* 1970–1971, 77.

²⁰ Linnés namn på hermelinen i *Systema naturae* 1758 är *Mustela erminea*, förmodligen hämtat från John Ray, som kallar den *Mustela candida sive Animal Ermineum* och på engelska Ermine. John Ray, *Synopsis Methodica Animalium Quadrupedum et Serpentine Generis* (Londini, 1693), 198.

²¹ Carl von Linné, *Flora Lapponica* (Amstelædami, 1737; faks., Stockholm, 1977), 247 f.

²² Jfr Pausanias, "Beskrivning av Grekland" VI:26, § 5; Plinius d.ä., *Naturalis historia* XXXVII:166.

²³ Veneramus omnipotentiam Creatoris, inque plantis summa ejus mysteria; nomina autem ista religiosa non admittimus. Linné 1737, 4 f., 61.

²⁴ Carl von Linné, *Philosophia botanica* (Stock-

holmiae, 1751), 158, 171.

²⁵ *Odysseen* X:304–306.

²⁶ Plinius, *Naturalis historia* XXV:38–41; Växten nämns också av Pseudo-Apuleius. Se *Corpus medicorum Latinorum* IV, ed. E. Howald & H. E. Sigerist (Lipsiae & Berolini, 1927), 150.

²⁷ *Corpus medicorum Latinorum* IV, 27. Jfr det liknande *digitus Veneris* ("Venus finger"), som hos Pseudo-Apuleius betecknar *Misopates orontium*, kalvnos. *Corpus medicorum Latinorum* IV, 156.

²⁸ *Claudii Galeni Opera omnia* XIV, ed. C. G. Kühn (Hildesheim, 1965), 760.

²⁹ Alexander von Trallus, *Original-Text und Übersetzung nebst einer einleitenden Abhandlung. Ein Beitrag zur Geschichte der Medizin* II, ed. Th. Puschmann (Amsterdam, 1963), 562 f.

³⁰ Heinrich Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* I (Leipzig, 1943), 1079–1109. Jfr Bauhin, 67. Namnet anspelar kanske på den outslagna tidlösans fingerlika form och färg. Lange, I, 385.

³¹ Heinrich Marzell, *Wörterbuch der deutschen Pflanzennamen* II (Leipzig, 1972), 835.

³² Johannes Reuchlin, *Vocabularius brevioquus* (Argentine, 1489; m.fl. utgåvor).

³³ Forcellini, *Lexicon totius latinitatis. Onomasticon* (Patavii, 1913–1925) I, 730. Reuchlin anger mot-

svarande genitivformer för följande grekiska namn: *Chremes*, *Chremetis*; *Diogenes*, *Diogenis*; *Diomedes*, *Diomedis*; *Eneades*, *Eneade*; *Zelotes*, *Zelotis*. För ordet *plastes*, skapare, har han genitiven *plastis*.

³⁴ *Pedanii Dioscuridis Anazarbei De materia medica libri quinque*, ed. M. Wellmann (Berolini, 1958) II, 27 f. (bok III:21 f.).

³⁵ Den sistnämnda innebörden har ordet i Sofokles, *Antigone* 397.

³⁶ *Pedacii Dioscoridis Anazarbei opera que extant omnia. Ex noua interpretatione Jani-Antonii Saraceni Lugdunae, Medici* (1598), 452 f. Tolkningen av handskrifterna har tydligen vållat problem. Marcellus Vergilius utgav Dioskorides *De medica materia* i Köln 1529. I den lat. övers. av bok III: 22 f. återger han de nämnda växtnamnen med *hermion* och *orminion*. Aloens namn har här blandats ihop med *horminum*, som är ett namn på en *Salvia*-art.

³⁷ Carl von Linné, *Species plantarum* II (Holmiae, 1753; faks., Berlin, 1907), 947; Linné 1986, 278.

³⁸ Se William Aiton, *Hortus Kewensis*, 2nd ed., V (London, 1813), 191 f.

³⁹ C. P. Thunberg, "Anmärkningar vid de Växter, som kallas ORCHIDES", *Kongl. Vetenskaps Aca- demiens nya Handlingar* VII (Stockholm, 1786), 254.

Summary:

What does Linnaeus' orchid name *Herminium* signify? By Per Stobaeus

In modern dictionaries of plant names the orchid name *Herminium* is derived from the Greek word *hermís*, *hermín*, "bedpost", but this derivation can be questioned. Linnaeus, who is the author of the name, probably borrowed it from a Latin translation of Dioscurides' *Materia medica* (1598), where *herminium* signifies aloe. In *Philosophia botanica* 1751 Linnaeus implies that *Herminium* contains the divine name *Hermes*. I guess that he associated Hermes with orchids because they have been used as an aphrodisiac (Hermes was among other things a fertility god).

Författarens adress:

FM Per Stobaeus, Historiska institutionen, Box 2074, 220 02 Lund. E-post: Per.Stobaeus@hist.lu.se

HANS TYBJERG

Guldfiskens tidlige historie i Norden

”Så skulle jag en gång få se dem, som jag all min dag önskat [...] sänd dem straxt”. Således skrev Linné fra Uppsala i september 1759 til en tidligere elev i Stockholm, der fra England havde medbragt nogle levende guldfisk som gave til Linné. Der var da gået 19 år siden Linné først fik to guldfisk, men de var konserverede i sprit og sendt fra København. Her havde den svenske minister, det vil sige ambassadør, Nils Palmstierna i begyndelsen af 1740 set nogle levende guldfisk hos gehejmeråd Christian Frederik Raben, der havde været dronningens overhofmester indtil 1737 og derefter amtmand. Han var naturvidenskabeligt interesseret og beskæftigede sig især med sommerfugle, som han lod klække og afbilde i deres forskellige stadier, men han samlede også på andre naturalier.¹

Palmstierna fandt guldfiskene så bemærkelsesværdige, at han rapporterede om dem i et brev til Anders von Höpken, sekretær for den nyligt stiftede Svenska Vetenskapsakademien, og det blev læst op på mødet den 30. januar.² Ifølge mødereferatet omhandlede brevet ”ett slags Chinesiske fiskar, som äro genomskinande och äga färg, en del röda med guld och en del svarta med sölfver, den de förlora och blifva hvita, så snart de i spiritu vini inläggas”. De tilstedeværende medlemmer – deriblandt Linné – besluttede, at sekretæren skulle skrive til Palmstierna og bede ham om at ”insända ritning på de lefvandes fiskarne med sina naturliga färgor, utan ock, om giörligit vore, til Academien försända tvänne stycken af dem uti spiritu vini förvarade”.³ Den 23. februar svarede Palmstierna, at han havde talt med Raben, som gerne ville efterkomme Vetenskapsakademiens ønske.⁴

Palmstiernas interesse for Akademien synes at være blevet værdsat, for på det følgende møde den 12. april blev han af Höpken foreslået som medlem for derefter at blive indvalgt den 26. april. På mødet den 14. maj fremvistes en spritlagt guldfisk, som Palmstierna havde sendt sammen med en beskrivelse på fransk, og Höpken lovede at oversætte den til svensk og give den til Linné til gennemsyn, idet han ikke var til stede. Kort efter kom Palmstierna til Stockholm og deltog i Akademiens møde den 7. juni, og han blev da på Linnés opfordring spurgt, om de af ham ”ingifne fiskar kunde annatomi-ceras”. Dette bejaede han, idet han formodede, at Raben, som han havde

fået fiskene af, ville kunne sende flere, og samtidig fremviste Palmstierna en tegning af fiskene, som han forærede til Akademien.⁵

Linnés beskrivelse af Guldfisk

En god måned senere havde Linné afsluttet sin undersøgelse af guldfiskene, og på Akademiens møde den 16. juli 1740 oplæste han en beskrivelse, som blev antaget til trykning.⁶ Dette skete i det følgende kvartalshefte af *Swenska Wetenskaps Akademiens Handlingar* med titlen "Beskrifning om Guld=Fisken och Silfwer=Fisken" med tilhørende figurer.⁷ Linnés artikel begynder med en indledning, hvori han udtrykker Akademiens taknemmelighed over for Raben og Palmstierna, hvorefter der følger 39 paragrafer, fordelt på fire afsnit:

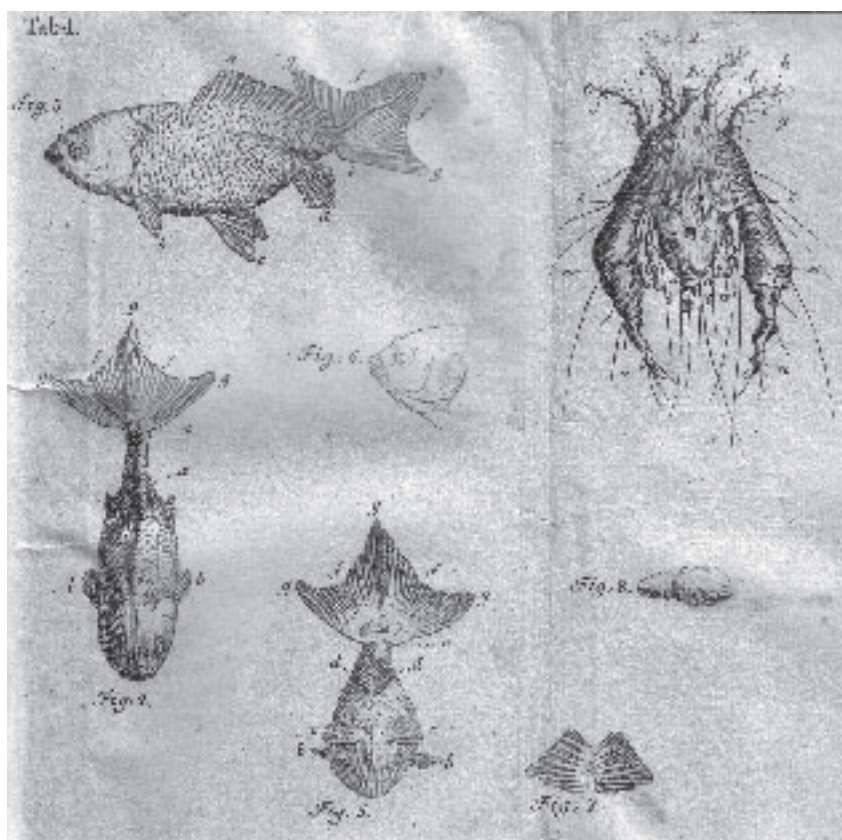
1. "Beskrifning", hvori guldfisken grundigt beskrives i 22 paragrafer, omfattende størrelse, ydre morfologi, efterfulgt af nogle anatomiske forhold og sluttende med "Färgen war hwit blek, ty fisken ficks dö i Spiritu vini inlagd". Linné holder sig altså i dette afsnit nøje til, hvad han selv kunne observere og har således ikke benyttet den udbedte og leverede farvelagte gengivelse af fisken.

2. "Lärosatser", der begynder med Linnés redegørelse for, hvorfor guldfisken skal henføres til slægten *Cyprinus* [Understregning bruges her og i det følgende til at markere Linnés navne før 1758]. Derefter nævner han tre træk, som han mener, var særegne for arten, og af dem vælger han to: den dobbelte gatfinne og den treffigede halefinne til dens beskrivende artsnavn, dens 'nomen specificum'. Linnés første videnskabelige navn for guldfisken blev således *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurcæ*.⁸ Derefter følger henvisninger til tre bøger, hvori den tidligere var blevet beskrevet, dens navne på flere sprog og til slut lidt om dens naturlige udbredelse. Efter disse videnskabelige afsnit følger:

3. "Märkwärdigheter", der indeholder noget om guldfiskenes farvevariationer, en del oplysninger om, hvordan de holdes som husdyr og lidt om deres forplantningsbiologi, alt sammen baseret på den angivne litteratur.

4. Figurforklaringer til de otte kobberstukne illustrationer.

I den sidste paragraf har guldfiskens farver givet Linné anledning til at nævne eksempler på, at skaberen har givet forskellige verdensdele nogle guld- og sølvskinnende organismer: Asien har Guld- og Sølvfisk, Amerika Guld- og Sølvfugle og Afrika Guld- og Sølvtræ. Til sidst udtaler Linné, at hvis nogen skulle "wilja beskåda sielfwa Fiskens Figur til sin naturliga skap-

Guldfisk, Carassius auratus. Kobberstukken illustration til Linnés artikel "Beskrifning om Guld=Fisken och Silfwer=Fisken", i Svenska Wetenskaps Akademiens Handlingar 1740. Fig. 3–5: Fisken set fra siden, fra ryg- og bugsiden; Fig. 6: Hoved; Fig. 7: Dobbelt analfinne; Fig. 8: Svømmeblære.

nad och skiftande färgor, så gifwes der til lägenhet uti Academien", så man har sammen med den spritlagte fisk formodentlig også kunnet besigtige den farvelagte gengivelse, som Raben havde leveret.

Den guldfisk, som Linné baserede sin beskrivelse på, var med den dobbelte gatfinne og trefligede halefinne en domesticeret form, som var populær i datidens Kina.⁹ Linné oplyser, at denne form fandtes gengivet i farver på "de mäste porcellains käril" fra Kina, og dermed må han mene de store såkaldte fiskekummer med dekoration, blandt andet med guldfisk og vandplanter på indersiden, selvom han næppe har set mange af disse bekostelige importstykker.¹⁰

Guldfisk, Raben og Vetenskapsakademien

Ved møderne i Vetenskapsakademien fremlagdes sammen med guldfisken også den farvelagte tegning og en beskrivelse, men den sidste nævnes ikke af Linné. Den var formodentlig forfattet af Raben, idet den var på fransk som hans øvrige korrespondance med Akademien, og Linné har velsagtens ment, at den ikke var egnet til publicering. I stedet leverede han sin klart disponerede artikel, der med den grundige beskrivelse og klare argumentation for navnevalg kan være tænkt som en standard, et eksempel til efterfølgelse. Raben synes dog ikke at være skuffet over fravalget af hans beskrivelse, for i et brev fra ham til René-Antoine Ferchault de Réaumur den 26. februar 1745 fortæller han, at hans fisk var blevet grundlaget for "une jolie description".¹¹ Og Raben fik endnu en anledning til at være tilfreds, da Vetenskapsakademien den 16. oktober 1745 optog ham som det første udenlandske medlem, og den primære begrundelse var da, at han havde doneret guldfiskene.¹² I sin takkeskrivelse lovede han at ville meddele nogle af sine iagttagelser over insekter, men til en begyndelse sendte han nogle insekter, først en kinesisk cikade og senere en kinesisk og en dansk sommerfugl.¹³ Rabens begrundelse for at sende det danske insekt var Linnés afsluttende bemærkninger i guldfiskeartiklen om fremmede verdensdeles gyldne dyr og planter, hvortil Raben ønskede at tilføje, at sådanne også fandtes i Norden i form af den pågældende lille sommerfugl, der i dag benævnes *Plusia festuæ* (Linnæus 1758), på dansk Svingelugle og på svensk Gulbrunt metallfly.¹⁴

Guldfisken fra Raben var en lille, men tidlig forøgelse af Vetenskapsakademiens beskedne naturaliesamling, som hurtigt blev beriget med flere. På samme møde, som Linné fremlagde sin beskrivelse, foreslog han Theodor Ankarcrona som medlem.¹⁵ Ankarcrona var viceadmiral og chef for Stockholmseskadren og dermed også Linnés overordnede, idet denne var admiralitetsmedicus, og desuden var Ankarcrona en af direktørerne i Svenska Ostindiska Kompagniet.¹⁶ Den 20. august blev han indvalgt, og den 22. oktober donerede han en spritlagt Femfingersfisk samt "trenne glas af guld- och sølvverfiskar".¹⁷

Linnés navngivninger af Guldfisk

Efter Linné i 1741 var blevet professor i Uppsala, fik han flere gange lejlighed til at arbejde med guldfisk, som indgik i nogle naturaliesamlinger,

der doneredes til universitetet. Den første gave var fra universitetets kansler Carl Gyllenborg, der i 1744 sammen med kronprins Adolf Fredrik besøgte universitetet, hvor de traf Linné.¹⁸ Formodentlig inspireret af dette møde donerede Gyllenborg en del zoologiske præparater, der modtoges i efteråret 1744, og over den lille samling udfærdigedes den 6. oktober en foreløbig indholdsliste, der blandt andet omfattede ”3 chinesiske gulfiskar”, og under denne fortegnelse kvitterede Linné.¹⁹

Den anden donation modtog universitetet i september 1745 fra kronprinsen og den bestod af en portion præparater, der var dubletter fra hans samling af hvirveldyr.²⁰ Gyllenborgs og kronprinsens gaver blev placeret i ”Museum Academicum” i den botaniske haves hus, og da Linné den 16. december 1745 lod Samuel Naclér forsvare en dissertation med titlen *Hortus Upsaliensis*, gav han deri en kort omtale af samlingerne med oplysning om, at de indeholdt mange eksotiske fisk, blandt andet Cyprinus auratus Chinensium.²¹ Her undlader Linné altså sit beskrivende navn fra 1740 og benytter et trinomialt navn, bestående af slægtsnavnet og et toleddet trivialnavn. I 1746 udgav Linné *Fauna Svecica*, hvori der efter omtalen af de indenlandske arter af Cyprinus findes en bemærkning om Guldansk, der benævnes ved navnet fra 1740: Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurca og som ledsages af en kobberstukken illustration, som er en spejlvendt version af afbildningen fra 1740.²²

Kronprinsens ovennævnte gave gjorde Linné grundigere rede for i *Museum Adolpho-Fredericianum*, som i 1746 blev forsvaret af Lars Balk, og heri optræder Guldansk med henvisning til *Fauna Svecica*, men under navnet Cyprinus pinna ani duplici, caudæ bifurca, det vil sige med tvefliget hale.²³ Denne karakterisering af halefinnen kan undre, for selvom Linné i dette tilfælde skulle have valgt at beskrive en domesticeret form med dobbelt gatfinne og tofliget halefinne, ville den sidste ikke være anvendelig som karakter til at skelne arten fra andre i karpeslægten, så der må være tale om en fejl. Vi ved ikke, hvor mange gulfisk, der indgik i kronprinsens gave, men i Uppsala findes et spritpræparat med fem fisk, som anses for at stamme fra kronprinsens samling, og alle disse fisk har tredelt halefinne med en dorsal og to ventrale flige.²⁴ Under forudsætning af, at denne identification er korrekt, taler det også for at ”bifurca” er en fejl, hvad enten den er begået af Linné, Balk eller sætteren, men det må konstateres, at Linné ikke rettede den, da han i 1749 lod dissertationen genoptrykke.

Linné medtog arten i *Systema naturæ*, hvor den i udgaven fra 1748 optræder med trivialnavnet C. Deaurata, det vil sige Forgylt Karpe, efterfulgt af

en henvisning til "Act. Stockh.", det vil sige Vetenskapsakademiens Handlingar fra 1740.²⁵ I denne udgave af *Systema nature* brugte Linné for det meste binomiale navne, som var nyopfundne og ukendte for læserne, og de har altså måttet oplede Linnés eller andres beskrivende navne i den angivne litteratur for at blive klar over, hvilken organisme det nye trivialnavn skulle forbindes med. I denne periode holdt Linné forelæsninger over dyreriget med gennemgang af fiskene i den rækkefølge, de opstilles i bogen. Nogle af tilhørerne nedskrev notater under forelæsningerne, og af dem fremgår det, at Linné primært nævnte de indenlandske arter af *Cyprinus*, men også gav en fyldig omtale af Guldfisk, om hvilken han refereres for at have brugt navnevarianten *C. Deaureata*.²⁶

I 1748 fik Vetenskapsakademien fra direktør i Svenska Ostindiska Kompagniet Magnus Lagerström en samling zoologiske præparater, som blev overtaget af Linné, og fra samme giver fik Uppsala Universitet i 1750 en portion, og i hvert fald i den sidste gave indgik mange guldfisk.²⁷ De to samlinger blev i 1754 publiceret af Linné i dissertationen *Chinensia Lagerströmiana*, forsvaret af Johannes Odhelius, og heri findes guldfisk som nr. 32, nu med trivialnavnet *C. auræus*.²⁸ Efter at Adolf Fredrik 1751 var blevet konge, fik Linné i opdrag at registrere hans samling, hvilket resulterede i det statelige katalog *Museum Adolphi Frederici Regis* fra 1754, hvor Guldfisk igen er opført under navnet fra 1740: *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurca*, og desuden med trivialnavnet *C. Aureus*, idet dette katalog var det første zoologiske værk, hvori Linné konsekvent brugte både beskrivende navne og binomiale navne.²⁹

I 10. udgave af *Systema nature* fra 1758 anvendte Linné det beskrivende navn: *Cyprinus pinna ani gemina, caudæ transversa trifurca*, der er en let ændret version af det oprindelige navn fra 1740, idet fiskens hale nu også karakteriseres som tværstillet, hvilket allerede fremgik af teksten og figuren fra 1740. Linné var klar over en del af variationen blandt de domesticerede former, for han citerer Gronovius' beskrivende navn med enkel gatfinne og Edwards illustration, der gengiver fisk med lodret og tofliget halefinne, men han rubricerer fortsat arten som den eneste i gruppen 'Pinna caudæ trifurca'.

Linné tilføjede trivialnavnet *C. auratus*.³⁰ Gennem årene havde Linné brugt flere forskellige trivialnavne, nogle endda med varierende stavemåde, og i 1758 valgte han ikke et af disse, men vendte tilbage til det tidlige toleddede fra 1745 og benyttede en afkortet form af det. Den nævnte udgave af *Systema nature* er senere blevet kodificeret som det nomenklatoriske ud-

gangspunkt inden for zoologi, og derfor anvendes denne version af trivialnavnet i dag. Linné var inkonsekvent i sin brug af kursivering, og ingen af de ovennævnte trivialnavne er kursiverede (hvilket de for eksempel er i *Species plantarum* fra 1753), men traditionelt bruger man i dag kursiv til videnskabelige slægts- og artsnavne: *Cyprinus auratus*. Linnés trivialnavn kaldes også artsepitet, og det skal bibeholdes, hvis en art overføres til en anden slægt. Guldfisk kaldes derfor idag *Carassius auratus* (Linnæus 1758).³¹

Typificering af Guldfisk

I nyere tid søger man at typificere de arter, der er nævnt i *Systema naturæ* 1758, det vil sige udpege et individ som repræsentant for arten, defineret ved det beskrivende navn (diagnosen) og benævnt ved det binomiale navn. Man skal først og fremmest vælge de individer, som med rimelig sikkerhed kan anses for at være dem, Linné baserede sin beskrivelse på, og eftersom Linné først henviser til sin artikel fra 1740, må fisken fra Raben må være holotype. Men det kan af flere grunde blive vanskeligt at identificere den i dag, og det er nødvendigt at søge ad flere spor.

Da Linné i 1741 flyttede til Uppsala, tog han en del af præparaterne i Vetenskapsakademien med, og derfra fik han også i de følgende år sendt flere, blandt andet fisk.³² Både guldfiskene fra Raben og fra Ankarcrona kan således være kommet til Uppsala, men de er ikke genfundet der.³³ Linné kan have betragtet dem som hørende til sin private samling, men de findes ikke i den del, der efter hans død solgtes til Joseph Banks og som nu befinder sig i Linnean Society i London.³⁴ Hvis Rabens fisk er forblevet i Vetenskapsakademiens samling, er den i 1828 overgået til det da oprettede Naturhistoriska Riksmuseet, hvor man i nyere tid har søgt at identificere den, men ligeledes forgæves, og da der er flere forskellige forhold, der gør det vanskeligt at finde bestemte individer fra 1700-tallet, må man sige, at muligheden for at genfinde Rabens fisk nu er ringe.³⁵ På Naturhistoriska Riksmuseet findes fem guldfisk, som stammer fra kong Adolf Fredriks samling, og to af dem er i nyeste tid blevet valgt som syntyper. Men Linné citerer i 1758 ikke sit katalog over kongens samling, og fiskene synes at afvige fra hans beskrivelse.³⁶ Linné henviser primært til sin artikel fra 1740 med tilhørende figurer, og man må derfor overveje at give disse figurer typestatus.

Naturalier og guldfisk til Sverige

Gennem Svenska Ostindiska Kompaniet blev mange eksotiske naturalier bragt til Sverige. Det drejede sig om planter, dyr og sten, som blev anset for ”kuriøse”, det vil sige interessante, enten fordi de var nyttige, for eksempel som nydelsesmidler, lægemidler eller tekniske råvarer, eller fordi de afveg meget fra dem, man kendte fra hjemlandet, eller fordi de var dekorative. Guldfiskene havde en usædvanlig farve og var dekorative, men det kan undre lidt, at så mange spritlagte guldfisk blev bragt til Sverige, for i den tilstand havde de mistet deres farvemæssige særpræg, og i form afveg de ikke meget fra den velkendte karudse. Som for andre naturalier kan man stille en række spørgsmål: Hvem erhvervede og bragte dem hjem fra Kina? Skete det på eget initiativ eller på opfordring? Hvem var aftagerne? Hvordan og på hvis initiativ formidledes de videre for at ende i de videnskabelige institutioner?

Guldfiskene var i modsætning til mange andre hjembragte fisk domesticerede dyr og har måttet købes, velsagtens levende, så køberen kunne sikre sig, at det var en ægte guldfisk. Naturalierne er i begyndelsen blevet bragt til Sverige af kinafarerne som en del af deres pacotille, det vil sige frit føringsgods, der var den lastmængde, som hvert besætningsmedlem havde ret til at bringe med som en del af aflønningen, og det har fortrinsvis været supercargoer og styrmænd, senere også skibspræster og kirurger, der har hjembragte naturalier, i begyndelsen på eget initiativ, derefter på opfordring og senere som et led i deres ansættelsesforhold.

Fra de første år efter oprettelsen af Ostindiska Kompagniet i 1731 vides meget lidt om, hvilke naturalier der blev bragt fra Kina, og det var heller ikke dem, man primært ønskede. Supercargoen Hans Teurloen havde i 1739 hjembragt to kinesiske bøger, der behandlede silkeavl og risdyrkning, og da sådanne emner interesserede Vetenskapsakademien, blev det foreslået, at hvis Teurloen forærede bøgerne til Vetenskapsakademien, ville han blive indvalgt, hvilket også skete.³⁷ Men det følgende år begyndte Akademien at efterspørge naturalier, først ved at udbede sig guldfiskene fra Raben, hvilket indledte en række accessioner fra Kina, blandt andet de tidligere omtalte fisk, givet af Ankarcrona.

Men ikke kun Vetenskapsakademien og Linné i Uppsala var interesserede i at erhverve organismer fra Kina, og allerede i efteråret 1742 bad konsistorium ved Lunds Universitet dets kansler Johan Gyllenborg udvirke, at direktørerne for Ostindiska Kompagniet lod hjembringe kuriosa til universitetets naturaliekammer. Direktionen lovede dette, men universitetets ønske blev

først opfyldt i 1748, da direktøren Colin Campbell donerede en samling fisk.³⁸ Den centrale person i formidlingen af naturalier fra Kina til såvel Vetenskapsakademien som til Linné i Uppsala var Magnus Lagerström. Han var Ostindiska Kompagniets sekretær fra 1731 til 1746, hvorefter han indgik i direktionen, og i disse stillinger har han haft kontakt med de udsendte og har kunnet opfordre dem til – og senere give dem instruks om – at hjemføre naturalier, da interessen herfor blev stor efter 1740.³⁹ Som tidligere nævnt forærede han to samlinger, som blev emne for Linnés dissertation *Chinensia Lagerströmiana*, hvori også guldansk optræder, men Lagerström interesserede sig ikke kun for at skaffe guldansk i sprit, hvilket tages op i næste afsnit.

Levende guldansk til Norden

De ostindiske kompagnier havde erfaring med at have levende dyr ombord på skibene, blandt andet grise og forskelligt fjerkræ til fortæring undervejs, og på hjemrejsen fragtede man undertiden eksotiske dyr, for eksempel beretter Lagerström i breve til Linné om såvel mislykkede som vellykkede transporter af eksotiske fugle til de kongelige.⁴⁰ Lidt vanskeligere har det været at hjembringe levende guldansk, der skulle fodres jævnligt og med mellemrum også skulle have frisk ferskvand, som der kunne blive mangel på under den langvarige sejlads, og det har givetvis kun været det overordnede skibspersonale med egen kahyt, der har kunnet gennemføre transporten.⁴¹

Levende guldansk blev omkring 1700 bragt til England, hvor dronning Marys sekretær Constantijn Huygens d.y. beretter, at han i 1694 i London så nogle indførte små fisk, som var røde og skinnede gyldent, og der har formodentlig været tale om guldansk. En anden og pålidelig oplysning stammer fra Jac. Petiver, som kort før 1705 beskrev guldansk og lod dem afbilde, og disse fisk havde trefliget halefinne ligesom dem, Linné fik fra Raben.⁴² I 1751 beretter George Edwards, at der omkring 1730 atter indførtes guldansk til England, denne gang ikke direkte fra Kina, men via St. Helena, og han tilføjer: "They have been propagated and greatly increased in the Island of St. Helena; from whence they are now brought by all our India Ships that touch there".⁴³

Den tidligste beretning om levende guldansk i Norden er en øjenvidneskildring fra Danmark af kapellan Johannes Brandt i 1737. Den 23. august var Dansk Asiatisk Kompagnis skib "Kongen af Dannemark" ankommet til København, og den 26. august aflagde Brandt et besøg hos skibets 3.

supercargo Christen Lintrup og skrev derefter i sin dagbog: ”Så der mange kinesiske sjældenheder såsom levende kinesiske fisk. De var røde, et halvt spænd [ca. 11,5 cm] lange og svømmede rundt i et åbent glas”.⁴⁴

Allerede i januar 1738 tog Lintrup som 1. supercargo ud med samme skib på en ny kinafart, så han har ikke haft gulfiskene længe. Hvis han har overdraget dem til en anden, har det dog næppe været til Raben, for mens Lintrups fisk var røde, var Rabens også sølvagtige og sortbrogede, og desuden var den ene af fiskene til Linné kun ca. 7,5 cm. ”Kongen af Danmark” vendte tilbage den 5. august 1739, og det har formodentlig været efter denne tur, Raben fik sine guldfisk, eventuelt fra Lintrup.⁴⁵

De guldfisk, der i slutningen af 1730’erne kom til København, blev antagelig bragt fra Kina, men det kan dog ikke helt udelukkes, at de i lighed med de engelske er hentet på St. Helena, idet ”Kongen af Danmark” – ligesom andre kinafarere – ankrede op der på de to togter i henholdsvis fem og otte dage.⁴⁶ Herimod taler dog, at Rabens guldfisk med den treffigede halefinne afveg fra de fisk fra St. Helena, som Edwards afbilder og som fortrinsvis har lodrette og tvedelte halefinner.

Raben har haft flere guldfisk end de to, der sendtes til Stockholm, for af et brev til Réaumur den 28. februar 1743 fremgår det, at han da havde holdt dem i tre år i sin stue, og at han havde sat nogle ud i et havebassin, hvor de overvintrede under isen og senere ynglede, hvilket altså er sket senest 1742.⁴⁷ I sit svarbrev oplyser Réaumur, at i Paris havde direktøren for det kongelige trykkeri Anisson guldfisk, som også havde ynglet.⁴⁸ Disse to beretninger synes at være de tidligste oplysninger om ynglende guldfisk på det europæiske fastland, hvor de senere kendes hos Jobus Baster i Holland 1760.⁴⁹

Hvad angår Sverige, har nogle forfattere ment, at Linnés beskrivelse i 1740 var baseret på en levende fisk, men som det er skildret ovenfor, var der tale om to spritlagte, og den tidligste omtale af levende guldfisk i Sverige synes at være hos Linné i 1754, da han udgav *Chinensia Lagerströmiana*.⁵⁰ Ud over guldfiskens navn og henvisninger til Linnéske skrifter er der kun en yderst kort tekst, der oplyser, at denne fiskeart på Lagerströms foranstaltning var blevet bragt levende fra Kina, og at han havde holdt den i lang tid.⁵¹ Desværre angives intet årstal, men når man antager, at oplysningen gælder en af de fisk, som Lagerström donerede i 1748 og 1750, kan han have fået sin levende fisk til Göteborg omkring 1745. Det er ligeledes vanskeligt at afklare, hvem der bragte den til Sverige, men en af dem, der tidligt leverede naturalier til Lagerström, var Carl Gustaf Ekeberg, som foretog mange kina-rejser. Ifølge Anders Sparrman, som i 1790 holdt mindetalen over Ekeberg i

Vetenskapsakademien, havde Ekeberg leveret alle de naturalier, som Lagerström donerede.⁵² Ekebergs første rejse var som 4. styrmand på "Drottningen af Sverige" i 1742–1744, og det kan have været ham, der først bragte levende guldansk til Sverige, men også andre af Lagerströms forbindelser må tages i betragtning, blandt andet hans svoger Andreas (Anders) Olbers, der var supercargo på "Riddarhuset" på farten til Kanton 1743–1745.⁵³

Ved midten af 1740'erne kendte Linné ikke til Lagerströms introduktion, men han vidste fra Raben, at en sådan kunne lade sig gøre, og han søgte også at få levende guldansk gennem Ostindiska Kompagniet, efter at Christopher Tärnström havde henvendt sig i 1744.⁵⁴ Tärnström, der var fire år ældre end Linné, havde studeret teologi ved Uppsala Universitet, før Linné blev professor der, og han var desuden en stor plantekender. Han havde en periode fungeret som skolelærer, men der var blevet indgivet flere klager over hans manglende evne til at undervise og til at holde disciplin. Han ønskede derfor en anden beskæftigelse, der kunne fremme hans ønske om at blive præst.⁵⁵ Linné satte ham højt som botaniker, og i september 1744 skrev han et brev til Vetenskapsakademien og bad det via medlemmet Ankarcrona – der jo var direktør i Ostindiska Kompagniet – anbefale, at Tärnström blev skibspræst på en kinafart. Hvis han fik denne stilling, ville han på turen indsamle planter og frø, blandt andet af tebusken, og desuden lægge fisk i sprit til Ankarcrona.

Det har været antaget, at Linné var initiativtageren til udsendelse af Tärnström, der skulle blive den første af hans mange såkaldte "apostle".⁵⁶ Men i brevet skriver han om Tärnström: "Denne man har haft en ledsamhet, at han nu aldeles satt sig före med alla krafter söka at få komma på et ostindiskt skep och gå såsom präst till ostindien; dels för sin egen skull, dels at få botanicera".⁵⁷ Det ser således ud til, at idéen var Tärnströms egen, og at Linné har øjnet muligheden for omkostningsfrit at få en naturkyndig udsendt og derfor arbejdet for at få Tärnström af sted. Det lykkedes dog ikke i første omgang, men først i februar 1746, da Tärnström stod ud med en instruks fra Linné. Den drejede sig blandt andet om indsamling og konservering af planter og dyr samt hjembringelse af levende planter: frø, løg, knolde og en tebusk i potte og om "Lefwande Guldaskar för Hennes Kongl. Höghet".⁵⁸

At de levende guldansk var tiltænkt kronprinsesse Lovisa Ulrika, var næppe nogen tilfældighed, for Linné havde ret kort tid før Tärnströms henvendelse været i forbindelse med de kongelige, først med kronprins Adolf Fredrik, da han i sommeren 1744 besøgte Uppsala Universitet.⁵⁹ Den zoologisk interesserede kronprins, der formodentlig har kendt Linnés artikel om guldansk,

havde en del fisk i sin spritsamling, hvoraf han det følgende år donerede de tidligere omtalte dubletter, blandt andet guldfisk, og under besøget kan muligheden for at få levende guldfisk til Sverige være blevet berørt. Kronprinsesse Lovisa Ulrika kom senere på året til Sverige, og kort efter hendes ankomst fik Linné en separat audiens, hvor han har kunnet danne sig et indtryk af hendes mangesidige interesser, der mest var kulturelle, men også omfattede naturalier, blandt andet konkylier, som hun havde medbragt en del af fra Berlin, men hendes samling øgedes hurtigt, og hun beordrede indretning af et naturaliekabinet i forbindelse med de andre samlingskabinetter på Drottningholm.⁶⁰ Da Linné i 1745 fik de zoologiske præparater af kronprinsen, medfulgte der en udstoppet Guldfasan fra Lovisa Ulrika med oplysning om, at den var kommet fra Kina, og at hun havde holdt den i lang tid, hvilket kan være sket før hun kom til Sverige.⁶¹ Kronprinsessen var som mange andre højerestandspersoner interesseret i den kinesiske kultur og dens frembringelser, hvilket få år efter var baggrunden for opførelsen af "Kina Slott" i parken ved Drottningholm, og i tilknytning hertil voliører med eksotiske fugle.⁶² Hvorvidt de levende guldfisk var ønsket af hende er uvist, men efter sine kontakter med kronprinsparret er Linné blevet klar over, at guldfiskene ville være kærkomne, og han instruerede derfor Tärnström om at bringe dem med hjem. Men ulykkeligvis døde Tärnström på udrejsen, så kronprinsessen fik ingen guldfisk ved denne lejlighed og heller ikke i de næstfølgende år, for da Linné i 1754 udgav kataloget over kong Adolf Fredriks samling, nævner han i fortalen guldfisk, men kun at de holdes af "Indianske Herrar" i Kina.⁶³

Og der skulle også gå yderligere fem år, før Linné selv fik set levende guldfisk. En af hans elever, lægen Pehr Bjerchén, havde fra England hjembragt et par fisk som en gave til Linné fra kirurgen Richard Guy, der havde mange i en dam. Da Linné i Uppsala hørte dette i september 1759, sendte han et brev til Bjerchén i Stockholm, hvori det hedder: "Men min Hiertans H:r D:r, sänd Guldfiskerna i morgon med någon jacht till Upsala; de frysa intet så lätt i hähl; så skulle jag en gång få se dem, som jag all min dag önskat, aldrig hoppats. Lätt skepparen begiära, hwad han will, allenast han dem bewarar lefwande. Sötaste H:r D:r, sänd dem straxt".⁶⁴ Kort efter sendte Bjerchén fiskene, efterfulgt af et brev med anvisning på, hvordan de skulle holdes med vandskiftning og foder. Af et brev fra ham senere samme måned fremgår, at den ene fisk var død, og ifølge et fra omkring nytår 1761 var også den anden død, så Linné har kun ret kort tid haft glæde af de eftertragtede guldfisk.⁶⁵

Introduktionen af levende guldfisk i Norden af Lintrup i 1737, Rabens guldfiskehold 1739 – ca. 1745 samt Lagerströms indførsel omkring 1745 er ret tidlige i europæisk sammenhæng, for mens fiskene tidligere var kommet til England og nogenlunde samtidigt til Frankrig, indførtes de først i de følgende tre årtier til Holland, Italien og Tyskland.⁶⁶ Selvom det var lykkedes Raben at få dem til at yngle, blev der dog ikke tale om en langvarig bestand i Danmark, og fra sidste halvdel af 1700-tallet er der meget få oplysninger om guldfisk i Norden, og de må dreje sig om senere import. Dette gælder blandt andet den guldfisk, som Bellman i oktober 1770 fik lejlighed til at se og som gav ham anledning til straks at digte "Impromptu vid åskådandet af en chinesisk guldfisk".⁶⁷ I Danmark udgav Esaias Fleischer i 1795 en bog om fisk, og heri nævner han kun et enkelt sted, hvor han havde set guldfisk, nemlig i Charlottenborg have, som på det tidspunkt var overtaget af Københavns Universitet til brug som Botanisk Have, så levende guldfisk var i lang tid sjældne i Norden og blev betragtet som bemærkelsesværdige.⁶⁸

Noter

¹ Chr. Fr. Raben (1693–1773) havde fra ca. 1740 til ca. 1753 ansat Søren Abildgaard til at afbilde omkring 350 arter af sommerfugle i akvareller, som blev indbundet i 12 bind, der befinder sig på Københavns Universitetsbibliotek, Fakultetsbiblioteket for Natur- og Sundhedsvidenskab. Til mange af akvarellerne hører noter med beskrivelser, som for en del indgik i Rabens korrespondance med datidens største entomolog René-Antoine Ferchault de Réaumur. Om Raben som samler se Gerd Malling, "Ålholm-grevernes samlinger – et essay om naturhistorie og modernitet", *Fortid og Nutid* 2002 (2), 84–87.

² Dateringen her er i "gammel stil", dvs. den er sket efter den julianske kalender, der blev anvendt i Sverige indtil 1753. I Danmark var den gregorianske kalender, også kaldet "ny stil", blevet indført i år 1700, og alle datoer, der i 1740'erne opgives for Sverige er derved 11 dage tidligere end dem, som i

Danmark blev brugt om den samme dag.

³ E. W. Dahlgren (utg.), *Svenska Vetenskapsakademiens protokoll för åren 1739, 1740 och 1741 I. Protokoll och grundregler* (Stockholm, 1918), 181.

⁴ Brev fra Nils Palmstierna til Anders von Höpken. Centrum för Vetenskapshistoria (CFVH), Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens arkiv (KVA's arkiv), Bilag til protokollen den 1. marts 1740. Brevet er dateret "23.febr./ 5. martij 1740", dvs. både efter gammel og ny stil. Brevets indhold er kort gengivet i mødeprotokollen, se Dahlgren 1918, 202. På mødet den 2. april 1740 oplæstes atter et brev fra Palmstierna, og med det fulgte et par redegørelser, som Raben havde forfattet, dels en om "medel och sätt til skogarnas besparing", dels en om nødvendigheden af "kundskap om jämnlikheten af mynterne i Europa" ifølge Dahlgren 1918, 223, men ingen af dem blev publiceret i Vetenskapsakademiens Handlingar.

⁵ Dahlgren 1918, 225, 230, 236, 241. Den udbedte og leverede farvelagte gengivelse af Rabens guldfisk var formodentlig udført af Søren Abildgaard, der malede sommerfugle for ham (se note 1). Forespørgsler om, hvorvidt billedet er bevaret, er rettet til The Linnean Society of London og til Centrum för Vetenskapshistoria, Stockholm, der bestyrer Vetenskapsakademiens ældre arkiv, og fra begge steder er det meddelt, at billedet er blevet eftersøgt, men ikke fundet.

⁶ Dahlgren 1918, 249.

⁷ Carl Linnæus, "Beskrifning om Guld=Fisken och Silfwer=Fisken", *Swenska Wetenskaps Academiens Handlingar för Månader-na Julius, Augustus och September I* (1740), 396–404, tab. 1. Artiklen blev oversat til flere sprog, se [B. H. Soulsby], *A Catalogue of the Works of Linnæus (and Publications more Immediately Relating Thereto) Preserved in the Libraries of the British Museum (Bloomsbury) and the British Museum (Natural History) (South Kensington)*, 2nd ed. (London, 1933), 90, no 1128–1135. Den blev desuden oversat til dansk af Johan Paulli i *Det Kongelige Svenske Videnskabers Academies Oeconomiske, Physiske og Mechaniske Afhandlingar* [for Aar 1739–1746], 2. bd. (1758), 214–226 med tab. VIII, fig. 3–8. Tavlen i den danske udgave er genstukket af Brühl i Leipzig. Om den danske udgave se Arne Holmberg, "Kungl. Vetenskapsakademiens äldre skrifter i utländska översättningar och referat", *K. Svenska Vetenskapsakademiens Årsbok* 1939, bilaga VI, 20–22.

⁸ Linnæus 1740, 396, 401. "trifurcæ" er en fejl for "trifurca", som er brugt andetsteds i artiklen, men der fejlagtigt forbundet med gatfinnen. Begge fejl gentages i den danske oversættelse.

⁹ I Kina havde guldfisk været holdt siden slutningen af 900-tallet og gennem årene fremavledes varieteter med dobbelte eller

let opsplittede finner samt med forskellige farver. Guldfiskens historie i Kina er skildret kort i George F. Hervey and Jack Hems, *The Goldfish*, 2nd ed. (London, 1968), 75–78, og mere udførligt i Shisan C. Chen, "A History of the Domestication and the Factors of the Varietal Formation of the Common Goldfish, *Carassius auratus*", *Scientia Sinica V* (1956), 287–321.

¹⁰ Forekomsten af fiskekummer i Sverige er ikke undersøgt, men et eksemplar med polykrom "famille rose"-dekoration fra den senere del af 1700-tallet er gengivet i Sven T. Kjellberg, *Svenska Ostindiska Compagnierni 1731–1813* (Malmö, 1974), over for side 276.

¹¹ Brev fra Raben til Réaumur den 26. februar 1745. Landsarkivet for Sjælland, Godsarkiver, Aalholm, 29. Private arkivalier, C. F. Rabens brevveksling med Réaumur 1741–1745. Fotokopi med sidenummerering i Københavns Universitetsbibliotek, Fakultetsbiblioteket for Natur- og Sundhedsvidenskab, 119.

¹² Den 5. oktober 1745 var Raben blevet foreslået af Anders Johan von Höpken, en af Akademiens stiftere ifølge E. W. Dahlgren, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademien. Personförteckningar 1739–1915* (Stockholm, 1915), 105. Mødereferat den 16. oktober 1740, punkt 3. CFVH, KVA's arkiv, Mødeprotokol for årene 1742–1751.

¹³ Brev fra Raben til Elvius den 11. november 1745. CFVH, KVA's arkiv, Brev til Elvius.; Cikaden blev beskrevet af Linné i "Lyckte-matken från China", i *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar VII* (1746), 60–65. Cikaden kaldes i dag *Pyrops candelaria* (Linnæus 1758). De to sommerfugle behandledes af Carl de Geer i "Beskrifning Om En Chinesisk och en inländsk Fjäril ...", *Ibidem IX* (1748), 208–230. Den kinesiske sommerfugl er *Euploea*

midamus (Linnæus 1758). Raben levede senere en artikel om to sommerfugle med titlen "Beskrifning Om Löfmasken på Vildapel, Bok och Törne [og om] Bokmasken", *Ibidem* X (1749), 130–133, der beskriver stadier af *Aglia tau* (Linnæus 1758) og *Stauropus fagi* (Linnæus 1758).

¹⁴ Brev fra Raben til Elvius den 28. januar 1748. CFVH, KVA's arkiv, Brev til Elvius.

¹⁵ Dahlgren 1918, 249.

¹⁶ Bengt Hildebrand, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademien* (Stockholm, 1939), 573–580.

¹⁷ Dahlgren 1918, 252, 265. Theodor Ankarcróna fik publiceret "Beskrifning öfver Fämfingers=Fisken", *Svenska Vetenskaps Akademiens Handlingar* I 1740, 457–461. Heri oplyser han, at denne fisk var blandt "åtskilliga rara och sällsynta Fiskar, dem jag förledne Sommar från China bekom". De må være bragt med skibet "Götheborg", som returnerede den 15. juni 1740 ifølge Kjellberg 1974, 77; og blandt dem har nok også været de donerede gulfisk.

¹⁸ [Carl von Linné], *Vita Caroli Linnæi. Carl von Linnés självbiografier*, utg. Elis Malmeström och Arvid Hj. Uggla (Stockholm, 1957), 76, 118.

¹⁹ Yngve Löwegren, *Naturaliekabinett i Sverige under 1700-talet*, Lychnos-Bibliotek 13 (Uppsala, 1952), 192; Åke Holm, "Specimina Linnæana. I Uppsala bevarade zoologiska samlingar från Linnés tid", *Uppsala Universitets Årsskrift* 1957 (6), 25.

²⁰ Löwegren 1952, 194–196, 296.

²¹ Carolus Linnæus, *Hortus Upsaliensis ...* (Uppsala, 1745), 43. Genoptrykt i *Amoenitates Academica* (Stockholm & Leipzig, 1749) I, nr. 7, 207.

²² Carolus Linnæus, *Fauna Svecica* (Stockholm, 1746), 125. Samme navn bruges i udgaven fra 1761, 131.

²³ Carolus Linnæus, *Museum Adolpho-Fridericianum ...* (Stockholm, 1746), 43, hvor den har nr. 56. Tidligere i denne liste havde to arter fået samme nummer, og da denne fejl blev rettet i optrykket af afhandlingen i *Amoenitates Academica* I (1749), 321, fik gulfisken nr. 57.

²⁴ De fem fisk, der anses for at stamme fra kronprinsen, befinder sig i Linnémuseet som nr. 60, se Åke Holm, "Specimina Linnæana. I Uppsala bevarade zoologiska samlingar från Linnés tid", *Uppsala Universitets Årsskrift* 1957 (6), 29–31. Fiskenes haleform er beskrevet i Alwyne Wheeler, "The Linnaean fish collection in the Zoological Museum of the University of Uppsala", *Zoological Journal of the Linnean Society (London)* 103 (1991), 162. Kun den ene fisk har dobbelt analfinne. Halefinnens form giver Wheeler anledning til at tilføje: "Evidently, these early specimens in northern Europe were already subject to considerable cultural variation", men der gives ikke belæg for, at disse fem fisk stammede fra en europæisk bestand.

²⁵ Carolus Linnæus, *Systema nature*, 6. ed. (Stockholm, 1748), 49.

²⁶ Einar Lönnberg (utg.), *Linnés föreläsningar öfver djurriket* (Uppsala, 1913), 192.

²⁷ Holm 1957, 38–41; Löwegren 1952, 198 f.; Et brev til kongen fra Uppsala Universitet den 13. oktober 1750 omhandler Lagerströms gave og nævner, at den omfattede gulfisk. Uppsala Universitets arkiv. Kansliets arkiv B 1 a:13: (Registratur och brevkoncept. Skrivelser till Kungl. Maj:t och Kanslern). Gaven er også nævnt i *Lärda Tidningar* for den 18. oktober 1750, hvor der tales om "mange Gullfiskar". Se brev fra Linné til Vetenskapsakademien den 2. marts 1750 i Th. M. Fries (utg.), *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* [BoS] 1:2, 142, n. 3.

- ²⁸ Carolus Linnæus, *Specimen academicum sistens Chinensia Lagerströmiana* ... (Stockholm, 1754), 27.
- ²⁹ Carolus Linnæus, *Museum S:æ R:æ M:tis Adolphi Friderici Regis ... Hans Maj:ts Adolf Frideriks vår allernådigste Konnings Naturaliesamling* ... (Stockholm, 1754), 77 f. Teksten er sideløbende på latin og svensk. Fortalen "Naturaliesamlingars ändamål och nytta" er i 1906 udgivet i *Skrifter af Carl von Linné* II; Holm 1957, 38.
- ³⁰ Carolus Linnæus, *Systema nature*, editio decima (Stockholm, 1758) I, 322. Dette bind "Regnum animale" genoptryktes i Leipzig 1894. Det binomiale navn *Cyprinus auratus* opretholdtes i senere udgaver, men i det beskrivende navn optræder fejlen 'bifurca' fra 1748 igen i udgaven fra 1767, selvom arten er rubriceret i gruppen 'Pinna caudæ trifida'.
- ³¹ Efter Bleeker 1860 ifølge Yoshiichi Matsui and Herbert R. Axelrod, *Goldfish Guide*, 3. ed. (USA s.l., 1991), 16. Der henvises antagelig til P. Bleeker, "Ordo Cyprini, Karpers", *Act. Soc. Sc. Indo-Neerl.* VII, n. 5, deel II, [n. v.].
- ³² Löwegren 1952, 267.
- ³³ Guldfisk, der kan føres tilbage til Raben eller Ankarcrona er ikke nævnt i lister over Linnéiske specimens i Uppsala, hvor derimod de guldfisk, Linné omtaler i *Museum Adolpho-Fridericianum* og *Chinensia Lagerströmiana*, er identificerede, men eftersom ingen af de to skrifter nævnes i *Systema nature* 1758, kan de ikke regnes for typer. Se Holm 1957, 31; Wheeler 1991, 162; Lars Wallin, *Catalogue of type specimens 4. Linnaean specimens*, rev. ed. (Uppsala, 2001), 116.
- ³⁴ C. L. G. Günther, "The President's Anniversary Address", *Proceedings of the Linnean Society of London* 111 (1899), 15–38.
- ³⁵ Erik Åhlander, Sven O. Kullander and Bo Fernholm, "Ichthyological Collection Building at the Swedish Museum of Natural History, Stockholm", T. W. Pietsch and W. D. Anderson Jr. (eds.), *Collection Building in Ichthyology and Herpetology*, The American Society of Ichthyologists and Herpetologists. Special Publication 3 (1997), 15; Mange fiskepræparater er gennem tiden blevet kasseret, fordi de var ødelagte på grund af manglende vedligeholdelse med sprit, og mange af de bevarede mangler samtidige etiketter, og atter andre er blevet samlet i samme glas af økonomiske grunde, og nogle kan være udskilt som dubletter og givet til andre institutioner, se Löwegren 1952, 322–334.
- ³⁶ Sven O. Kullander, *Swedish Museum of Natural History. Ichthyology Search Database*, <http://artedi.nrm.se/nrmfish>, nr. 52 med tilhørende fotografier.; De to fisk synes efter fotografierne at dømme ikke at have tværstillet og treffliget halefinne.
- ³⁷ Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskaps-akademiens Historia 1739–1818* (Stockholm, 1967) I:2, 632.
- ³⁸ Löwegren 1952, 138 f.
- ³⁹ Lindroth 1967, 636–638.
- ⁴⁰ Om papegøjer se breve fra Lagerström til Linné den 11. juli 1752, 31. oktober 1752 og 7. september 1754. *BoS* I: 8, 167, 171, 173.
- ⁴¹ Om ferskvand ombord se Kjellberg 1974, 196–198.
- ⁴² Constantijn Huygens skrev i sin dagbog for den 6. april 1694, at dronning Mary havde vist ham nogle "red and as if they were gilded small fish that were kept alive in a stone jar filled with water for five to six months; they came from afar", oversat til engelsk i A. M. L. E. Erkelens *Queen Mary's Delft Porcelain. Ceramics at Het Loo*

from the time of William and Mary (Zwolle, 1996), 113, fra "Journaal van Constantijn Huygens, den Zoon", *Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, Nieuwe Reeks 25* (Utrecht, 1877), 332; Hervey and Hems 1968, 78–80, 85. Petivers illustration er gengivet i 1948-udgaven, over for side 64.

⁴³ George Edwards, *A Natural History of Birds ...* IV (London, 1751), 209. De første fisk var en gave fra direktør i East-India Company Sir Matthew Decker til kaptajn Philip Worth.

⁴⁴ Lars N. Henningsen, "Turist i København i 1737. Kapellan i Havnbjerg Johannes Brandts dagbog", *Historiske Meddelelser om København. Årbog* 1978, 148. Selvom man i Kina ofte holdt guldansk i kummer af porcelæn, benyttede man ved midten af 1700-tallet også beholdere af glas, hvilket blev bemærket af Pehr Osbeck, *Dagbok öfwer en Ostindisk Resa Åren 1751. 1752. 1753* (Stockholm, 1757), 135.

⁴⁵ Tove Clemmensen og Mogens B. Mackeprang, *Kina og Danmark 1600–1950* (København, 1980), 148. Nogle få af Asiatisk Kompagnis auktionsprotokoller er bevaret, og Raben optræder heri som køber i 1735, så han har haft forbindelse med kompagniet. Kristof Glamann, "Studie i Asiatisk Kompagnis økonomiske historie 1732–1772", *Historisk Tidsskrift* 11. rk., 2. bd., 1947–1949, 393.

⁴⁶ Erik Gøbel, "Asiatisk Kompagnis kinafarer 1732–1772. Sejlruiter og sejltider", *Årbog. Handels- og Søfartsmuseet* 1978 (Helsingør, 1978), 39.

⁴⁷ Brev fra Raben til Réaumur den 28. februar 1743, Rabens brevveksling med Réaumur, 77. I et brev fra Raben til Réaumur den 26. februar 1745 fremgår det, at de unge guldansk endnu ikke var blevet røde. Ibidem, 119. Raben kan have haft sine

guldansk indendørs i sit palæ i Stormgade i København eller på Ålholm Slot på Lolland, og udendørs i parken ved Ålholm.

⁴⁸ Brev fra Réaumur til Raben den 29. juli 1743. Rabens brevveksling med Réaumur, 88.

⁴⁹ Hervey and Hems 1968, 81.

⁵⁰ Hervey and Hems 1968, 81; Christopher Lever, *Naturalized Fishes of the World* (San Diego, 1996), 83.

⁵¹ Linnæus 1754, 27.

⁵² Löwegren 1952, 199. Sparrman kan ikke have fået denne information fra Lagerström, der døde 1759, for Sparrman fik først forbindelse med Kompagniet, da han i 1765 som syttenårig antoges som kirurg på togtet med "Stockholms Slott" ifølge Kjellberg 1974, 283. Kaptajn på denne tur var Ekeberg ifølge Carl Forsstrand, "Carl Gustaf Ekeberg, hans färder till Ostindien och Kina, naturvetenskapliga intressen och förbindelser med Linné", *SLÅ* 1928, 153.

⁵³ Forsstrand 1928, 149; Kjellberg 1974, 178. Uanset hvem der havde skaffet guldansk til Lagerström, kan det ikke udelukkes, at den er hentet på St. Helena.

⁵⁴ Linné nævner i *Fauna Svecica* 1746, 125, at man i Danmark havde indført guldansk, og at han ikke tvivlede på, at den også kunne bringes til Sverige.

⁵⁵ Anders Grape, "Om Christopher Tärnströms resejournaler", *SLÅ* 1918, 127 f.

⁵⁶ Lindroth 1967, 634.

⁵⁷ Brev fra Linné til Vetenskapsakademien den 10. september 1744. *BoS* I:2, 33 f. Brevet blev læst op på mødet den 15. september. Hildebrand 1939, 574.

⁵⁸ Brev fra Linné til Vetenskapsakademien den 22. november 1745. *BoS* I:2, 53 f.

⁵⁹ [Carl von Linné] 1957, 76, 118.

⁶⁰ [Carl von Linné] 1957, 77, 118; Löwegren

1952, 304–307; Merit Laine, "En Minerva för vår Nord". *Lovisa Ulrika som samlare, uppdragsgivare och byggherre* (Uppsala & Stockholm, 1998), 103, 110–113.

⁶¹ Löwegren 1952, 196; Linnæus 1746, genoptryk 1749, 282 f.

⁶² Laine 1998, 126–142.

⁶³ Linnæus 1754, 1906, 186.

⁶⁴ Brev fra Linné til Bjerchén fra Uppsala den 27. september 1759, *BoS* 1:3, 212–214.

⁶⁵ Breve fra Bjerchén til Linné den 7. oktober 1759, uden dato (oktober) 1759 og årsskiftet 1761, *BoS* 1:3, 214–221.

⁶⁶ Til Holland 1753–1754, til Italien 1775

og til Tyskland omkring 1780 ifølge Hervey and Hems 1968, 81 f.

⁶⁷ Carl Michael Bellman, "Impromptu vid åskådandet af en chinesisk guldfisk hos Capit. R*** den 11 October 1770". *Dagligt Allahanda*, nr 240, 23. oktober 1770. Genoptrykt i *Carl Michael Bellmans skrifter*, standardupplagan, VII (Stockholm, 1942), 117. Kaptajnens navn var Roos ifølge Carl Michael Bellman, *Allahanda Dikter* (Stockholm, 1961), 60.

⁶⁸ Esaias Fleischer, *Forsøg til en almindelig Natur-Historie 7. Forsøg til en Naturhistorie over Fiskene og Amphibierne I* (Kjøbenhavn, 1795), 132.

Summary:

The Early History of Goldfish in Scandinavia

By Hans Tybjerg

In Copenhagen in 1740, Privy Councillor Christian Frederik Raben kept Chinese goldfishes. The Swedish ambassador at the Danish Court Nils Palmstierna apprised the Swedish Academy of Sciences of these fishes and the Academy asked for two of them. Preserved in spirits, they were sent to Stockholm, where Linnæus published a detailed description of the goldfish in the transactions of the Academy and named it by the phrase-name *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurcæ* (trifurcæ incorrectly for trifurca). In 1741, Linnæus was appointed professor at the University of Uppsala, which from its chancellor and from crown prince Adolf Fredrik received two collections containing goldfishes. These were mentioned by Linnæus in two dissertations, in which goldfish appears with the name *Cyprinus auratus Chinensium* in 1745, and with the phrase-name *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ bifurca* in 1746 (bifurca incorrectly, because according to Linnæus in 1740 the three-lobed anal fin is a diagnostic feature). When Linnæus published *Fauna Svecica* in 1746, he used *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurca*. In *Systema nature* from 1748 Linnæus denoted the goldfish by the trivial name *C. Deaurata*, whereas his pupils cited him for using *C. Deaureata* in his lectures. In a dissertation from 1754 about two collections donated by Magnus Lagerström in 1748 and 1750, Linnæus applied another trivial name *C. aureus*, and in his description of the king's collection he for the first time consequently used a phrase-name as well as a trivial name in a zoological work: *Cyprinus pinna ani duplici, caudæ trifurca* and the trivial name *C. Aureus*. In *Systema nature* from 1758, Linnæus emended the phrase-name to *Cyprinus pinna ani gemini, caudæ transversa trifurca* and substituted the trivial name with *C. auratus*, a shortened version of that from 1745. Today Goldfish is

called *Carassius auratus* (Linnæus 1758). Typification of *Carassius auratus* has turned out to be difficult, because the fate of the individual described by Linnæus in 1740 is unknown. Linnæus may have brought the specimen with him to Uppsala or it may have remained at the Academy and eventually been transferred to Naturhistoriska Riksmuseet in Stockholm. Though the specimen has been sought after, it has neither been found in these places, nor in the collection of The Linnean Society of London. It has been suggested that two specimens from king Adolf Fredrik's collection, now in Naturhistoriska Riksmuseet, might be chosen as syntypes. However, Linnæus does not refer to his catalogue of this collection in *Systema naturæ* from 1758, and since he primarily cited his 1740 paper, the figures from this article should be considered as types.

Living goldfishes were brought to England, where Queen Mary showed her secretary Constantijn Huygens Jr some foreign, small and gilted fishes, according to his journal for 1694. Another reliable account of living goldfishes is given by Petiver shortly before 1705, dealing with a few fishes brought to England. The next introduction to England took place ca. 1730 via St. Helena, where the fishes were bred. The first goldfish brought alive to the Continent were taken to Copenhagen by Christen Lintrup in august 1737 on one of the Danish Asiatic Company's ships, eyewitnessed by Johannes Brandt. These fishes were red and held in an open glass bowl. Two years later Chr. Fr. Raben had his golden red and black-spotted silvery fishes, two of which were sent to Stockholm in spirits. From a letter from Raben to René-Antoine Ferchault de Réaumur, dated February 1743, we learn that Raben had put some of the fishes into a garden pond and that they had been breeding. Réaumur replied that Anisson in Paris also had breeding goldfishes. These are the earliest reports of breeding goldfishes on the Continent. In Sweden the first living goldfishes were, according to Linnæus, introduced by Magnus Lagerström, secretary at the Swedish East India Company. Presumably they were brought to Gothenburg around 1745. In 1744 Christopher Tärnström, educated in theology and a keen botanist, wanted to become a chaplain on one of the Swedish East India Company's ships to China. Linnæus recommended him, and in 1746 he set out as the first of Linnæus' "apostles" with instructions to collect and preserve plants, animals etc. and to bring "living goldfishes to her Royal Highness", i.e. the crown princess Lovisa Ulrika. Unfortunately Tärnström died during the journey. Living goldfishes were reintroduced in September 1759 when Linnæus received two fishes brought to Sweden by Peter Bjérchen as a gift from the English surgeon Richard Guy. They died shortly after and there are very few later accounts of goldfishes in Scandinavia in the second half of the eighteenth century.

Författarens adress:

Lektor (emeritus) Hans Tybjerg, Biologisk Institut, Københavns Universitet, Øster Farimagsgade 2 D, DK-1353 København K.

Smärre meddelanden

Frihetstiden, del fyra av *Signums svenska kulturhistoria*, red. Jakob Christensson (Signum, 2006), behandlar alltså något som ibland kallas för Linnésekel men som naturligtvis inte var något sekel utan som mest ett halvt. Det kallas ibland också Upplysningen, men om den beteckningen ska inkludera Sverige är en diskussionsfråga. Den föreliggande boken, en fyllig och lärorik översikt, är hur som helst välkommen. Linné har inte fått någon särskild behandling och det är nästan skönt, personcentreringen saknas genomgående. Men registret visar ändå på klara siffror. Linné leder med 47 hänvisningar, Gustav III är tvåa på 29 – han kommer väl starkt i nästa volym om den gustavianska tiden – sedan Hårleman och Rehn båda på 17 – ett uttryck för att de används flitigt i illustreringen, sedan Ekeberg och Osbeck 11 var, Dalin 10 och så vidare. Swedenborg har bara två markeringar och det känns magert, Rosén von Rosenstein inga alls. Säkert kommer de att plussas på i kommande delar. Att tematiken i de olika bidragen ofta sträcker sig över själva epokgränsen är förstås både en vinst och ett problem. Uppdelningen på olika författare är ett annat. Det blir lätt parallella linjer som inte vävs samman. Det är bara alltför lätt att vara kritisk till urval och tyngdpunkter, men författarna är kunniga och gör gott ifrån sig. Läsaren får mycket.

Turordningen går från de politiska och sociala ramarna av Karin Sennefelt och Nils Erik Villstrand och Ingmar Brohed (kyrkan) till avsnitt om ekonomiska förhållanden (manufakturerna) av Lars Magnusson och jordbruk av Carl-Johan Gadd till sociala interiörer och roller lantprästen av Carin Bergström. Konstyttringar behandlas av Marie-Christine Skuncke (teater) och Greger Andersson (musik) och boende (Elisabet Stavenow-Hidemark), den lärda kulturen av Bo Lindberg (universitet med mera), böckerna (av Per S. Ridderstad), resandet (Marie Adolfsson) och trädgården utanför fönstret (Ingvar Svanberg). Vill man lära sig skriva brev på 1700-talsmaner är Stina Hansson behjälplig, behöver man lära sig franska så står Elisabeth Hammar bi, planerar man en resa till Ostindien så förklarar Kristina Söderpalm betingelserna. Redaktören visar varför Kina kändes så lockande. Riktigt den här ordningen har inte boken men man kan också läsa den på olika sätt. Innehållet är som synes rikt och varierat. Avsiktligt eller ej bereds här prästen stort utrymme medan till exempel militären hålls i bakgrunden, en i en kulturhistoria naturligtvis väl motiverad betoning. Här finns mycket att

hämta för den som inte vill begränsa sitt intresse till en person, en företeelse eller en fråga. Tag bara en observation (s. 55) att eftersom vi är vana att läsa oss till kunskap tenderar vi att undervärdera äldre generationers förmåga att lära sig genom att lyssna. Det gäller såväl de som satt i kyrkbänken som de som lyssnade på en akademisk lärare som förklarade växternas mysterier från sin kateder.

Global and homespun Enlightenment. *The World of Jan Brandes, 1743–1808. Drawings of a Dutch Traveller in Batavia, Ceylon and Southern Africa*, Editor Max de Bruijn and Remco Raben (Waanders Publishers, Rijksmuseum Amsterdam, 2004; 542 p., 198 fig.). As the subtitle indicates, this is a publication, which covers a great deal of the globe. To it could also be added: “and stay in Sweden between 1787 and 1808”. Brandes’ life was extraordinary: born in Germany in a Lutheran home, he moved to Holland but studied theology in Swedish Lutheran Greifswald, became ordained, travelled to Java where he lived for several years, returned to Europe after stays in Sri Lanka and at Cape. Back in Holland he did not feel at home. He started all over again and bought a small manor in Sweden, Skälsebo, Tuna parish in Småland. All the time he was making sketches as a sort of memories, of the family, the house, the servants, nature, the sea. Out of about 600 a third is reproduced and analyzed in this book. Several are from his diaries, kept in Linköpings Stiftsbibliotek – and saved from the devastating fire of 1996. Quite possible there are more sources to be found in Swedish archives or private collections.

Brandes knew Latin, German, Dutch, English, French and Malay. As a man of his age he knew theology as well as how to handle agrarian matters. With his background in Swedish Greifswald Brandes got in contact with Linnean natural history and later on he travelled in the footprints of Linneans such as Thunberg and Sparrman. Brandes became a skilful natural history illustrator. In Sweden he became friend to Sven Ingemar Ljungh, one of the minor heroes among the Linneans. Several of Ljungh’s papers originate in material from Brandes. During these two last decades of his life Brandes learnt to master Swedish. He married Anna Maria Wimmermark from Vimmerby (grandchild of Claes Wimmermark, lector in Linköping who wrote interesting papers on potatoes and on heredity?). The couple got two daughters but Anna Maria died at only 37. Brandes was a successful landowner, lived a relatively prosperous life until his death at 65. His Swedish period is treated in two fine chapters in this book, the first by

Uppsala historian Giörgy Novaky and the other on the Brandes family by Amsterdam Scandinavian An Duits.

All in all, this is a wonderful book and a labour of love, which reproduces a rich collection of watercolours and sketches, putting us back into the 18th century exploration. Characteristic is Brandes aptness, and skill, in depicting man in these exotic (including Småland) settings. Thanks to circumstances the Brandes collection has been kept fairly intact through the years before his descendants sold it during the 1980s. The dramatic history of its sale is also worth listening to. Very rarely you get so close 18th century life and ideals as in these pastels. There is a fantastic series depicting Elephant hunt and taming, fine drawings of monkeys and loris, but there are also marvellous portraits of colonial families drinking tea on Java—or is it java on Java? Several self-portraits show us a serious man, with a sympathetic look. A very warm welcome to Jan Brandes into Swedish History!

Blomstergrisen, *Grisen Lindboms äventyr med Carl von Linné*. Björn Bergenholtz (Rabén & Sjögren, 2003, ny upplaga 2005, aktuell även 2007). Bergenholtz är född i småländska Älmhult – i det här sammanhanget onekligen en merit. Tidigare har han bland annat gett ut *Vasagrisen* och *Birkagrisen* – det kan verka som om Sagan om grisen håller på att ersätta Dalins Sagan om hästen som svensk historia. Man kan också sätta in *Blomstergrisen* i genren Linné för barn med inte så få bidrag, främst Inga Borgs och Fibben Halds fina böcker. Året är 1712 och lille Carl går i trädgården i Stenbrohult eller ute i skogen eller sitter och metar utan napp. Hela tiden följs han av sin gode vän Lindbom, som rullar sig i leran eller skräms av trollen – eller var det ugglor – när de söker en doftande nattviol. Gemensamt upptäcker pågen och piggen naturen och världen. Det är sommar och blommorna i diken och på ängar drar dem till sig. Bilderna är oemotståndliga och historien inte omöjlig. Kartorna ger ramar, miljöerna fördjupar historien. Emil och griseknoen har fått en uppföljare – eller föregångare. Vi missade *Blomstergrisen* när den först kom men gläds åt en ny upplaga. Given gåva till barn och barnbarn och barnet i dig själv.

Iter lapponicum fullbordad. Den nya stora upplaga, som omnämndes i förra *SLÅ* är nu färdig: tre delar, varav den första innehåller texten (2003), den massiva andra kommentaren (2004) och den tredje är ett faksimil av handskriften i Linnean Society (2005). Skytteanska samfundet i Umeå har använt sina pengar väl och de ansvariga, främst nordisten Sigurd Fries och

bokhistorikern och etnologen Roger Jacobsson, är värda all heder. Det är ett snyggt bokverk (detta litet föråldrade ord) som man skapat, som gör denna den väl mest klassiska av alla svenska resor full rättvisa. Textetableringen har inte varit lätt men utan tvekan har man nått längre än tidigare. Till den vid 93 års ålder avlidne Arvid Hellbom borde överräckas en postum blombukett för sitt arbete. Linnés handstil är ett problem, ett annat är hans blandning av svenska och latin och samiska, men också dialektorden. "Nu kommer skiöna Flora och sofver hos Febus" står det i Ährlings edition (1889) och i Fries (1913). Men här i stället "söfver". Fram stiger plötsligt inte bara klassikern utan också smälänningen Linné. Den språkliga kommentaren upptar nästan halva den andra delens fem hundra sidor, för vilken Sigurd och Ingegerd Fries ansvarar. Ett antal experter har sedan kommenterat utifrån sina specialiteter, etnologiska, samiska, botaniska. Register av diverse slag avrundar. Detta är gott nog men allra viktigast kan det kännas att faksimilen föreligger. Det är först med den som var och en kan studera texten ur alla aspekter, inklusive typografiska, hur Linné redan använder sig inte av "indrag" vid nytt stycke utan "utdrag", hur bilderna är inplacerade, var pennan har flutit lätt över sidorna (så lätt att det ibland verkar renskrift). Det med tiden bruntonade pappret släpper igenom baksidan, men det är en bok man fortfarande gärna läser i. Det är ett omdöme som förstås gäller hela verket.

Ett par saker kan efterlysas: hur reste egentligen Linné? Sten Selander i *SLÅ* 1947 uppmärksammade hans alltför saltade reseräkning liksom ställde frågan om han alls färdats hela den sträcka han anför inför sina uppdragsgivare. Inte minst genom Wilfred Blunts framställning har detta blivit en fråga om resans trovärdighet. Kommentarererna här är ganska försiktiga (s. 308 f.). Klarare kunde även tidigare utgåvor ha presenterats, framför allt Fries av 1913, som på sitt begränsade omfång innehåller mer linneansk text än de föreliggande volymerna. Detta i form av ett antal bilagor (några pass, tre kartor men också den längre allegoriskt hållna framställningen "Bene latuit" som skildringen om lapparnas sjukdomar). Givetvis är det så att en utgåva måste begränsa sitt uppdrag men upplysningar om vad som ytterligare finns på temat hade varit värdefullt. Här har ju tidigare också i *Bref och Skrifvelser* del I:1 flera andra aktstycken publicerats: Boskapsdöden i Torneå, Aconitum, Extemporan säng i ödemarken. Läsaren vill helt enkelt veta vad som här är nytt och om det finns mer att hämta, att denna förträffliga utgåva ändå inte säger allt.

Folk och flora. *Etnobiologi i Sverige 2. Människan och florán*, red. Håkan Tunón, Börge Pettersson & Mattias Iwarson (Wahlström & Widstrand, 2005). (Börge Pettersson avled tyvärr under en exkursion på Borneo strax efter bokens publicering.) Bakom ligger ett stort arbete liksom föregående volym. Vi bjuds femhundra bastanta sidor, kanske lika många illustrationer, goda register och förteckningar. Uppläggningsen går från en generell inledning, källäge, årets gång, olika odlingslandskap. Skogen, trädgården, folktro, medicinalväxter med mera, allt med många underavdelningar och med några hundratal växtbeskrivningar insprängda. Författarna behöver inte räknas upp, de är ett drygt femtital varav många är hämtade inte bara från de biologiska disciplinerna utan från etnologi och annan humaniora. Det är lätt att slå till med betyget "storverk" eller liknande – och det är det. Samtidigt vet alla som försökt göra något så här synligt att det drar på sig kritik: är layouten inte för mäktig? Är dispositionen den naturliga? Är verkligen allt i mängden fakta rätt? Till vilken publik och vilket tillfälle vänder sig en så här anspråksfull publikation? Att läsa den i sängen går inte och att ta med den i fickan ut på exkursion är ännu omöjligare – hur ska den användas? Ju större något är desto lättare är det att se luckor. Här saknas något, fyll i, fyll i! Man kunde också mena att detta omfång kunde ge plats inte bara för mångfald utan också djup, fler försök till större sammanhang, längre historiska linjer bakåt, och vyer framåt. Sista kapitlet, "Framtidens växtanvändning" (innehållsförteckningen ger den mer spännande rubriken "Framtidens växter") pekar ut de förändringar som är på väg som följd av klimatförändring, jordbrukets effektivisering, golfbanifieringen av Sverige, ekoturism, bilism med mera. Det är bra. Det är också utmärkt att denna stora informationsbank nu finns tillgänglig samtidigt som vi ständigt önskar oss mer.

Sånt är livet. *Om vetenskapens sökande efter livets början* (Norstedts, 2005) av Roland Poirier Martinsson, filosof i Lund och författare till *Russels kal-kon*, en vetenskapshistoria som kom för ett par år sedan. Baksidan uppger att boken "berättar livsvetenskapernas historia från antiken till våra dagar". Hänger vi upp oss på en sådan proklamation och läser boken som vetenskapshistoria blir summeringen rätt olustig. Låt gå för den journalistiska snabba prosan, de korta styckena som gör det lätt för författaren och läsaren, tillåter nyckfullheter i det ena och det andra. Men varför i hela friden behandla antiken med rubriken "Gubbslem i Atén"? Fem sidor om detta, det vill säga antiken, där epoken sågs uppfatta fortplantningen med begrepp

som spermier och ägg (upptäckt 1827!). Vem kan lära sig något vettigt av sådant? Paracelsus idéer var inte bara "flum" (s. 82) – så dumma de var alla de som gick på hans flumheter; inte heller ska det bara rakt ut påstås att han besökte Sverige. Möjligheten finns möjligen. Framställningen är anekdotiskt personcentrerad och anakronistiskt formulerad. "Teckningar och diagram av kroppen ansågs billiga och ointressanta som serietecknare i förhållande till goda romaner" före Vesalius (s. 86). Jaha? "Harvey visste att han hållt bensen på en glödhet dispyt (s. 90 f.). Galileis *Sidereus nuncius* kallas "en pamflett" (s. 102). I kapitlet "Gubbslem i London" påstås att vetenskapen då inte hade "en susning om saker och ting" (s. 129). Det menade man nog att man hade. Inget sägs över huvud taget om romantikens biologi då man ju verkligen talade om "urslem" som livets begynnelse (Oken). Linné finns över huvud taget inte med i hela denna biologihistoria, vilket vi kanske inte ska sörja över, men ändå finna en smula märkligt. Framåt i krönikan refereras många viktiga och svårbedömda verk, katoliken Poirier Martinssons undran och förundran öppnar för många frågor, men så långt kommen känner sig läsaren tveksamhet inför vad som han ska tro och tro på. Litteraturförteckningen saknar som väntat Erik Nordenskiölds analytiskt starka biologihistoria från 1921–1923 medan Nils Uddenbergs färska *Idéer om livet* (2003) trots allt inte missats. Om den här anmälan verkar snäv så är det för att boken utger sig för att vara historia men inte anstränger sig för att vara det. Sånt är livet kan man ju alltid säga. Eller?

Drakblod. *Linné och den sjuhövdade hydran* är titeln på en annorlunda skrift, som Ni kära läsare ska försöka få i Era händer. Den handlar om ett återfunnet manuskript, delvis defekt, men delvis avslöjande hemliga ting. Vad sägs om Linnés första brev, skrivet redan som femtonåring, eller om en promenad med Petrus Artedi under det sista dygnet i hans liv liksom lösningen – nästan – på hur han dog? Vi möter en Linné på väg mot stjärnorna och en genialisk Artedi på väg mot drunkningsdöden i kanalen. Detta och mycket annat förpackat i en anonymt publicerad foliovolym med mängder av vackra samtida illustrationer, inklusive en utvigningskarta över Amsterdam. Utgivningsåret 2004 passar särskilt bra till det följande årets Artedijubileum. Hydran och sjutalet återkommer som hotfulla tecken. Det kan förefalla som om händelserna utspelar sig ett år tidigare än vad vi är vana, alltså 1734 i stället för 1735. Som sagt, leta reda på denna monstruösa skrift, som alltså inte är alldeles sanningsenlig. Utgivare, det kan avslöjas, är Lars Forsberg, tidigare redaktör för *Biblis* och *Papper* och som kan det där

med böcker. Bildåtergivningen är förstklassig liksom bildurvalet. Boken är inte bara udda, som mystifikation äger den förstås sin särskilda attraktion. Egentligen är den gjord för ett läkemedelsbolag och inte avsedd för försäljning i bokhandeln. Den förekommer också i engelsk version under titeln *Linnaeus & Hydra*. Det låter som ett illavarslande bolagsnamn. – Den som vill läsa mer om hydran bör leta reda på Arvid Hjalmar Ugglas uppsats om besten i *Festskrift till Harald Nordenson* (1946).

Elisabeth Christina. *Den indianska krassens blickande* (Bonniers, 2006) av Ann Granhammer är en behagligt nätt bok inom en genre som lockar allt fler. Man kan tänka på Magnus Florins fina *Trädgården* (1995) om den gamle Linné, Monica Braws bok om Carl Peter Thunberg och Alexandra Coelho Ahndoril om Tycho Brahe – eller snarare hans frilla – Agneta Pleijels färska *Drottningens chirurg* (2006), det vill säga Herman Schützer, internationellt på Dava Sobels bestseller *Galileis dotter* (1999), en nunna. Huvudpersonen i Granhammers långa novell är Linnés dotter Elisabeth Christina, som ju blev kvinnlig pionjär för botanik eller snarare kanske fysik med ett bidrag till *Vetenskapsakademiens Handlingar* 1762. (Om detta optiska fenomen, som snarare finns hos betraktaren än hos blomman – skrevs en hel bok, F. Thomas, *Das Elisabeth Linné Phänomen* (Jena, 1914)). Men Lisa Stina, som en gång varit avsedd som brud åt Daniel Solander och som hamnade i ett olyckligt äktenskap med löjtnanten och Rudbecksättlingen Bergcrantz, fick aldrig utveckla sitt botaniska intresse. Hennes liv var knappast lyckligt under de drygt fyra decennier som hon fick leva. Granhammer skriver inlevelsefullt på en kortprosa om detta öde. Ämnet och genren saknar inte fallgropar men det känns överflödigt att till exempel låta Lisa Stina hitta *Nemesis divina*-anteckningarna nedgrävda i jorden. Den anklagelse som hänger i luften mot fadern är väl inte heller vidare underbyggd av dokumenten. För sin tid var Linné snarast ovanligt beredd att öppna botaniken för kvinnor (se Gunnar Broberg, ”Fruentimmersbotaniken” i *SLÅ* 1990–1991). Boken rekommenderas för att den försöker fånga in något som vi vet ganska litet om och som är värt vår eftertanke: alla dessa människor, män och ofta kvinnor, som inte fått möjligheter att utveckla sin begåvning eller sina intressen på ett rimligt sätt. – Ett sammanträffande som inte är slumpartat: Marie Öhrns pjäs, text och regi, *Krasseblixtar*, hade urpremiär på Uppsala stadsteater 23 februari 2006.

Den sinnliga världen i bild. När *Orbis sensualium pictus* (HLS förlag, 2006), Comenius lyckokast, för första gången på mycket länge görs till-

gänglig är det en händelse. Första svenska upplagan kom 1682, den hittills senaste 1867, då förstås i omarbetat skick och med titeln *Nyaste Orbis pictus*. En liten påminnelse kanske behövs. Denna lärobok, först utkommen 1658 och uppbyggd kring 150 bilder, visar centrala situationer och teman i vår värld. Innehållet på bilderna är sedan numrerat och identifierat på motsidans beskrivande text, till exempel om boktryckaren, eller om bergsbruk. Texten gavs både på latin och folkspråk. Denna kunskap, både vad gäller realia och språk, var sedan basen för den lille skolpiltens senare studier. Pedagogiken i *Orbis* har varit skolbildande och fungerar fortfarande.

Utgivaren Lars Lindström är knappast den förste som haft idén men äran är hans att ha genomfört den. Enkelt har det knappast varit: dels måste man ha en bra förlaga att faksmilera (ett exemplar av Åboupplagan 1682 har tagits sönder och avfotograferats), dels har man beslutat sig för att göra en modern "översättning" av gammalsvenskan till nusvenska eftersom begreppen ofta förändrats eller försvunnit och eftersom frakturstilen av många anses som svår, dels föreligger naturligtvis behov av olika sorters kommentarer. Ingår gör en uppsats om tillkomsten av originalupplagan och den roll som boktryckaren Sigmund von Birkens spelat, vidare en uppsats om personen bakom Åboupplagan, biskopen Gezelius (som givit ut en *Encyclopedia synoptica* 1672 och tidigt var inne på Comenius tankegångar) och utgivarens egen uppsats om encyklopedins bildanvändning. "Översättningen" är en känsligare fråga än vad man kanske först tror, anakronismer och klåfingriga tillrättalägganden hotar. Ett och annat kunde nog här diskuteras. Utgåvan är vidare rikt försedd med bibliografiska upplysningar, ett uttryck för att *Orbis* kan och bör läsas, kommenteras hur mycket som helst. En avhandling på tjeckiska av Blanka Pragensis Karlsson, översatt till svenska av författarinnan, *Comenius och hans verk i Sverige 1630–2000* (Föreningen Gamla Norrköping, 2005), visar också hur Comenius i övrigt var viktig i den svenska stormakten och därefter. Man kan i sammanhanget efterfråga gamle bibliotekarien Aksel Anderssons Comeniusbibliografi (1898). Ett resonemang om fördelarna med den comeniuska bildpedagogiken fört av Christopher Polhem och avtryckt i *Gyllene äpplen* I (1992) kunde ingå i receptionshistorien, liksom den unge Karl XII:s teckningar av djuren i *Orbis*; uppenbarligen fostrades krigarkungen via den fredsälskande Comenius, en paradox. Generellt kan man sakna utblickar mot den utopiska tanken hos Comenius och hans elev Samuel Hartlib, en huvudlinje i Charles Websters magistrala *The great instauration* (1975) om bakgrunden till Royal Society och den vetenskapliga revolutionen. I sammanhanget saknas även John E.

Sadlers utmärkta edition (Oxford University Press, 1968) av den första engelska utgåvan, utgiven redan 1659.

Kanske någon frågar varför *Orbis pictus* behöver nämnas i vår publikation. Ett svar är att Linné måste ha haft kännedom om *Orbis*, kanske lärt sig latin med hjälp av den. (Konstigt nog finns det inget klart svar på en sådan fråga. Det närmaste man kan komma erbjuder väl Telemak Fredbärjs uppsats i *SLÅ* 1970–1971, ”Linné som djäkne och gymnasist”.) Ett intressantare svar är att *Orbis* till stora delar täcker det Linné skrev om, det vill säga skapelsen och dess indelning men på ett annat sätt. Kanske en tredjedel av *Orbis* handlar om naturens tre riken. Både Comenius och Linné försökte famna helheten och skapa en encyklopedi, det vill säga ett systematiserat vetande över vår värld. Deras uppgift var också att bygga en kunskapsmotor. Det finns skillnader, till exempel att Comenius i så hög grad förlitar sig på bilden medan Linné skapade en utarbetad teknisk terminologi. De skrev båda läroböcker, men med inriktning på skilda åldersskikt. Deras förhållande till det gudomliga och till skapelsens nytta, till ekonomin kan också jämföras. – Ytterligare ett skäl att sätta sig med denna välkomna utgåva är förstås att lära sig latin naturmetoden. Som sagt, *Orbis pictus* fungerar ännu. Det är en bok som handlar om glädjen att lära sig och att lära ut.

Elefantjägaren. *Johan August Wahlberg. Naturforskare, samlare, elefantjägare* (Carlssons, 2006) av Peter Johansson presenterar en glömd svensk resenär. Johansson har tidigare i ord och bild följt Charles Johan Andersson och hans äventyrliga liv i Afrika. Han är chef för Vänersborgs museum och Afrikaresenär. Denna gång söker han spåren efter Johan Wahlberg, och har funnit dem på ort och ställe i Sydafrika, Botswana, Namibia, Transvaal men också i form av en dagbok, brev med mera. Han kan alltså följa Wahlberg i stor detalj när han är ute på sina expeditioner, den första till Kap, med stora samlingar som resultat; förhoppningar fanns om ett svenskt Afrikamuseum. Det är svårare att säga så mycket om hans tid i Sverige i mellanperioden. Kanske det inte heller har intresserat Johansson lika mycket. Det är en välgjord levnadsteckning där detaljerna motiveras av att de någon gång ska göras tillgängliga. Läsaren kan undra om det inte hade varit att föredra en regelrätt utgåva av dagboken med de fördelar det har för forskningen. En sådan utgåva hade också givit mer av Wahlberg, hans sätt att skriva, reflektera (om han gör det), hans utveckling och person. Återkommande är – i alla fall hos Johansson – att han uppmärksammar julafton. Därmed får man knappast reda på något om hans förhållande till religionen, till folkslagen, till

det andra könet och så vidare. Närsyntheten gör att man inte heller förstår Wahlbergs samlarintresse och vad han söker och hurdan naturforskare han var. Han publicerade mycket litet, dock några uppsatser i Vetenskapsakademiens handlingar – institutionen invalde honom, ovetande om att han redan var död. Denna generation av andra eller tredje generationens linneaner och vetenskapliga samlare – med alla förändringar som inträtt – är ännu inte utforskad, inte heller det innehållsdiga förhållandet till Sydafrika och Kap med resenärer och bosättare liksom de färskas decenniernas politiska engagemang. Bilden av Wahlberg som en inbunden ensamvarg finns där, men man skulle ha önskat mer om vad han representerade i den här tiden av storviltjakt som en försmak av det stora "scramble for Africa". I sin sena resa märks ett närmast patologiskt jägarhat mot den store konkurrenten elefanten. Berömd är slutfasen, naturens hämnd som i Conrads *Mörkrets hjärta* eller Ahabs hämnd på Moby Dick, då den unga elefanthannen lurar på honom bakom ett buskage för att sedan överrumpla honom och mosa sönder honom till oigenkännlighet och till föda för hyenorna. Detta är bokens tragiska slutpunkt. Man hade gärna till bokens många illustrationer sett elefanten på Vetenskapsakademiens, eller var det Svenska sällskapet för antropologi och geografis, makabra medalj över Wahlberg.

En epoks intriger. Patrik Wilton, *Frihetstidens politiska praktik. Nätverk och offentlighet 1746–1766* (Studia Historica Upsaliensia 223, 2006) får här ingen regelrätt recension utan bara ett påpekande om en användbar bok också för den som intresserar sig för Linné. För att förstå hur frihetstiden fungerade bör man som här undersöks veta en del om patronsystem, om nätverksskapande, om olika "arenor" (med ett annat av våra oundgängliga modeord), skolor, institutioner, brunnsorter, kaffehus, prästmöten, utnämningsspolitik, allt överskådligt framställt. Det är också en ovanligt personinriktad avhandling där många av Linnés bekanta passerar, till exempel Olof Celsius, Carl Fredrik Mennander och särskilt Johan Browallius, vars rykte som mer politiker än biskop väl besannas. Browallius är en intressant gestalt, som utvecklade Linnés tankar om naturalhistoriens nytta i skrifter på 1730-talet och som fysikprofessor i Åbo fortsatte propagandan innan han som biskop gav sig politiken i våld. Den skildring av läget vi får är inte alldeles uppbygglig och känns märkligt bekant.

Danskt, svenskt, nordiskt? *Dansk naturvidenskabs historie* (Aarhus Universitetsforlag, 2005–2006) består av fyra i rask takt producerade volymer

vardera på cirka 500 sidor. De båda första volymerna som går till 1850 har Helge Kragh som huvudförfattare, de båda senare som går till 1970 har delats upp på runt tjoget bidragsgivare vardera. Man kan avundas danskarna deras starka tradition för i god mening populär historisk bokproduktion. Något liknande arbete som det nu anmälda har vi egentligen inte i Sverige. Sten Lindroths verk, likaså i fyra volymer, går till 1800, den och Tore Frängsmyrs *Svensk idéhistoria* till 2000 tar ”hela” idéhistorien. Det senare har naturligtvis fördelar eftersom det, inte minst för äldre tid, är oklart vad som är ”naturvetenskap”. Ett annat problem rör hur vida de geografiska ramarna ska vara. I svenska framställningar glöms alltför ofta för tiden före 1809 Finland bort. Den första delen av *Dansk naturvidenskabs historie* glömmes däremot inte Skåneland. Hur mycket av Norge som ska inkorporeras är ju också en öppen fråga. En svårighet som löses väl är att upprätta balans mellan individ och struktur liksom att göra rättvisa både åt de specifika disciplinhistorierna och åt mötet med publiken. Tonen får inte vara för högtidlig, inte för folkbildande, inte för det ena eller det andra – och att den ska hålla trots att så många författare medarbetar. Ett temas eller en disciplins liv över de olika delarna är ytterligare en svårighet.

Som test kan man försöka följa naturalhistorien och medicinen (med många gränsteman som resor, samlande, mineralogi, geologi) och få en överskådlig dansk historik på cirka 250 sidor över till exempel de linneanska vetenskaperna. Det håller ihop åtminstone under de båda första delarna. I medeltidsavsnittet möter man den Gamle Henrik Harpostreng med stort inflytande i hela Norden, Christian Pedersen vars *Om urte vand* trycktes i Malmö, Nils Aalborg som Linné läste. Danskt 1600-tal var ju en guldålder för vetenskaperna medan Sverige fick ett motsvarande uppsving på 1700-talet. Erik Pontoppidans *Norges naturhistoria* är för linneansk fast publicerad 1752. Sedan kommer de danska linneanerna Georg Oeder med den nya *Flora Danica* (både bok och servis), Georg Tycho Holm, Johan Zoëga, Martin Vahl, den framstående entomologen Johan Christian Fabricius och Otto Friedrich Müller som egentligen representerade ett uppbrott genom sin mikroskopistiska inriktning. Man läser givetvis med glädje om danska resenärer från tiden: Eggert Olafsson till Island, Georg Steller till Kamtjatka, Carsten Niebuhr till det lyckliga Arabien. Dansk vetenskapshistoria är på många sätt annorlunda den svenska, tidigare ute genom närheten till kontinenten, men också dramatisk på annat sätt genom kontakterna med Island, Grönland och Norge, liksom med Indien och Karibien. Det finns naturligtvis mycket skrivet om denna historia, Goschs danska biologihistoria

är enorm, Dan Christensens färska arbeten ska också nämnas. Och nu kan man med fördel vända sig till detta arbete för färsk, uppdaterad, översiktlig kunskap. Min favorit är tredje delen eftersom tidsavståndet är lagom för både närhet och distans, för att naturvetenskapen då var begriplig, för att den populariserades på ett fortfarande säljbart sätt. Och för att författarna här hanterat sina teman väl.

På nytt: ett snyggt arbete, välillustrerat, rubrikerna i blått (!) i stället för rött, kanske för att undvika alltför mycket patriotism. Ett minus är att bildhänvisningarna är alltför ungefärliga i de inledande delarna. Signalement av perioden inleder och volymerna avslutas också med sammanfattande urskiljbara teman, allt mycket tacknämligt. Som sagt, danskarna kan göra sådana här arbeten. Tydligen ingår en sådan uppgift tydligare i deras akademiska träning. Nyligen utkom en likaså fyrabandig dansk filosofihistoria. Det verkar som det är läge för att ta ännu större grepp. Sveriges idéhistoria är som sagt skriven, Matti Klinges stora finska universitetshistoria kan uppfattas som en finsk lärdomshistoria, Norge har i sex band publicerat sin idéhistoria, och nu alltså Danmark. Läge föreligger alltså för komparativa studier och sammanfattningar.

Swanberg svamlar. Det gör den kände DN-kåsören under den rubriken. Men Swanberg – med den stavningen – svamlar aldrig, vare sig han skriver i *SLÅ* eller i någon annan av våra lärda kulturhistoriska periodika. (Vilka är det frågan om? Förutom *SLÅ* tänker vi på *Lychnos*, *RIG*, *Historisk Tidskrift*, *Scandia*, *Polhem*, *Biblis*, *Personhistorisk Tidskrift*, *Svenska Landsmål*. Men flera måste tilläggas eftersom detta var början på en alltför akademisk lista. Den mer avancerade kulturdebatten förs gärna i *Res publica*, *Ord och Bild*, *Glänta*, *Arena*. Skulle listan upprättas av teologer, konstvetare, historiker eller litteraturvetare såge den annorlunda ut med *Konsthistorisk tidskrift*, *Karolinska Förbundets Årsskrift*, *Samlaren* med flera. Men nu är det bestämt Broberg som svamlar.) Vi kommer från ämnet – hur som, Swanberg förekommer i flera av de nämnda. Hans senaste (ett alltid osäkert påstående) hör inte till de mer omfattande men är ett litet pionjärarbete inom den genre som han mer än någon annan svensk behärskar, etnobiologin, denna gång med titeln *Humlehonung, korstroll och ålamask. Etnobiologiska essäer och evertetrater i Norden och Estland* (Maral Production, Uppsala, 2006). Evertetrater är verkligen inte den mest besjunga djurgruppen men gråsuggan får här sitt äreminne. Estland, en del av det gamla Sverige, liksom Färöarna, dit Swanberg gärna reser, vidgar blicken och gör den lilla skriften

till något eget. Samtidigt ska den ses som en del av en bred kartläggning av föreställningar, livsvillkor och kunskap som levt kvar tills nyss – och som tar sig nya former också i dag.

Den nionde Fantomen som under sin skoltid lärt känna den kanske mest berömde svensken genom tiderna, Carl von Linné, möter densamme under en resa. På den store botanistens inbjudan befinner sig Fantomen snart på en herrgård i Amsterdams utkanter där äventyret utspelar sig. Herr van Schuiten (Gerhard van Swieten?) har kommit över en samisk trolltrumma tillhörande en nåjd vid namn Amund Vuoma. Nåjden har förföljts av en präst för att han utövat sin samiska tro och slutligen blivit bränd på bål. Dessa trolltyg användes sedan av en barndomskamrat till Linné, Anders Myhr, men utan Linnés framgång. Förblindad av avundsjuka och hämndbegär använde Myhr trumman och en uggle för att skrämma de rika holländarna som hjälpt Linné under hans utbildning. Tyvärr nöjde han sig inte med att skrämma vettet ur dem, han slog ihjäl dem också. – Nå var kommer Fantomen in? Tydligt kan man få reda på mer i *Fantomenkrönikan*. Fortsättning följer kanske i nästa *SLÅ*. Detta enligt *Fantomen* 2006:11.

Naturens under. *Zoologische und Botanische Einblattdrucke und Flugschriften vor 1800 och Botanische Einblattdrucke und Flugschriften vor 1800*, 1–5 (Hiersemann, 1998–2006), respektive 1–2 (Hiersemann, 2000–2001), är kort sagt en fantastisk källa som återspeglar en förgången värld i all dess märkvärdighet. Ingrid Faust är huvudutgivare av den zoologiska sviten medan Klaus Stopp står för den botaniska. Den förra omfattar cirka 100 bilder och dubbla det sidantalet, den senare klarar sig på 300 bilder och 600 sidor. Ingrid Faust kallar arbetet, blygsamt men adekvat, ”Katalog”. Varje uppslag består i princip av bild, titel, taxonomisk bestämning, ort och datum, boktryckare, anmärkningar, exemplar, litteratur. Dessa ”broadsheets” med den engelska termen hänger naturligtvis samman med ett uråldrigt intresse för det ovanliga och avvikande, men också med boktryckarkonsten, upptäckten av Nya världen, liksom tidens samlarkultur. Här använda exemplar har fångats in ur olika samlingar, någon gång efter xeroxkopia vilket inte ger fullvärdigt resultat. Ingrid Faust i Hildegards Bingen äger själv 176 eller 17 %, av de djuriska trycken, som tids nog ska införlivas i Bayerischen Staatsbibliothek i München. Det rör sig alltså om tillfällesskrifter, ephemera, ibland men inte alltid illustrerade. ”Flygblad” är normalt ensidiga med en illustration plus text, ”flygskrifter” har flera sidor

och är även illustrerade. Upplagan är svår att precisera. Kanske ett tusental, kanske betydligt mindre. Kärnan är ändå bilden. Dessa tryck satsar på sensationseffekt: det exotiska, det stora, det lilla, det abnormalt, missbildade, det som gav möjlighet till en god moral. Ibland avbildade man efter levande exemplar, ibland bara efter dött, ibland förefaller fantasin ha fått härja fritt. De ofta dödfödda monstrositeterna ger anledning till varningar, änder och gäss som faller som isklumpar från skyn lovar inte gott. Blandformer mellan människa och varg föranleder hemska spådomar. Dessa flygblad har ofta kopierats och spritts. Som bakgrund syns ofta en stad, eller några åskådare, som vittnar om att detta verkligen hänt, liksom var. Aktuell zoologisk nomenklatur är inarbetad. Dessa flygblad är både zoologihistoriska och kulturhistoriska källor, hur de trycktes, såldes och spreds. De olika trycken presenteras kronologiskt.

Tidsgränsen vid 1800 är generös men utesluter kanske något. Mer konstnärliga tryck tas inte upp, inte heller jaktbara djur, eller boskap (vanligt i England), flygblad med framför allt symboliskt eller emblemiskt innehåll), menageri- och cirkusprospekt, förordningar (särskilt för hundar) saknas också. Trots omfånget är inte fullständighet att vänta. Vad som inkluderats är onekligen mycket nog. Men kompletteringar är välkomna och bibliografin kan uppdateras. Den moderna taxonomin kan naturligtvis leda till anakronismer. Definitioner är alltid besvärliga eftersom de är pålagda i efterhand.

Ett referat är omöjligt. Den zoologiska sviten går fram systematiskt och börjar med de ryggradslösa. Första bandet inleds med en bandmask 1603, följt av en oidentifierbar parasitmask som tillägnats ett stort antal verser: ”So bald man ihn in Brandtwein/ An statt des Wassers setzte ein./ Ist er ganz ruhig blieben,/ Dis hat der Mann auch angesagt,/ So oft der Wurm ihn hat genagt, /Brandtwein den Schmerz vertrieben.” Kräldjuren upptar detta första band. Band två behandlar ryggradsdjur, 150 sidor fåglar och 200 däggdjur, band tre klövdjur, band fyra valar, sirendjur, elefantdjur, samt band fem noshörningar och hovdjur. Längs vägen hittar läsaren – eller skådaren – hela tiden märkvärdigheter: fåglar som utkämpar strider i skyn dög som järtecken ännu in under upplysningen. Det säger sig självt att möss som ätit upp sakramenten i en monstrans bådar onda tider. Det finns gott om siamesiska tvillingharar och kalvar – ett amerikanskt zoo gör för övrigt det år som är i dag en stor utställning om detta fenomen. En ”underkalv” med böljande hår skulle väl varna mot bruket av fontanger. Det finns gott om bilder på strandade valar, flera skandinaviska registreras med hänvisningar till uppsatser av John Bernström och Ingvar Svanberg.

Uppläggningsen i de botaniska volymerna är likartad. Del ett om jät-teax som visar bondens önskedrömmar. Vi möter fascinerande bilder av människor som sår och skördar men också av blodregn, algregn, Erdmehl (mjöldagg). Del två upptar monstruösa bildningar. Märkligt är den fascination som aloen utövat, halva andra bandet upptar dessa högresta blomster, också Fru Brenner och hennes makes dikt och bild av aloen på Noor, tryck av Werner i Stockholm 1708. (Man har inte observerat Arne Jönssons uppsats om den i *SLÅ* 1998–1999.) Just kring agave som ett underverk finns en omfattande studie av Bernd Ullrich (1991). På nytt handlar det om att hugfästa, skryta med att ha största exemplaret. Vi påminner om Ulla Britta Kuechens uppsats ”Botanische Flugblätter”, omnämnd i *SLÅ* 2002–2003, 149, som tar upp växtmonstrositeter avbildade före 1700.

Denna utgåva kan kommenteras på många sätt. Man hade kunnat önska en större uppmärksamhet på förhållandet mellan text och bild. Den tryck-historiska aspekten beaktas genomgående. Nürnberg var den vanligaste tryckorten, därefter Augsburg, Strassburg, även London och Paris, Köpen-hamn. Tematiken vittnar om vad som då uppfattades som intressant, exo-tiskt, säreget och vad som fanns att tillgå. Dessa underdjurs och underväxters geografi utsäger också mycket om rådande kommunikationer. Sverige låg till exempel i stort sett utanför denna värld. Motiven pekar också på vad som uppfattades som ”normalt” och vilka förklaringar som låg bakom det av-vikande. Naturligtvis ger dessa volymer också inblick i illustrationskonsten, i förlags- och tryckerimarknaden (inklusive dagens, som kan publicera ett verk som detta) och hur bildkonventioner fungerar. Ett enkelt och entydigt exempel: storleken spelar roll varför noshörningar, elefanter och valar hör till de allra vanligaste motiven. Men man kan också observera vilka djur som saknas: älgen, renen, järven, lon (en gång). Den nordliga fanan är alltså dåligt representerad.

Någon gång känner man ändå igen svenska motsvarigheter. Det finns bilder som tycks ha lånats från Olaus Magnus, en del känns igen från den i enkel version också i Sverige runt 1700 utgivna *Relationes curiosae*, några av de illavarslande strömmingarna med text är hämtade från våra trakter. Det är framför allt ur haven som man hämtat nordiska järtecken, till exempel en monsterfisk i Kalmarsund 1615, en annan 1709 och ytterligare en 1710, en Meermönsch som är anmärkningsvärt lik Luther (avbildad i färg i del 5) hade fångats i sillnät utanför Malmö 1546. Flera märkligheter hade fiskats upp utanför Köpenhamn (1694, 1698 och 1747). Det är bara att titta och förundras – om Ni vågar.

Noshörningen Clara. Magnus Celsius dagbok, KB, M 231.

En utvikning, som av naturliga skäl tar viss plats, handlar om noshörningen. Ibland kan ett djur bli nästan en egen bok, som noshörningen som omfattar drygt 160 sidor. Man kan undra över djurets popularitet som förstås har att göra med Dürers berömda träsnitt 1515. Här gäller det främst noshörningsflickan Clara, beskådad av många. De båda resenärerna Abraham Bäck och Magnus Celsius såg allehanda gyckelspel och främmande djur i Amsterdam, ”i synnerhet en lefwande Rhinoceros”. ”Han” sades vara ovanligt svart, stor som en oxe men mycket tjockare. Huden var skild i lik-som flera sköldpaddeskal. Fötterna tveklövade och benen tjocka, andedräkten stinkande. Kommen från Ostindien med en skeppare, som tog hälften av intäkterna medan den andra hälften gick till magistraten till utdelning bland de fattiga. ”hwilket observeras här med alla penningar från sådane spektakel”. (Magnus Celsius i sin dagbok KB M 231, där han också ritar av Claras huvud.) Man beskådar också en elefant, ett turkiskt får, ett par torkade flygande drakar, några surinamesiska kaniner. På värdshuset Blaujan fanns allehanda främmande fåglar och djur, som ett lejon och en lejoninna. – En förfrågan om Clara från konsthistorikern T. H. Clarke som följt hennes fotspår och undrade om hon förrirat sig upp till Sverige föranledde en kommentar från Stockholms Stadsmuseum, att detta ”nog det mest udda jag hittills fått under mitt långa museiliv”. Intendenten vid Riksmuseet höll med om att detta var ”en mycket udda förfrågan”. Linné klassificerar noshörningen först som *Jumenta* men 1758 bland *Glires*! Han ägde en skrift om henne, von Bergens *Oratio de Rhinocerote* (1746). Anders Sparrman beskrev *Rhinoceros bicornis* i KVAH 1783; det finns en uppmonterad hud i

KVA efter Sparrman. Den uppmärksamme läsaren har förstås observerat att noshörningen skapat en liten följetong i *SLÅ*: Mason C. Hoadley and Ingvar Svanberg, "Hunting Rhinoceros in Java. Jahn Arnold Stötzer and his Journal 1786–1787" (1990–1991), L. C. Rookmaaker publicerade sin grundläggande artikel "The Sources of Linnaeus on the Rhinoceros" (1996–1997), och Rookmaaker, "Specimens of rhinoceros in European collections before 1778" (1998–1999). Rookmaaker förestår The Rhino museum South Africa. Big is beautiful.

SLÅ:s yngre system *Sjuttonhundratals* (red. Jakob Christensson, tillträdande redaktör Jonas Nordin) utges av Sällskapet för 1700-talsstudier med en första årgång 2004 är givetvis värd att uppmärksamma. Årsskriften 2005 innehåller således flera uppsatser med anknytning till vetenskapshistoria: David Dunér skriver om Polhems huvudvärk (rätt stavning), Maria Berggren om Swedenborgs medicinska latin, Hjalmar Fors om Sven Rinman – det var länge sedan han uppmärksammades – och Kenneth Nyberg om "Linné, apostlarna och de svenska forskningsresorna" – den sistnämnda en nyanserad genomgång av motiv och drivkrafter bakom lärjungarnas farofyllda färder skrivet utifrån ett forskningsprojekt om Linné som lärare. Det är en snygg, innehållsrik och välredigerad publikation, vars fortsättning alla med intresse för tiden och dess kulturhistoria givetvis bör följa. Ett symposium i Göteborg sommaren 2006 betitlat Kunskapens vägar kan tänkas ge merparten av följande årgångs innehåll. Medlemskap i Sällskapet för 1700-talsstudier uppnås genom insättande av 200 kr. på pg 32 93 90-90.

Den lärda kommunikationen. *Hallers Netz. Ein europäischer Gelehrtenbriefwechsel zur Zeit der Aufklärung*, herausgegeben von Martin Stuber, Stefan Hächler und Luc Lienhard Schwabe (Studia Halleriana IX, Basel, 2005; 594 s., 350 bilder, 50 diagram och kartor). Utan omsvep: en härlig bok, som har mycket att lära alla och envar. Den är uppdelad i två sektioner, den första med studier av övergripande karaktär om korrespondens under Hallertiden, alltså inte bara om postväsende utan också om olika nät och sammanhang som kunde skapas vid den här tiden och hur de förändrades. Kartorna visar ansamlingen korrespondenter i Schweiz och Tyskland men också hur glest de förekommer i Norden. Till mängden av Hallers brevvänner ("vän" är som bekant inget vidare heltäckande ord för förhållandet till Linné) kan man också räkna svenskar som Johan Adolf Murray (egentligen i Göttingen), Nils Rosén von Rosenstein, Pehr Wilhelm Wargentin, Hedvig Charlotta

Nordenflycht också kanske några till. Kartbilder visar på motsvarande sätt den svenska periferin i förhållande till lärda gestalter som Leibniz, Rousseau, Spallanzani och Lavater. Vidare finns diagram över vetenskapliga kontroverser och deras livslängd (här leder Linné ligan). Den andra sektionen består av olika detaljstudier, till exempel Hallers förhållande till sin hälsa, så som breven till Tissot visar det, och oron över pulsens ojämnhet, Hallers roll som läkare per korrespondens, hans och andras latin, korrespondensen med kvinnor, schweiziska floran och förhållandet till Linné. Allt detta och mer är välillustrerat och väldokumenterat – antalet normalt mycket matiga noter närmar sig tre tusen. Illustreringen är ofta ovanlig, i alla fall för svenska ögon. Att de är i svart-vitt ökar 1700-talskänslan. En liten reservation för antalet diagram – datorn har alltför lätt att fabricera sådana. *Studia Halleriana* som utges av Albert Haller-Stiftung i Bern och är grundat 1977 har på ganska kort tid gett ut nästan fem tusen sidor vetenskaplig text kring den store fysiologen, botanisten, bibliografen, diktaren, kulturpersonligheten och egocentrikern. Mer lär komma. (Se även nedan, recension av Eva Nyström.)

Gunnar Broberg

Kawâdja Abdallah. I november 1767 anlände en ensam man till Köpenhamn. Av fem deltagare på den danska expeditionen till Det Lyckliga Arabien överlevde endast en. Det var Kawâdja Abdallah. Han kom inte från något lyckligt Arabien, utan ett "Arabia Yemen" som snarare borde översättas till det mer prosaiska "Sydarabien". Den danska expeditionen till Orienten under åren 1761–1767, vari även den svenske Linnélärjungen Peter Forsskål deltog, mötte många olycksöden och har blivit hågkommen som en av de stora bedrifterna inom de vetenskapliga expeditionernas historia. Det var ursprungligen bibelforskaren och orientalisterna Johann David Michaëlis (1717–1791) i Göttingen som hade föreslagit en expedition för utforskandet av den arabiska världen. Expeditionens beskyddare blev den danske kungen Frederik V. Till resenärernas instruktioner hörde att varje medlem skulle föra sin egen resedagbok, och skrivna så att var och en skulle förstå dem även om författaren själv skulle förgås. Om två resenärer, resonerade man, beskrev samma sak från två olika synpunkter, så skulle man kunna anta uppgifterna som mer tillförlitliga. De skulle också hålla sams, visa största hövlighet mot de arabiska invånarna, inte kasta otillbörliga blickar på sådana gifta och ogifta personer som skulle kunna väcka orientalernas hämndbegär.

Det danska förlaget Vandkunsten har nu utgivit ett par utsökta utgåvor av resans kvarlämnade skrifter. De ger fantastiska inblickar i västerlandets möte med österlandet, eller ”morgonlandet” som det kallas i de danska reseberättelserna. Resenärerna kämpar med anpassning och misstro, fördomar som motsägs, kulturer som möts, religiösa åskådningar och världsbilder som skär sig. Expeditionen kom för ovanlighetens skull till Yemen norrifrån, och inte från söder varifrån européerna vanligtvis kom. Följaktligen låg Europa söderut på den yemenitiska mentala kartan. Den arabiska resan är ett omtumlande bidrag till orientalismens historia.

Kawâdja Abdallah, som han kallade sig, var en tysk naturforskare, vars egentliga namn var Carsten Niebuhr (1733–1815). Om detta äventyrliga liv skriver hans son, den dansk-tyske ämbetsmannen och historikern Barthold Georg Niebuhr (1776–1831) en biografi med kärleksfull beundran. Några djupare liggande familjehemligheter avslöjas inte i *Carsten Niebuhrs liv* (Vandkunsten, 2004), i översättning från tyskan av Anette Petersen, ursprungligen utgiven i Kiel 1817. Men biografen ger på många sätt en levande bild av Carsten Niebuhr. Till gestalt och hållning såg han orientalisk ut, med kraftigt huvud och nacke. I österländska kläder var han till förväxling lik en arab, skriver sonen.

En hel del av biografen uppehåller sig kring den arabiska resan och avslöjar de slitningar som fanns mellan expeditionens medlemmar. Om filologen von Haven hade Niebuhr inte mycket till övers, däremot blev han mycket god vän med Forsskål, som han ansåg var den överlägset mest lärde i sällskapet. Barthold Georg skriver, att med hänsyn till arbetsamhet och förakt för faror, besvärigheter och försakelser var han min fars jämlike. von Haven avled i Mokka, Yemen, i slutet av maj 1763. En och en halv månad senare, den 11 juli, dog Forsskål i Yarîm. Niebuhr föll i tung resignation, den som européer vanligtvis grips av i de varma zonerna i förbindelse med sorg och sjukdom. Han såg det nu som sin plikt att utge sin väns naturhistoriska verk, vilket skedde efter hemkomsten, *Flora aegyptica-arabica* (1775). Däremot visade Linné hatfull fientlighet mot sin tidigare elev. Efter Forsskåls död skrev Niebuhr till Linné och framförde en önskan från en död man, att en särskild familj skulle uppkallas efter honom. I stället för att tillmötesgå Forsskåls önskan, uppkallade han en annan växtfamilj efter Forsskål vars mest betydelsefull art kunde förstås som en ondskefull anspelning på den döde. Det var ett skurkstreck som min far aldrig kunde förlåta Linné.

Sonen minns hur han på kvällarna innan läggdags satt i sin faders knä och lyssnade på historier om världsalltet och Orienten i stället för sagor.

Särskilt mindes han historien om Muhammed och de första kaliferna Oman och Ali, som Niebuhr närde en djup beundran för. Han önskade inget annat än att sonen skulle bli hans efterföljare på resor till Orienten. Men en kärleksfull och ängslig mor lät stävja denna plan redan i begynnelsen. De talade om allt och byggde "luftkasteller" tillsammans. I slutet av sitt liv blev Niebuhr blind, men levde upp i sitt väsens djup när han fick höra reseberättelser och nyheter från Orienten. Han sade att bilderna som han hade sett i Orienten, trädde fram för hans själ, när han låg där blind i sin säng. Det var som om detta hade skett igår. Asiens djupa, stjärnbeströdda natthimmel, eller dagens blå himlavalv speglade sig inför honom i stillhetens timmar. Det var hans största nöje.

Carsten Niebuhrs reseberättelse *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern* utgavs i två band i Köpenhamn 1774–1778, ett tredje band utgavs postumt 1837. Nu finns hela Niebuhrs reseberättelse, *Rejsebeskrivelse fra Arabien og andre omkringliggende lande* (Vandkunsten, 2003–2004), i dansk översättning i två band av Hans Christian Fink, med inledning av Michael Harbsmeier. Reseberättelsen ger åtskilliga inblickar i det känsliga mötet mellan kulturer. Det niebuhrska resesättet innebar att man skulle anpassa sig till landets bruk och vanor. De odlade vördnadsvärda arabiska skägg, klädde sig i "morgonländska" kläder, och antog arabiska namn. Niebuhr kallade sig Kawâdja Abdallah, i Persien för Abdallah Aqa, det vill säga Herr Abdallah, i Syrien för Mu'allim, i Anatolien fick han öknamnet gâvur (den otrogne). Men gränsen för anpassningen gick vid att konvertera till islam och låta omskära sig. Ridande på åsnor färdades de genom den yemenitiska öknen, stannade till vid kaffestugor. De iakttar människor, bevattningsanläggningar och byggnader, ritar kartor, blir begäpade av folkmassor, utbyter kunskaper om sina kulturer. I Yarîm, i juli 1763, hade det inte regnat på tre månader, men nästan varje kväll hade man hört åskan i fjärran. Gräshoppor hade formerat sig i mängder och förtärde nästan allt på marken. De ser hur en samling människor ger sig ut från staden för att be Gud om regn i ständiga böner. Jag förstod inget annat än "La illaha, illâ Allah", skriver Niebuhr. Allt skedde i största ödmjukhet. Processionen hade knappt kommit tillbaka förrän ett åskregn bröt ut med hagel och ett ganska rikligt regn. Två dagar senare dör Forsskål.

Med läkaren Christian Carl Cramers död i Bombay den 17 februari 1764 står Niebuhr ensam kvar. I ytterligare nära fyra år kom han att vara ute på resa, en färd som bland annat går genom ödesdigra, historiska platser som Basra, Kerbela, Bagdad, Kirkuk, Mosul. Han berättar om det spända förhål-

Prospect des Castels und eines Theils der Stadt Jerim.

Yarim, Yemen, där Forsskål avled i malaria den 11 juli 1763. Carsten Niebuhr, Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern I (1774), tab. LXVIII.

landet mellan sunniter och shiiter, judar och kristna, om kurder, bedjande kvinnor, muslimska sekter, yazidier, nestorianer och djävulsdyrkare, om pashornas välde, om befästningar och arméernas storlek. På väg till Mosul, i Altûn Kûprî, får han känna på något sällsamt: ”Jeg lod straks en karl komme som skulle strække og trykke mine lemmer bravt eller snarere knibe dem med begge næver. Denne behandling forekommer i begyndelsen ikke en europæer særlig angenem. Men den er meget almindelig i Morgenlandene, og jeg har befundet mig vel ved den, især efter en anstrengende dagsrejse.” Vidare genom Mellanöstern, upp genom Östeuropa, ankommer han så till slut till Köpenhamn i november 1767.

Michaëlis utnämnde dansken Frederik Christian von Haven (1727–1763) till expeditionens ansvarige för den arabiska filologin. Hans uppgift var bland annat att samla material som skulle belysa Gamla testamentet, genomföra dialektstudier, göra skriftuppteckningar, kopiera arabiska och andra orientaliska skrifter. Dennes kunskaper var den gången i nivå med en skolelev, skriver Barthold Georg Niebuhr i sin biografi över sin far. Överhuvud taget kom inte Carsten Niebuhr och von Haven väl överens. I Niebuhrs

biografi står det att von Haven var oduglig i fråga om språkkunskaper, att han hade valt ett yrke som ingen passade sämre för än han. Det enda han tänkte på var att komma hem. För honom var ett rikligt bord och gott vin den största av nöjelser i livet. I Arabien, med sparsam kost och dåligt vatten, växte hans missmod till förtvivlan. Dessutom var han högmodig och inbilsk, och betraktade sig själv som den förnämste i sällskapet. Efter hans död, meddelar sonen Niebuhr, har man inte funnit något som helst brukbart i hans nödtorftigt förda dagböcker. Jag är dock av annan åsikt. Anne Haslund Hansens och Stig T. Rasmussens första utgåva av von Havens egenhändiga dagböcker, *Min sundheds forliis. Frederik Christian von Havens rejsejournal fra Den arabiske rejse 1760–1763* (Vandkunsten, 2005), är inte alls så värdelös som Niebuhr ville göra gällande. von Haven, ofta framställd som boven i dramat, får här framlägga sin syn. Bland annat innehåller dagboken beskrivningar av expeditionens konflikter, och von Havens rapport om expeditionen till Sankta Katarina-klostret i Sinaiöknerna – som visserligen blev ett misslyckat företag. De vägrades bli insläppta, fick inte se ett enda manuskript, bara dela på en korg vindruvor och några fikon. Färden gick för von Havens del över land ner till Marseille våren 1761, sedan över Medelhavet till Konstantinopel, och vidare till Alexandria dit han anlände på hösten samma år. Hans resa slutar i Yemen. I darrande, knagglig stil, lyder den sista anteckningen från Mokka: ”d. 25 May 1763 form: efter Middag gav Gud mig, som ieg troer, en Salig ende. Ieg var fød d 26 Iunii 1728.” I malarins febersmärtor tog han fel på sitt eget födelseår. Han var född 1727. På kvällen samma dag var han död.

Linneanerna reste över världen – och i Sverige, besökte Bredared och Kvikkjokk, var med om strumpstickning i Växtorp, hörde oxgrodor i Rapapo och prövade fotvatten av vitkålshuvuden. Etnobiologen Ingvar Svanberg tar ett samlat grepp om Linnélärjungarnas forskningsfärder genom särskilt det svenska landskapet i jakten på rikedomar av användbara och nyttiga djur och växter. *Linneaner. Carl von Linnés lärjungar i Sverige* (Wahlström & Widstrand, 2006) är en fascinerande läsning om hela den bredd och forskariver inför naturens alla skrymslen som besjälade den linneanska vetgirigheten. I boken får linneanerna själva tala till punkt. Ett rikt urval av deras egna texter, som trots sitt stora värde sällan läses, presenteras och introduceras av Svanberg med tillförlitlighet och med lätt hand. Sammantaget är det en trevlig samling sensibla iakttagelser från den svenska naturen.

Livräddare. Det har nu gått 300 år sedan ”pediatrikens fader”, som det lite mossigt låter, själv föddes och var barn. Nils Rosén von Rosenstein såg världens ljus 1706, naken och späd, gick in i mörkret 1773, gammal och stel. Som vuxen blev han en av sin tids allra främsta läkare i Sverige, medicine doktor, kunglig livläkare och kollega till Linné. 1740 utnämndes Rosén till professor i botanik och anatomi i Uppsala, en tjänst han två år senare bytte med Linné, mot dennes professur i teoretisk och praktisk medicin. Mest känd har han gjort sig inom pediatriken, barnläkekonsten. Hans mogna verk *Underrättelser om barn-sjukdomar och deras botemedel* (1764), fick ett stort internationellt genomslag och översattes till tio språk och kom ut i 24 upplagor under 1700-talet. Han kan även räknas som en föregångare när det gäller smittkoppsympningen i Sverige, som trots sitt goda syfte även fick katastrofala följder. Två av hans egna barn strök med i ett misslyckat ympningsförsök. Barnens livräddare är en sammansatt personlighet, ett forskningsämne som, överraskande nog, efter 300 år ännu är i sin linda.

Det finns endast en monografi av källkritiskt värde. Den är skriven av idé- och lärdomshistorikern Anna-Lena Pehrsson, som redan 1969 lade fram en stencilerad avhandling om Rosén. Först nu har hennes licentiatavhandling kommit av trycket, *Nils Rosén von Rosenstein. En medicinhistorisk biografi åren 1706–1740* (Uppsala universitet, 2006). På ett minutiöst, noggrant och vederhäftigt sätt följer Pehrsson Roséns tidiga medicinska verksamhet fram till 1740, om studierna i Lund under Kilian Stobaeus (samme lärare Linné en gång hade), hans bildningsresa genom Europa och de forskare han mötte, liksom utnämningen till medicine adjunkt i Uppsala. Hans teorier sätts i förhållande till tidens medicinska strömningar, vilket förhöjer bokens värde. Inte minst intressant är Pehrssons behandling av ett manuskript återfunnet på Karolinska institutets bibliotek med författarnamn och boktitlar som ger en bild av den bildningsvärld Rosén verkade i. Märklig, men helt i tidens stil, är Roséns iatromekaniska avhandling föranledd av hans tillsättning som medicine adjunkt i Uppsala, *De usu methodi mechanicae in medicina* (1728). Rosén var en hårdför iatromekaniker. Människokroppen är inget annat än en maskin. Ett centralt verk är även *Compendium anatomicum* (1736–1738). Så mycket längre än så kommer dock inte Pehrsson. Men bifogad är en längre uppsats om Rosén och pediatriken. Slutligen, det finns bara en bok om Rosén som man måste läsa – och det är Pehrssons.

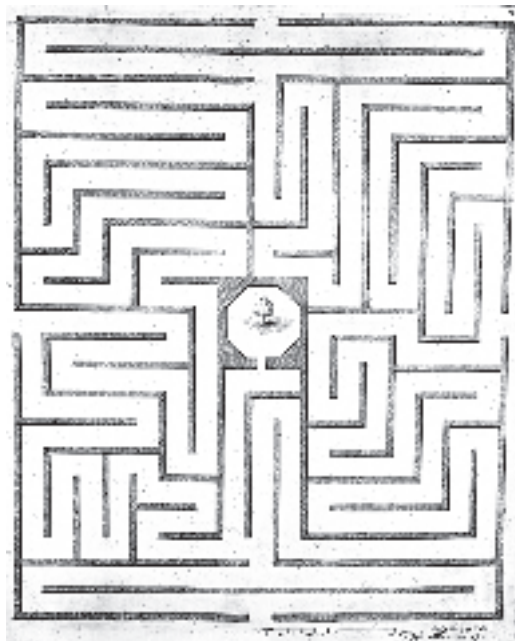
Därtill, för att kunna skriva något nytt om Rosén, måste vi tillbaka till källorna. Roséns avhandling *De historiis morborum rite consignandis*, fram-

lagd i Harderwijk 1730, finns nu i faksimil, med inledning och kommentar av Inga Nilson, samt översättning av Dag Jungner, *En studie av Nils Rosén von Rosensteins avhandling av år 1730* (Lunds universitet, 2006). Av kommentarerna skulle man ha kunnat önska sig en hel del mer. Men den fyller ändå sin funktion i och med att denna avhandling, förutom att vara en milstolpe i patientjournalens historia, endast är känd i ett exemplar förvarat på Athenaeum Bibliothek und Stads Archief i Deventer, Nederländerna.

Att skriva en biografi över Rosén är inte en alldeles lätt uppgift. De helt grundläggande kraven för att kunna lyckas med en sådan uppgift är: 1) att läsa och tolka Roséns skrifter; 2) att ha en förståelse för och kunna behandla relevanta historiska källor, det vill säga skaffa sig kunskap om den historiska verklighet han verkade i; 3) att ha en förståelse för den medicinska, kliniska verkligheten; samt slutligen, 4) att komponera texten till en sammanhållen och läsbar bok. Barnläkaren Iréne Sjögren har med friskt mod gett sig i kast med denna svåra utmaning i *Nils Rosén von Rosenstein. Mannen som förlängde livet* (Carlssons, 2005). Tyvärr är resultatet, minst sagt, inte lyckat. Boken uppvisar mycket allvarliga brister på samtliga ovanstående punkter. David von Schulzenheim skrev så här (och inte som Sjögren i en felaktig avskrift) i sitt åminnelsetal över Rosén i Vetenskapsakademien 1773: "Han [Rosén] hade å andra sidan mycken osmak för många af våra nyare halffärdas flygtiga och ostadiga beläsenhet, hvilke flyga öfver Vetenskaper, som fjerillar öfver blommor, och hvilke endast hämta litet prål ur vecko-blad och tidningar." En träffande iakttagelse väl värd att begrunda.

Mollets Lustgård. Den franske trädgårdsmästaren André Mollet (1600–1665) kallades år 1648 från Paris till Stockholm av drottning Kristina. Hans omedelbara uppdrag var att leda arbetet med de kungliga trädgårdarna, men under sin vistelse i Sverige gav han även ut ett klassiskt verk i trädgårds-konst helt i barockens smak. André Mollets *Lustgård* (1651), som kom ut på tre språk samtidigt (franska, tyska och svenska), skulle lära svenskarna trädgårdsformgivningens förädlade konst, och som sådan utgör den samtidigt en sammanfattning av Andrés fars, Claude Mollet, kunskaper och erfarenheter. Nu finns detta praktverk i barockträdgårdens historia utgivet i faksimil, *Le Jardin de Plaisir. Der Lust Gartten. Lustgård* (Gyllene snittet, 2006), och därtill hör också ett kommande kommentarband, med Elina Antell som redaktör.

I Mollets *Lustgård* finner man en intressant kontrast mellan de symmetriska, harmoniska trädgårdsritningarna över parterrer och ornamentik, och

*En "will-gång" som gör en "alla mått-
on skön Werckan på Jorden". André
Mollet, Lustgård (1651).*

de jordnära, konkreta texterna i trädgårdsarbetets praktik. Den ger en god inblick i barocktidens trädgårdsskötsel, såsom att oxdynga och kodynga är det bästa, om hur man driver upp plantor, ympar eller sköter sin köksträdgård och blomstergård på bästa sätt. Tankarna leds också till kontinenten och Medelhavet, som råd ifråga om vinodling, om pomeranser, citroner och granatäpplen. Först i det elfte och avslutande kapitlet beskriver Mollet trädgårdens prydnader, det som vi så starkt förknippar med barockträdgården, om parterrer, lustskogar, palissader, vattenkonster, grottor, perspektiv med mera, allt det som gör en trädgård fullkomlig. Det är en fast geometri, men också en levande bladornamentik, med buxbomsbroderier och boskéer, där ritbordet och naturen växer samman, tvinnas i varandra. Linjerna dras ömsom på pappret, ömsom i jorden i lika proportion.

Linnés trädgårdsintresse låg inte så mycket i formgivning, utan i växtmaterialiet. Samtidigt var symmetrin i den botaniska trädgården viktig för att skapa ordning i växtrikets kaotiska rikedom av oändliga under såsom Mollet skriver:

Såsom then godhe Gudh behagat hafwer sigh Menniskione, lijka som vthi en Spegel, at vppenbara, igenom allehanda Naturens Wärckningar, men synnerligen vthi

Jordwäxters och Åkerbruks lefwande krafft, hoos hwilken itt oändeligt Taal aff obegriplige Vnder, så wäl vppå Träa och theß Fruchter, såsom och Blommors vnderbarlige åthskilligheeter, sampt Örters och Wäxters Dygder, warder spord och röönt.

Barockträdgårdens kvadrater och parallelogram passar väl med Linnés systematik. Världen ska inrutas med tydliga gränser, indelas i lådor och fack. Ordning i kaos. Naturen är på sätt och vis i grunden en barockträdgård. Det gäller bara att upptäcka den gudomliga planen – Trädgårdsmästarens grundritning.

I kommentardelen kommer verket att sättas i sitt sammanhang: Claude Mollets astrologiska intresse, förhållandet till tidens lanthushållningslitteratur, anpassningen av den kontinentala smaken till det nordiska klimatet, trädgårdsarbetets mödor och växtmaterialet. Göran Lindahl inleder med en uppsats om den svenska kulturmiljön och kretsen kring drottning Kristina. (Se *Garden History* 32:2 (2005), 286–289.) Åke Nisbeth redogör för bokens tillkomst, medan Kjell Lundquist ger en sammanfattning av den svenska trädgårdsodlingen under mitten av 1600-talet. Orangerierna belyses av Anna Jakobsson. En vandring i Mollets *Lustgård* måste vara alldeles oemotståndlig för den trädgårdshistoriskt intresserade.

Ostindiefararen Götheborg avseglade från Göteborg i oktober förra året. Det är onekligen ett fantastiskt projekt, en kulturhistorisk gärning, detta att bygga en kopia av Svenska ostindiska kompaniets skepp Götheborg som på sin återfärd från Kina 1745 förliste vid inloppet till Göteborg. Bygget av skeppet och den efterföljande resan är en sorts praktisk, laborativ historia. Den 18 juli 2006 anlände kopian till Kanton (Guangzhou), och den 29 augusti till Shanghai. Nu är väl projektet inte helt ett historiskt projekt, utan inte minst en marknadsföring av svensk industri. Då som nu är det handelsintressena som gör sådana ostindiska äventyr möjliga. Det är också därför skeppet kom till det expansiva Shanghai, en stad som inte ens fanns på Ostindiska kompaniets tid. På kajen vid skeppet har man byggt upp ett kulisstad med svenska borgar, som Kalmar slott och Gripsholm, byggt sandslott och rest företagstält och utställningstält visande skeppets och Ostindiska kompaniets historia, samt berömda svenska uppfinnare genom historien – Linné är en av dem. Landgången bevakas pietetsfullt av kinesiska tullmyndigheter. Med passet tillgängligt kan man gå ombord på skeppet vars skrov visar sig inte gömma te, porslin och siden, utan moderna bekvämlig-

Götheborg i Shanghai. Svenska ostindiska kompaniets skepp, i bakgrunden det orientaliska pärltornet, Dongfang Mingzhu Dianshi Ta. Foto: David Dunér, september 2006.

heter. Att se Shanghais skyline genom 1700-talsskeppets spindelnätsliknande rigg är egendomligt.

Linné och Vetenskapsakademien hade goda relationer med Ostindiska kompaniet. 1746, året efter Götheborgs förlisning, gjorde Linné ett besök hos kompaniets direktör Niclas Sahlgren. Linné eftertraktade hett de orientaliska naturalier som med kompaniets hjälp skulle kunna hemforslas, inte minst fanns ett intresse för silkesmaskar, tebuskar och guldfiskar. 1763 lyckades kaptenen Carl Gustaf Ekeberg ta hem teplantor till Linné – den sista biten till Uppsala i täckt vagn i fru Ekebergs knä – men de dog snart. Sommaren 1740 kom med originalet Götheborg en ”Fämfingers-fisk” från Kina, beskriven i en uppsats av Theodor Ankarcrona i *Vetenskapsakademiens handlingar* 1740 (se Tybjergs artikel, ovan, n. 17). Särskilt direktören Magnus Lagerström såg till att det samlades in observationer, naturalier och journaler, främst genom skeppsprästerna som hade fått naturalhistoriska instruktioner och som allra helst också hade studerat för Linné. I avhandlingen *Chinensia Lagerströmiana* (1759) beskriver Linné zoologiska fynd som Lagerström låtit föra hem med kompaniets skepp. Flera av hans lärjungar begav sig också ut som skeppspräster på kompaniets båtar, såsom den förste Christopher Tärnström 1746, sedan Johan Fredrik Dalman, Gustaf Fredrik Hjortberg, Olof Torén och Pehr Osbeck. Även med på kopians resa finns

naturforskare (se <http://tmbl.gu.se/ostindiefararen/start.html>). Men inte heller denna gång kommer några levande guldfiskar eller tebuskar fram. Det sätter kinesiska utförsellagar stopp för.

Ostindiska kompaniets historia har framför allt fått en gedigen skildring av Sven T. Kjellberg, *Svenska ostindiska compagnierna 1731–1813* (1974), men också mer översiktligt av Tore Frängsmyr, *Ostindiska kompaniet* (1976). I samband med kopians seglats har nu en ny bok givits ut, *Ostindiefararen Götheborg seglar igen* (Warne förlag, 2006) av Ingrid Arensberg, en välillustrerad kafébordsprodukt, som passar in i handelsnationens bruk av historia. Man kan annars tränga sig bakom marknadsföringen och se Götheborg i ljuset av kolonialismens historia, som Mikela Lundahl gör i sin postkoloniala studie ”Symboliserar verkligen Götheborg det vi vill?” i *I skuggan av samtiden. En vänbok till Sven-Eric Liedman och Amanda Peralta* (Göteborgs universitet, 2006). Västerlänningarnas opiumhandel tillhör ju de mindre ärorika bedrifterna. I ostindiefararens kölvatten väcks också ”Drömmen om Kina”, skildrad i en uppsats av Jakob Christensson i senaste bandet av *Signums svenska kulturhistoria* (se Brobergs recension, ovan, s. 155 f.). Vidare har arkivmaterial från det Svenska Ostindiska Compagniet vid Göteborgs Universitetsbibliotek gjorts tillgängligt och sökbart via webben, www.ub.gu.se/samlingar/handskrift/ostindie/index.xml. Kopian Götheborgs resa kan man följa på www.soic.se. Denna laboration i praktisk historia ger oss, kan man hoppas, nya kunskaper om resandets och forskningens villkor på Linnés tid: månader på öppet hav i ett rullande skepp i den tjocka tropiska värmen, men utan luftkonditionering och dusch, utan propeller och GPS.

David Dunér

Botanikens grundvalar. *Les Fondements de la Botanique. Linné et la classification des plantes* heter en innehållsrik volym som i december förra året kom ut på Parisförlaget Vuibert. Ansvarig och medförfattare är Thierry Hoquet, lärare vid Université de Paris X – Nanterre. Det är ingen bok för nybörjare, snarare ett inlägg i en fransk och internationell debatt med rötter i 1700-talet och Buffons och de la Mettries hånfulla kritik mot Linnés botaniska monopolisering. Det hela formar sig till en Ehrenrettung av Linné som systematiker och vetenskapsman, sett ur 1700-talsperspektiv. Utgångspunkten är en översättning från latinet av *Fundamenta botanica* – den första franska versionen, om Quesnés utomordentliga översättning av *Philosophia botanica*

från 1788 räknas bort. Med denna text i centrum ges en rad välmatade kapitel: ett porträtt av den svenske namngivaren och lagstiftaren, ett längre avsnitt om Linné som empiriker med Bacon som galjonsfigur, en stilla polemik mot överdrivna påståenden om hans beroende av Aristoteles (Staffan Müller-Wille i översättning från engelskan), ett avsnitt av italienaren Giulio Barsanti (bland annat översättare av *Fundamenta* till italienska) om Linné och Buffon, en artikel av Hoquet om *Fundamenta botanica* (översatt och införd i min förestående utgåva av *Botanikens grundvalar*) och därtill ett avsnitt om "neolinneanismen" i Frankrike under 1800-talet. Boken kompletteras av en översättning från inledningen till Linnés *Genera plantarum* från 1742, den berömda "Ratio Operis" där bland annat det linneanska "alfabetet" citeras. Texten är ofta återopad i de nyss nämnda föreläsningssanteckningarna över *Fundamenta botanica* som utges under jubileumsåret 2007. Flera av dessa artiklar skulle säkerligen intressera en svensk publik. Det gäller säkert också den bok om Buffon och Linné som följande år utges i Frankrike.

Lars Bergquist

Kanon för vildblom. Att göra en kanon för skönlitteratur kan vara knepigt och kontroversiellt, som framgått av den pågående diskussionen i *DN*. Men bekymret att värden går till spillo i en alltmer förvirrad tillvaro är befogat – och det gäller minsann inte bara litteraturen. Hur är det med kunskaperna om vår natur? De börjar mer och mer överlätas på experter, alltmedan den ena livsformen efter den andra utplånas från våra skogar, ängar och berg. Skall vi överlåta åt politikerna, som kanske inte alltid kan vara universalgenier, att också avgöra om kattfot och blå viol skall få finnas kvar, eller skall vi som medborgare skaffa oss beredskap att vid behov protestera mot det kortsynta lönsamhetstänkandet? Som enkel amatörbotanist känner jag ett särskilt ansvar för våra växter, så jag skulle vilja flagga för en drive att öka den allmänna medborgarkunskapen inom blomstervärlden. Många växter har funnits här sedan istiden, och medan det är ovisst om Geijers och Tegnér's dikter med alla sina förtjänster kommer att läsas om hundra år (eller tio), så skulle prästkragen och liljekonvaljen kunna blomma lika fräscht om tusen som de alltid gjort. Och det beror på oss om de kommer att göra det.

Kunde man inte lägga in ett krav på elementär artkunskap i det allmänna skolväsendet? Vi har omkring två tusen fanerogamer och kärlekryptogamer vilt växande inom landets gränser. Kunde vi banka in i våra skallar namn

och utseende på de hundra vanligaste av dem (tio per årskurs, börja med smultron), så skulle vi ha en skaplig insikt om hotbilden mot naturen i den nuvarande samhällsutvecklingen och en ökad lust och glädje i våra skogspromenader. Ty det är inte bara rariteterna som hotas av utplåning i det så kallade rationella skogs- och jordbrukets spår utan snart sagt alla de vanliga arter som dukar under vid gödsling, besprutning och igenväxning. Och även de segaste överlevarna är värda att känna: tistel, maskros, kvickrot, både för att veta vilka det är som kommer att dominera om vår dystopi förverkligas, och för nöjet av att kunna något. Vet alla barn hur en smultronplanta, ett blåbärs- eller lingonris ser ut utan bär, känner de igen en björk? Och vet de vuxna vad det var som försvann när bolaget gödslade bort linnean, skogsstjärnan och kovallen? Det sägs att vi lever i kunskapssamhället. Och kunskap ger makt att förändra.

Här en lista på hundra arter. (Den måste säkert justeras, men den visar hur rimligt omfånget ändå är. I vissa släkten, som smörblommornas, får man nog nöja sig med kollektiva arter, i hopp om att de som blir intresserade tränger vidare i växtbestämningens fascinerande hantverk.)

Al, asp, backnejlika, baldersbrå, björk, bladvass, blodrot, blåbär, blålocka, blåsippa, brunört, darrgräs, ek, ekorrbar, en, fackelblomster, flenört, flockfibbla, fräken (sjö-, skogs-, åker-), fårsvingel, förgätmigej, gran, gråbo, gullris, gulmåra, gulsporre, gulvial, gökärt, hallon, hampdån, haverrot (ängs-), hjortron, hundloka, hönsarv, höstfibbla, jungfru marie nycklar, kabbleka, kardborre, kattfot, kaveldun, kirskål, klöver (röd-, skogs-, vit-), kruståtel, kråklöver, kråkris, kråkvicker, kvickrot, käringtand, kärrtistel, liljekonvalj, lingon, linnea, ljung, lummer (rev-), maskros, midsommarblomster, nattviol, näckros (vit, gul), odon, ormbär, prästkrage, pors, pyrola (vit-, björk-) rörlika, rönn, skelört, skogsfibbla, skogskovall, skogsstjärna, skvatram, smultron, smörblomma, stensöta, stjärnblomma (gräs-), styvmorsviol, stormåra, svalting, säl, tall, teveronika, timotej, tjärblomster, tranbär, träjon, tussilago, vitmåra, vitsippa, åkertistel, ängsbräsmå, ängskavle, ängskovall, ärenpris, ögontröst, örnbräken. (Notisen är ursprungligen publicerad under rubriken "Från asp till örnbräken", i *Dagens Nyheter* 11/9 2006.)

Gunnar Eriksson

Linnés korrespondens med Scopoli utgiven i sin helhet. Linnés korrespondens med Centraleuropa inleddes 1759, då Linné började brevväxla med

Nicholas Joseph de Jacquin i Österrike, samt året därpå med Giovanni Antonio Scopoli från Krain, i nuvarande Slovenien. Brevväxlingen med Jacquin tillhör en av de största i Linnékorrespondensen, medan Scopoli däremot utgör i bevarade brev räknat, ett betydligt mer begränsat, men på många sätt oerhört intressant material. Korrespondensen med Scopoli har uppmärksammats i olika sammanhang, en första utgåva av breven till Scopoli utkom redan 1889, enstaka brev har också blivit föremål för utgivning. År 1995 utgavs Linnés brev till Scopoli på nytt av den slovenska läkaren Darinka Doban, *Linnaeus' Letters to Scopoli 1761–1773*, med faksimiler av brevmanuskripten, editioner, samt översättningar från latinet till engelska och slovenska jämte kommentarer (anmäld i *SLÅ* 2000–2001, 146 f., se anm. 2002–2003). Nu föreligger den bevarade korrespondensen i sin helhet, det vill säga denna gång även med breven från Scopoli och även denna gång med Doban som utgivare, *Joannes A. Scopoli–Carl Linnaeus. Dopisovanjel/Correspondence 1760–1775* (Slovenian Natural History Society, Ljubljana, 2004), ISBN-961-90751-22-9.

Scopoli föddes i Cavalese i den italienska regionen Trentino 1723, och kom efter medicinska studier i Wien, där han 1753 disputerade för Gerard van Swieten på en avhandling om Linnés systematik, att i dryga tio år tjänstgöra som läkare vid kvicksilvergruvan i Idrija, i provinsen Carniola (Krain), då en administrativ enhet av det habsburgska imperiet. Tillvaron där kantades dock av en rad katastrofer, både privat och professionellt. Scopoli miste tidigt sin första hustru och båda barn, dessförinnan hade han förlorat allt vad han ägde i en brand, och råkade i ständiga konflikter med gruvledningen om gruvarbetarnas arbetsförhållanden. Efter att förgäves ha bett om en förflyttning, utnämndes han till professor i kemi och mineralogi vid en nyöppnad gruvskola i Idrija, vilket gjorde att han stannade i staden ytterligare några år. Som en avkoppling till det påfrestande arbetet som gruvläkare utforskade Scopoli på sin lediga tid artrikedomen, både växter och djur, i de i det avseendet då okända omgivningarna. Detta resulterade i hans mest kända verk, *Flora Carniolica* (1760), den första monografin över växterna i Krain, en ny upplaga utkom 1772. Under den här perioden publicerades även, *Entomologica Carniolica* (1763), den första monografin om regionens insekter, samt ett arbete om gruvarbetarnas sjukdomar, i synnerhet de som förorsakats av kvicksilver, vilket gör honom till en av flera pionjärer inom yrkesmedicinens historia. År 1769 flyttade Scopoli till dåvarande Schemnitz i Ungern (i dag, Banská Štiavnica i Slovakien), som professor inom metallurgi och mineralogi vid gruvakademien där, i huvud-

sak sysselsatt med ett omfattande författarskap inom dessa ämnen. Efter sju år i Ungern återvände han till Italien och tillbringade sina sista dryga tio år som professor i botanik vid universitetet i Pavia, året före sin död 1788, besökt av James Edward Smith, som nyligen inköpt Linnés vetenskapliga samlingar. Hans sista större arbete var *Deliciae Florae et Faunae Insubricae* (1786–1788).

Det var Scopoli som inledde korrespondensen genom att erbjuda Linné sin nyligen utkomna *Flora Carniolica* i september 1760. Det förefaller också ha varit han som var den mest aktiva av dem båda. Allt som allt finns 17 kända brev från Scopoli och 13 från Linné. Från Scopoli finns brev från nästan varje år under perioden, medan det, i breven från Linné finns uppehåll som varade flera år i sträck. Korrespondensen avslutades innan Scopoli tillträdde professuren i Pavia. Det finns alltså inga brev därifrån, vilket gör att italienaren Scopoli, i likhet med holländaren Jacquin, båda kom att tillhöra kategorin korrespondenter från Centraleuropa. Däremot finns sju brev från Pavia till Carl von Linné d.y., men dessa ingår inte i denna volym. Dobans utgåva består alltså av samtliga kända brev till och från Linné d.ä., utgivna i faksimil, denna gång i färg, med editioner av de latinska originalmanuskripten, samt med översättningar av varje brev till både engelska och slovenska, och en gedigen notapparat. Här finns också rikligt med tilläggsinformation, historiska översikter över Sverige respektive Slovenien under 1700-talet, biografier över de båda huvudpersonerna, ett avsnitt om olika arter som speciellt uppmärksammades i korrespondensen, samt brevlister, kartor, slovenska vikt- och måttenheter med mera. Boken är rikt illustrerad, och innehåller dessutom en redogörelse för Darinka Dobans egen väg till Linnés och Scopolis värld, i sig en kommentar till samtida Scopoliforskning. Den föredömligt utförliga utgåvan är värd all uppmärksamhet, bakom editionerna av breven och dess kommentarer ligger ett enormt arbete. Synnerligen värdefulla är också översättningarna av breven, vilket gör dem tillgängliga även för en icke latinkunnig läsekrets.

Vad gäller brevens innehåll finns här mycket av intresse. Det central-europeiska perspektivet på flora och fauna dominerade självfallet. Scopoli informerade genomgående Linné om sina naturalhistoriska fynd i alplandskapet samt om sitt arbete med de olika vetenskapliga verken, tillsammans diskuterade de taxonomiska frågeställningar av olika slag. Korrespondensen utgör dessutom något av en exemplarsamling över naturforskningens vardag och villkor i 1700-talets Europa. Ny kunskap skulle insamlas, organiseras och kommuniceras till andra, vilket förutsatte en logistik, inte bara i form

av transporter och postgång, utan också på det rent mänskliga intellektuella planet i form av mellanhänder och nätverk. Den redan i första brevet utlovade *Flora Carniolica* till exempel, fick Linné vänta på förgäves, Scopoli var tvungen att skicka ett nytt exemplar, som inte heller det nådde Linné, som till sist köpte verket genom en av sina tyska studenter. Samma öde mötte Scopolis av Linné med stor spänning emotsedda verk, *Entomologica Carniolica*, så att han var tvungen att köpa ett eget exemplar. Doban antyder i sin inledning att en del material kan ha försvunnit i Wien. All post till och från provinsen Krain var tvungen att passera andra naturforskare, knutna till det kejserliga hovet. Nya rön kunde bara inte passera obesett! En av Scopoli omsorgsfullt paketerad försändelse till Linné, en låda, finurligt inredd i två våningsplan, fylld med naturalhistoriska specimina, med ett hundratal insekter nederst, samt övriga naturalier och böcker med mera överst, tog sammanlagt 18 månader på sig att nå den otåligt väntande mottagaren i Uppsala. Lådan med naturalier, som hade råkat fastna i det holländska, vanligen smidigt fungerande nätverket, nådde dock till slut Linné, till och med insekterna hade klarat sig utan skador. Det är nog inte för mycket sagt att brevväxlingen med Scopoli, liksom flera andra denna tid, skulle kunna karaktäriseras som ett tidigt exempel på europeisk forskningssamverkan.

Register över Albrecht von Hallers korrespondens. Albrecht von Haller (1708–1777), den schweiziske botanisten, experimentalfysiologen, poeten, kritikern med mera, verksam som professor i Göttingen 1736–1753, därtill en av Linnés kritiker, upprätthöll också en av 1700-talets mest omfattande korrespondenser, med 17 000 kända brev, och dryga tusentalet korrespondenter. Det enorma materialet har under tjugo år varit föremål för ett samarbetsprojekt mellan universitetet i Bern och Die Burgerbibliothek i samma stad, där merparten av breven till Haller finns bevarade. Ett register över korrespondensen publicerades redan 2002, men har tidigare inte uppmärksamrats i *SLÅ: Repertorium der Korrespondenz Albrecht von Hallers 1723–1777 I–II* (Studia Halleriana, Band VII, Verlag Schwabe & Co. AG, Basel, 2002), ISBN 3-7965-1325-5, utgiven av Urs Boschung, Barbara Braun-Bucher, Stefan Hächler, Anne Kathrin Ott, Hubert Steinke och Martin Stuber. Inom projektet insåg man snart att det inte skulle vara möjligt att göra fullständiga editioner av breven, ett arbete som skulle ha krävt flera decennier. Vissa centrala korrespondenser är för övrigt redan utgivna i serien Studia Halleriana. Eftersom även sammanfattningar av varje enskilt brev bedömdes som tidsmässigt och ekonomiskt genomförbart,

valde projektet en kompromiss, där man i stället summerade korrespondenserna och deras huvudsakliga innehåll. Varje korrespondent presenteras i alfabetisk ordning med en kortfattad biografi, därefter kommer sammanfattningen av korrespondensens innehåll, kronologisk förteckning över breven med tilläggsinformation om arkivtillhörighet, tidigare utgivning med mera. Registret, som omfattar cirka 1 000 sidor i två volymer, formar sig till ett uppslagsverk över 1700-talets lärda värld. Det innehåller, förutom sammanfattningar av de olika korrespondenserna, en alfabetisk förteckning över korrespondenterna, ett allmänt personregister, ort- och sakregister, ortförteckning efter länder, samt hela brevregistret i kronologisk ordning, och efter orter i alfabetisk ordning.

En jämförelse med Linné, vars brevväxling för närvarande är under utgivning på Internet, är naturligtvis frestande, men får anstå tills hela det materialet har redovisats. Redan nu kan dock ett par principiellt viktiga skillnader framhållas. Hallers korrespondens är med sina bevarade 17 000 brev naturligtvis mycket mer omfattande, och då har man ändå beräknat att mängder med brev från Haller själv har gått förlorade. I Linnés fall har vi cirka 5 500 kända brev, korrespondensen som helhet kan dock ha varit betydligt större, även om den inte närmade sig de hallerska proportionerna. Även här har material förkommit, både Hallers och Linnés brev var åtråvärda objekt i det sena 1800-talets jakt på värdefulla autografer. Skillnaderna gäller dock inte bara antalet brev, utan även den geografiska omfattningen. Hallers korrespondens omfattade enbart den europeiska scenen. Den sträckte sig från Dublin i väst till Moskva i öst, från Stockholm i norr till Malaga i söder, med en stark koncentration till Tyskland och Schweiz, som svarade för hela 80 % av korrespondensen (beräkningen bygger på brev till Haller). Linnés korrespondens däremot hade en global omfattning, den sträckte sig från norra Sverige till södra Afrika, från Nordamerikas östra kolonier och Kanada i väst, till Indonesien i öst. Dessutom var Haller, till skillnad från Linné, inte enbart verksam inom den vetenskapliga sfären. Efter återkomsten till Schweiz omfattade hans karriär även en lång period som ämbetsman inom förvaltningen av Bern och Roche, vilket återspeglades i korrespondensen med ett genomslag för den egna hemstadens sociala liv och politiska affärer.

Linnaeus Link är ett internationellt samarbetsprojekt, som avser att publicera en enhetlig, nätbaserad katalog över Carl von Linnés arbeten, hans tryckta skrifter samt manuskript, brev och naturalhistoriska samlingar. Själva

idén växte fram 1996 i samtal mellan framlidne Tomas Anfält, tidigare sekreterare i Svenska Linnésällskapet och då även huvudredaktör för utgivningen av Linnés korrespondens samt Gina Douglas, chefsarkivarie och bibliotekarie vid the Linnean Society of London och Carol Gokce vid the Natural History Museum of London. Ett första konstituerande sammanträde ägde rum i London i april 1999.

På arkiv och bibliotek runt om i världen finns mer eller mindre specialiserade samlingar av Linnélitteratur och för Linnéforskningen relevant material, som inte är tillgängliga annat än i lokala kataloger. Ett av projektets syften är därför att samordna, utöka och standardisera katalogiseringen av denna typ av Linnésamlingar så att de blir tillgängliga, det vill säga sökbara, genom en enda digital katalog. För detta har utarbetats formulär som kan laddas ned som Worddokument från projektets hemsida, se adress nedan. Linnés tryckta verk katalogiseras utifrån Basil Soulsbys bibliografi, *A Catalogue of the Works of Linnaeus* (London, 1933), som kan laddas ned i pdf-format.

Projektet organiseras och leds från the Natural History Museum i London, med bibliotekarie Diane Tough som projektkoordinator och hennes medarbetare, Cathy Broad och Bernhard Scaife med flera, samt med Charlotte Tancin från the Hunt Botanical Library i Pittsburgh, ansvarig bland annat för dokumentation av enskilda samlingar av manuskript och brev. Linnaeus Linkprojektet finansieras av the Linnean Society of London. Projektet stöds av arkiv, bibliotek och museer samt en rad andra institutioner runt om i Europa och USA. Svenska Linnésällskapet tillhör genom styrelsebeslut i maj 2006 projektets "Partners", som varje år kallas till ett tvådagarsmöte för uppdatering och samordning. Linnésällskapet har därvid inga ekonomiska förpliktelser. Till övriga svenska partners hör Uppsala universitetsbibliotek, Stockholms universitetsbibliotek samt Kungliga Vetenskapsakademiens bibliotek. För kontaktpersoner i Sverige, se under Partners på projektets hemsida. För utförlig information om Linnaeus Link, se dess hemsida www.nhm.ac.uk/research-curation/projects/linnaeus-link/ (enklast är att gå via Svenska Linnésällskapets hemsida, www.linnaeus.se, klicka på Länkar), med bland annat en Power Point-presentation, klicka på Presentation.

Linnés inflytande i Italien – Rapport från en konferens. Trots Linnés många och betydande italienska kontakter har det länge saknats en samlad och detaljerad studie över det linneanska inflytandet i Italien. Det var utgångspunkten för konferensen *Linnaeus in Italy. The spread of a Botanical*

Revolution in Italy i botaniska trädgården i Pisa, 9–10 juni 2006, anordnad av Marco Beretta vid institutionen och museet för vetenskapshistoria i Florens (Istituto e Museo di Storia della Scienza di Firenze), och Alessandro Tosi från universitetet i Pisa, och med bidrag från främst italienska, men även svenska och engelska Linnéforskare. Linnés inflytande i Italien kan avläsas från mitten av 1740-talet, men det var från 1750-talet, och framför allt under det följande decenniet, som Linné genom korrespondens etablerade sina egna italienska kontakter, Carlo Allioni, Pietro Arduino, Ferdinando Bassi, Antonio Turra, Domenico Vandelli, för att bara nämna de med vilka han förde en längre brevväxling, i Allionis fall omfattade den nära tre decennier. Konferensen inleddes med en plenarföreläsning av Carl-Olof Jacobson, Svenska Linnésällskapet, om Linné och hur synen på honom förändrats, därefter talade Eva Nyström, om italienarna i Linnékorrespondensen, deras antal, frekvens och funktion i brevnätverket, samt interaktion med andra korrespondenter, inte minst svenskar, med Clas Alströmer, Jacob Jonas Björnsthål, Mårten Kähler, som aktiva och särskilt pådrivande.

Talade gjorde även Ilva Segerdahl-Beretta om förekomsten av italienska naturforskare i Linnés herbarium (det vill säga vilka italienare som av Linné fått ge namn åt olika växter), samt Gina Douglas från Linnean Societys arkiv och bibliotek om italienska bidrag bland bibliotekets böcker, manuskript och naturalhistoriska specimina. Därefter framträdde en rad experter på den linneanska traditionens historia i olika regioner i Italien, bland andra Alessandra Ferraresi om Linnés inflytande i Lombardiet, Luca Ciano om Antonio Turra och jordbruksakademien i Vicenza, samt Gino Leonardo di Mitri om Linnés inflytande i södra Italien, Neapel med omnejd. Flera föredrag behandlade botaniska och andra vetenskapliga institutioners roll vad gällde spridningen av Linnés tankegångar, till exempel Cianos om Turra och l'Accademia di Agricoltura di Vicenza, Marta Stefani om La Società Botanica Fiorentina samt Marta Cavazza om Istituto di Scienze i Bologna. Allt sammantaget visade de enskilda bidragen på komplexiteten i den italienska Linnéreceptionen. Det var inte fråga om ett enhetligt linneanskt genomslag, utan lokala insikter, traditioner och behov avgjorde vilka frågor man valde att fokusera på i de olika regionerna. I fallet Turra och jordbruksakademien i Vicenza, dominerade till exempel växtbeskrivningar, nomenklaturfrågor och den medicinska användningen av växter, på bekostnad av frågor som rörde synen på naturen och dess teologiska implikationer, karaktäristiskt för den sekulariserade republiken Venedig och dess intellektuella traditioner.

Ett svenskt perspektiv hade Renato Mazzolini i sitt bidrag om den intressanta malteserriddaren Michele Enrico Sagramoso, verksam i Sverige ett antal år i slutet av 1740-talet, som till och med träffade Linné och deltog i hans botaniska exkursioner. Marco Beretta uppmärksammade i sitt föredrag, den svenske, men i utländsk tjänst verksamme, mineralogen Johann Jacob Ferber och hans innehållsrika brev till Linné, som från sina olika resor i Italien förmedlade hälsningar och värdefull information. Överhuvudtaget visade konferensen på det ömsesidiga vetenskapliga intresset och rika utbytet mellan Italien och Sverige denna epok.

I samband med konferensen öppnades i Pisa Svenska Institutets utställning, *Herbarium Amoris. A tribute to Carl Linnaeus*, med konstverk utförda av den svenske fotografen Edvard Koinberg. Konferensen stöddes, förutom av de institutioner som ovan nämnts, av svenska ambassaden i Rom, både den svenske ambassadören och kulturattachén bevistade konferensen, Vetenskapsakademien i Stockholm, Centrum för vetenskapshistoria vid Vetenskapsakademien, Dottorato di Storia della Scienza vid universiteten i Florens, Pisa och Siena, Società Italiana di Storia della Scienza samt the Linnean Society of London och Svenska Linnésällskapet. Samtliga bidrag på italienska kommer att översättas till engelska i den konferensvolym, som beräknas utkomma under första hälften av 2007 och då presenteras på Vetenskapsakademien i Stockholm.

Eva Nyström

Papegojornas kulturhistoria. I det menageri som Linné med hovets och lärjungarnas hjälp byggde upp i Botaniska trädgården på Svartbäcksgatan återfanns en rad olika papegojor. Han hade exempelvis en vit kakadua som var så tam att Linné kunde hantera den i princip hur som helst, allt enligt Johann Beckmanns ögonvittnesskildring. Linné hade också flera ljusröda arapapegojor (*Ara macao*), vilka hösten 1772 till och med lockade till sig en förrymd artfrände, som uppenbarligen hade flugit ända från monarkens aviarium i Stockholm.

Vi känner papegojor i Sverige sedan Gustav Vasas tid – bättre bemedlade har av hävd alltså kunnat hålla sig med exotiska fåglar i fångenskap också i denna utkant av världen – och under 1700-talet fanns de på många håll i landet. Linné brukar under sina resor inte missa tillfället att beskriva amasonpapegojor och andra papegojarter som han träffade på hos kolleger.

På kontinenten och i England fanns då också en utvecklad handel med papegojor och andra exotiska fåglar. Ornitologen Eleazar Albin ger i ord och bild inblickar i denna handel redan på 1730-talet. Särskilt i Frankrike stod papegojorna högt i kurs hos tidens borgerskap, som gärna klemade bort sina skyddslingar. Den amerikanska historikern Louise E. Robbins skildrar denna vogue för exotiska djur i 1700-talets Paris. Hennes *Elephant Slaves and Pampered Parrots: Exotic Animals in Eighteenth-Century Paris* (Johns Hopkins University Press, 2002) är en djupdykning i källorna, något som möjliggjort en bred skildring av våra befräddade vänners villkor i en av tidens europeiska metropoler. Boken innehåller ett myller av uppgifter som visar hur nära sammanvävd människans historia och tillvaro är med hennes sällskapsdjur. Också den tidiga internationella djurhandeln, som återspeglar ett stycke kolonialhistoria, kartläggs i detalj. Som framgår av titeln behandlar författaren i sin bok inte enbart papegojor.

Det gör däremot australiensaren Paul Carter – helt okänd för mig men han behärskar uppenbarligen ämnet – som i en lättläst, närmast underhållande, nätt liten volym med spännande illustrationer skildrar papegojor i alla möjliga upptänkliga sammanhang. Boken heter kort och gott *Parrot* (Reaktion Books, 2006). Men om titeln är kort är boken desto mer innehållsrik. Här är det inte bara papegojornas zoologihistoria, utan lika mycket deras kulturhistoria, inte minst dessa ofta färggranna och ljudliga fåglars betydelse i såväl konst som populärkultur. I boken ryms även evolutionshistoria och inblickar i burfågelhållandets framväxt. Det är en faktatät bok; mycket trängs på 224 sidor nöjsam läsning.

Ormar. För Linné var ormar såväl fascinerande som ”vederstyggliga och hemska”. Trots denna ormfobi kunde han dock inte låta bli att ägna dem ett ingående intresse i föreläsningar, tidskriftsartiklar och till och med dissertationer. Det nämnda förlaget Reaktion Books, som i snabb takt publicerat underhållande kulturhistoriska zoologiska monografier, uppdrog åt Drake Stutesman att skriva *Snake* (Reaktion Books, 2005). På samma sätt som i övriga volymer av samma utgivare, tecknas här en bred kulturhistoria. Ormen är förstås tacksam, inte minst på grund av dess stora betydelse i myter runt om i världen, men också som symbol och för just det skräckblandade förhållande människor ofta har till denna ringlande varelse. Kvinnor och ormar är ett mångtydigt och intressant ämne, som också behandlas, allt ifrån Eva i Paradiset till den lättklädda Britney Spears uppmärksammade MTV-video för några år sedan. Vårt förhållande till ormar säger förstås mycket om oss själva.

Den röda kanariefågeln. I Linnés Sverige hade kanariefåglar hunnit bli allmänt förekommande bland aristokrati och företagsamt borgerskap. Till hovet införskaffades vid ett tillfälle inte mindre än 46 stycken kanarier, som huserade i en vacker voljär vid Kina slott ute på Drottningholm. I Örebro besökte Linné 1746 en apotekare Frans Mikael von Aken som bedrev omfattande bastardavel mellan kanariefåglar och steglitsor, något som var vanligt också i Storbritannien och på kontinenten. Kanariebastarder tävlar fortfarande i en särskild kategori på internationella kanariefågelutställningar. Redan på 1600-talet hade den domesticerade kanariefågeln skiftat färg från ett ganska anspråkslöst yttre till den vackra gula färg som vi i dag förknippar den med. Många andra färger och färgkombinationer har sedan dess tillkommit. I en svensk skötselhandledning från 1780-talet nämns åtskilliga färgvariationer. Färger som rött, svart och blått har dock inte infunnit sig trots medveten avel. Med nya insikter i genetik började dock den tyske forskaren Hans Duncker (1881–1961), i samarbete med fågeluppfödaren Karl Reich (1885–1970), ett medvetet arbete att överföra den sydamerikanska kapucinersiskans (*Carduelis cucullata*) röda färg till kanariefågeln. Detta tidiga exempel på genmanipulation, som så småningom kröntes med framgångar långt innan fåret Dolly ens var påtänkt, skildras av den brittiska genetikern Tim Birkhead i en spännande bok, kallad *The Red Canary: The Story of the First Genetically Engineered Animal* (Allen & Unwin, 2003). Resultatet är en läsvärd bok om genetik, modernitet, nazism och politik, men innehåller också ett viktigt stycke kulturhistoria om en välkänd fågel, som i stort sett över hela världen har sina vänner, men vars bakgrund få egentligen har några närmare insikter i. Birkhead har lagt till några viktiga pusselbitar.

En brittisk kulturhistorisk fauna. I *Fauna svecica* (1761) presenterar Linné inte bara den svenska faunan, han förmedlar också åtskilliga folkliga benämningar, även samiska, som han tecknat upp från olika landsändar, men han meddelar därtill kortfattade uppgifter om enskilda djurarternas ekonomiska nytta. Mera renodlade etnozoologiska uppslagsverk är vi däremot inte bortskämda med. Det finns förstås V. J. Brøndegaards oundgängliga *Folk og fauna* (1985–1986) i tre band, som dock mest ägnas traditionella djurbenämningar och hur olika djurarter skildras i dansk skönlitteratur, samt en och annan översikt om fåglar, ofta med tyngdpunkten på folkloristiska förhållanden. Här kan exempelvis nämnas Irma-Riita Järvinens nyutkomna *Pieni lintukirja: suomalaista kansanperinnettä* [Lilla fågelboken: finsk folktradition] (Helsinki Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 2005). Kortfattad,

lättläst och roliga inblickar i finsk fågellore, men förutsätter förstås kunskaper i vårt grannspråk.

Mer ambitiös är Stefan Buczackis mäktiga *Fauna Britannica* (Sterling, 2005) som på inte mindre än 528 sidor, likt Linné, försöker ge en heltäckande fauna över Brittiska öarna, från svampdjur och havsanemoner till högländsboskap och kaniner. På samma sätt som Linné gör Buczacki inte heller någon åtskillnad mellan vad som brukar kallas domesticerad och vild mångfald. Även introducerade arter som fasaner och kängurur finns med. Det är förstås mer en kulturhistorisk handbok än en etnozoologisk analys i strikt mening. Men det hindrar inte att mycket av intresse finns att hämta. För varje art ges kortfattade zoologiska uppgifter om förekomst, utbredning och naturalhistoria, följt av något utförligare belägg för mera påtagligt kulturhistoriska aspekter. Vi får smakprov på barnramsor, helgonlegender, folkliga lekar, bisarra danser och årsfesttraditioner förknippade med djur. Såväl Agatha Christies *The Mousetrap* (1954) som britternas förkärlek för rödhakemotiv på julkorten utgör stadigvarande inslag i örikets kultur. Tyvärr har man inte helt kommit bort från ganska ointressanta fotografier av enskilda arter, som inte tillför det kulturhistoriska resonemanget något. Men boken är också full av andra trevliga bilder, alltifrån skuaflygplan (skua = labb) till pub-skyltar med djurmotiv, som på ett belysande sätt skildrar djurens betydelse i människors liv. Det är en häändig handbok för var och en som intresserar sig för djurens plats i människans värld.

Ingvar Svanberg

Svenska Linnésällskapetets egna angelägenheter

Verksamhetsberättelse 2005

Sammankomster: Svenska Linnésällskapet har under året haft följande stadgeenliga sammankomster: Vårsammankomsten ägde rum lördagen den 21 maj på Linnés Hammarby, då efter sedvanliga mötesförhandlingar, Gunilla Lindell, f.d. rektor och medarbetare i Sällskapets kommande publikation om Linnés syn på mat, hälsa och livsstil, höll ett föredrag med titeln "Mjölktistel, syra och kramsfågel – rätter vid Linnes taffel". Därefter intogs en måltid med rätter från en 1700-talsbuffé tillagad av Gunilla Lindell. Ett trettio-tal medlemmar deltog i sammankomsten. Höstsammankomst med årsmöte hölls torsdagen den 17 november på Kungl. Vetenskapsakademien i Stockholm. Efter ordinarie förhandlingar höll FD Hans Nyman, Onsala, ett föredrag med titeln "Den osynliga världen blir synlig. Linnés användning av mikroskopet i ny belysning". Ett fyrtio-tal medlemmar deltog. Därefter intogs supé i Tornrummet.

Utfärd: Lördagen den 17 september anordnade Sällskapet en höstutfärd till Drottningholms slott med specialvisning av biblioteket samt av Lovisa Ulrikas kabinett, naturaliekabinettet, som Linné arrangerade åt drottningen. Ett fyrtio-tal medlemmar deltog. Därefter vidtog en visning av Kina Slott och en guidning i parken av slottsträdgårdsmästaren. Lunch intogs på Drottningholms värdshus.

Styrelsen: Styrelsen har sammanträtt den 24 januari, 4 april, 12 september och 15 december. Styrelsens sammansättning under verksamhetsåret har varit: Carl-Olof Jacobson (ordförande), Eva Willén (vice ordförande), Lars Jonasson (skattmästare), Eva Nyström (sekreterare), Gunnar Broberg (redaktör för *SLÄ*), Inger Estham (prefekt för Linnémuseet) och fr.o.m. den 1 oktober hennes efterträdare Ing-Marie Munktel, Karl Fredga, Nils Erik Landell, Karin Martinsson, Gunilla Mattsson, Roland Moberg, Örjan Nilsson, Ingvar Svanberg samt Jon Ågren (representant för Uppsala universitet). Adjungerad ledamot har varit Eva Björn (intendent för Linnémuseet).

Linnémuseet: Intendenttjänsten har under året upprätthållits av Eva Björn. Museet har hållit öppet från 1 juni till den 15 september. Museiutskottet har bestått av Carl-Olof Jacobson, Inger Estham (fr.o.m. den 1 oktober av Ing-Marie Munktel), Lars Jonasson samt Eva Willén och Eva Björn. Under sommarsäsongen var amanuens Anna-Lena Forslund anställd till 75 % samt amanuens Veronika Andersson för projektarbete med museets samlingar. Sommarutställningen under designåret 2005 ägnades "Blommande textil – 1700-talets design på Linnémuseet", därmed fördjupande ett tema i den permanenta textiltutställningen. Flera temaprogram/temavisningar har hållits under sommarsäsongen, även för barn. Antalet besökare under året har varit 4 050 personer. Museet har även besökts av gästande forskare, lokala politiker, museisakkunniga samt landshövdingen i Uppsala län, Anders Björck och Statens Fastighetsverks generaldirektör Bo Jonsson samt riksantikvarien Inger Liliequist. Museets personal har under året arbetat med inventering, fotografering och märkning av samlingarna. Möbelkonservator Annette Glöde, Uppsala, har konserverat och rengjort möbler. En mindre tavla har konserverats av målerikonservator Regina Lundwall, Stock-

holm. Medel har anslagits från följande fonder och organisationer: 1. Sparbanksstiftelsen Upland (medel för konservering av tavlor, metall, glober, audioguide, utställningsmontrar, belysningsarbete); 2. Kungafonden (medel för hantverksmässig tapetrekonstruktion i ett rum); 3. Uppsala kommuns kulturförvaltning (konservering av möbler, konst).

Linné 2007: Sällskapet är representerat i den nationella delegationen för Linnéjubileet (även i arbetsutskottet). Dessutom deltagar representanter för Sällskapet i ett antal lokala och nationella arbetsgrupper inför jubileet.

Linnékorrespondensen: Utgivningen av Linnékorrespondensen har även under 2005 administrerats och letts av Svenska Linnésällskapet. I styrgruppen har följande personer ingått: Carl-Olof Jacobson, Bengt Jonsell, Gunnar Broberg, Gunnar Eriksson, Tore Frängsmyr, Gina Douglas (Linnean Society of London), Ulla Kölving (Centre international d'étude du dix-huitième siècle de Ferney-Voltaire). Den ekonomiska förvaltningen har skötts av Lars Jonasson. I redaktionen har Carl-Olof Jacobson haft huvudansvaret. Redaktörer har varit Ann-Mari Jönsson och Eva Nyström. Övriga medarbetare har varit Marie Almquist, Leif Feltenius, Sten Hedberg, Kai-Inge Hillerud, Lars Jonsson och Johnny Strand. Som språkgranskare har John Brewer verkat. Arbetet med digital avbildning av originaldokumenten har fortsatt både i Sverige och utomlands, antalet sammanfattningar av brevens innehåll på engelska har utökats väsentligt. Hemsidan med digitala bilder av originaldokumenten, tidigare editioner samt sammanfattningar är under kontinuerlig uppbyggnad. Korrespondensen presenterades av Eva Nyström på konferensen, "archives des sciences. Recherche et valorisation", anordnad av European Science Foundation och Centre de recherche en histoire des sciences et des techniques, Cité des sciences et de l'industrie, Paris, maj 2005. Sällskapet och korrespondensen presenterades på Uppsala universitets kurs "Carl von Linné 5 p." av Carl-Olof Jacobson respektive Ann-Mari Jönsson, juni 2005.

Publiceringsutskottet: Ett register över årgångarna i *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 1918–2005 har publicerats på hemsidan (www.linnaeus.se), ett antal tidigare ej översatta Linnéavhandlingar är under översättning, omtryck av slutsålda avhandlingar i serien *Valda avhandlingar* och nytryck av i andra sammanhang översatta avhandlingar har påbörjats. En publikation om Linnés syn på mat, hälsa och livsstil är under produktion. Dessutom planeras en brevantologi med exempel från den digitala brevtgivningen.

Reseutskottet: En planering har inletts inför anordnande av medlemsexkursioner till Dalarna 2007.

Linnévandringarna: 2005 anordnades fyra Linnévandringar, organiserade och ledda av följande personer: Gottsundavandringen (Mattias Iwarsson), Jumkilsvandringen (Roland Moberg), Vaksalavandringen (Lars Jonsson), Danmarksvandringen (Mariette Manktelow.)

Medlemsantal: Antalet medlemmar uppgick den 30 april 2006 till 596, varav 3 är hedersmedlemmar, 32 ständiga medlemmar och 29 boende utomlands.

Uppsala den 5 maj 2006

Eva Nyström

Sekr.

Svenska Linnésällskapets styrelse 2006

Ordförande

Prof. em. Carl-Olof Jacobson
N. Rudbecksg. 13, 752 36 Uppsala. 018-50
11 23 (bost.), 018-50 11 24 (fax). carl-olof.
jacobson@ebc.uu.se
2006

Vice ordförande

Doc. Eva Willén
Slagrutev. 4, 756 47 Uppsala. 018-30 27
47 (bost.), 018-67 31 14 (tj.), 018-67 31
56 (fax). eva.willen@ma.slu.se
2006

Sekreterare

Forskningsred. Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala. 018-
71 11 10 (bost.), 018-471 62 71 (tj.), 018-
471 62 70 (fax), 070-491 34 47 (mobiltel.).
eva.nystrom@idehist.uu.se
2004–2006

Skattmästare

Bankdir. Lars Jonasson
Morkulleav. 51 B, 756 52 Uppsala. 018-32
13 67 (bost. även fax), 08-534 918 55 (tj.),
08-579 428 30 (fax), 070-607 93 27 (mo-
biltel.). lars.jonasson@nordea.com
2006–2008

Redaktör

Prof. Gunnar Broberg
Östervångsv. 34, 224 60 Lund. 046-15 13
98 (bost.), 046-222 75 89 (tj.), 046-222 44
24 (fax). gunnar.broberg@kult.lu.se
2005–2007

Prefekt för Linnémuseet

Museichef, FD Ing-Marie Munktel
Gunsta Villav. 15, 755 97 Uppsala. 018-36
37 19 (bost.), 018-471 75 78 (tj.), 018-471
75 72 (fax), 070-425 05 47 (mobiltel.).

ing-marie.munktel@gustavianum.uu.se
2006–2008

Övriga ledamöter

Avd. dir. Inger Estham
Torsg., 753 15 Uppsala. 018-51 50 15
(bost.)
2006

Prof. em. Karl Fredga
Skogsmyrsv. 7, 756 45 Uppsala. 018-30 18
02 (bost.), 018-471 64 09 (tj.), 018-471 64
24 (fax). karl.fredga@ebc.uu.se
2004–2006

F. överläk. Nils-Erik Landell
Pokalv. 5⁵ tr, 117 40 Stockholm. 08-84 23
62, 08-658 42 49 (bost.). nils@landell.se
Suppl. 2005–2007

FD Karin Martinsson
Boängsv., Ekbacken, 741 92 Knivsta. 018-
55 04 59 (bost.), 018-471 28 74 (tj.). karin.
martinsson@botan.uu.se
2006–2008

Agronom Gunilla Mattsson
Bonadsv. 26, 757 57 Uppsala. 018-42 99
50 (bost.), 08-681 93 52 (tj.), samt 070-
549 03 43 (mobiltel.). gunilla.mattsson@
bahnhof.se
2005–2007

Doc. Roland Moberg
Banérg. 14 A, 752 37 Uppsala. 018-50 89 95
(bost.), 018-471 27 91 (tj.), 018-471 27 94
(fax). roland.moberg@evolmuseum.uu.se
2005–2007

Doc. Örjan Nilsson
Bellmansg. 166, 754 26 Uppsala. 018-26
07 13 (bost.), 018-471 28 30 (tj.)
2006–2008

FL Ingvar Svanberg
Inst. för östeuropastudier, Box 514, 751 20
Uppsala. 018-417 16 85 (tj.). ingvar.svan-
berg@eurasia.uu.se
Suppl. 2004–2006

Prof. Jon Ågren
Skolg. 7, 753 12 Uppsala. 018-12 12 10
(bost.), 018-471 28 60 (tj.), 018-55 34 19
(fax). jon.agren@ebc.uu.se
2004–2006

Utsedd av Uppsala universitet

Intendent för Linnémuseet

Eva Björn
Marmorv. 11 C, 752 44 Uppsala. 018-50
62 42 (bost.), 018-13 65 40 (tj.), 018-12
65 47 (fax). eva.bjorn@linnaeus.uu.se

Administratör, register, bokförsäljning

Marie Ericson
Morkullev. 51 B, 756 52 Uppsala. 018-32
13 67 (tel/fax), 070-314 74 07 (mobiltel.)

Linnémuseet

Svarbäcksg. 27. Postadress: Box 1530, 751
45 Uppsala. 018-13 65 40, (fax) 018-12 65
47. linnemuseet@linnaeus.uu.se, www.lin-
naeus.se, [http://www.linnaeus.se//sls/mu-
seet/htm](http://www.linnaeus.se//sls/mu-
seet/htm)

Ordinarie öppettider: 1/6–15/9, 12–16.
Öppettider 2007: 1/5–30/9, 11–17 alla
dagar. För mer information se museets
hemsida eller kontakta museet. Avgift: 25
kr vuxen, barn (max 15 år) gratis inträde
tillsammans med vuxen. För gruppvisning-
ar, kontakta museet.

Museiutskottet

Eva Björn, Carl-Olof Jacobson, Lars Jonas-
son, Ing-Marie Munktel, Eva Willén

Valnämnd

Doc. Per Sörbom (sammankallande)

Ö. Tuleg. 26, 733 33 Sala. 0224-155 41
(bost.), 0224-155 75 (fax). per.sorbom@
home.se
2006

Univ. lekt. Ingvar Backéus
Prästgårdsg. 9 B, 752 30 Uppsala. 018-54
61 99 (bost.), 018-471 28 61 (tj.). Ingvar.
Backeus@ebc.uu.se
2006

FD Mariette Manktelow

Rasbo, Lillvreta 1, 755 96 Uppsala. 018-
32 62 29 (bost.), 018-727 86 80 (tj.).
mariette.manktelow@uppsala.se, mariette.
manktelow@ebc.uu.se
2006

Prof. em. Bertil Nordenstam

Krutv. 4, 192 55 Sollentuna. 08-35 56 69
(bost.). bertil.nordenstam@nrm.se
2006

Revisorer

Bankkamrer Jan-Olov Sandberg
Skyttes v. 3, 740 21 Järlåsa. 018-39 17 35
(bost.). ann-marie.janne.sandberg@swipnet.
se
2006

Prof. Mats Thulin

Noreens v. 48, 752 63 Uppsala. 018-46 33
07 (bost.), 018-471 27 74 (tj.). mats.thulin
@ebc.uu.se
2006

Revisorssuppleanter

Prof. Anders Nilsson

Malma Bergsväg 34 A, 756 45 Uppsala.
018-30 01 01 (bost.). anders.nilsson@ebc.
uu.se
2006

(1 vakant)

Linnéträdgården

Linnég. 6, 753 32 Uppsala. 018-471 25 76

*Linnés Hammarby*755 90 Uppsala. Kristofer de Korostensky,
018-32 60 94*Linnékorrespondensen:*Slottet, ing. H0, 752 37 Uppsala. 018-471
62 71, 018-471 62 70 (fax)*Svenska Linnésällskapetets adress:*

Box 1530, 751 45 Uppsala

Webbadress www.linnaeus.se

Postgiro 55 18 55-0

Bankgiro 625-1169

Organisationsnummer 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2006 är 150 kr för medlem boende i Sverige. 75 kr för extra familjemedlem. 300 kr/EUR 30/USD 30 för medlem boende utanför Sverige. Medlemmen kan själv välja vad den vill betala i för valuta. Ständigt medlemskap kan erhållas av fysisk person mot erläggande av 20x årsavgiften.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds som papperskopia och i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt på CD. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigerings. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast 1 juni 2007.

